T A R T U R I I K L I K Ü L I K O O L

N S V Liidu ajaloo kateeder

E E S T I R A H V A V Ä E L O O M I N E

1 9 4 0 . A A S T A L

Diplomitöö

K A R L M A N G

Juhendaja P. Larin,
ajalooteaduste kandidaat

NSV Liidu aj. kat.
inv. nr. 1938

Tallinn 1966

E E S S Ö N A

Rohkem kui kakskümmend viis aastat on möödunud 1940. aasta pöördelistest suvekuudest, mil eesti töörahvas kukutas kodanliku diktatuurivalitsuse, kuulutas välja nõukogude võimu ja ühinenud Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu rahvaste-vennaliku perega alustas sotsialismi rajamist meie maal. Kuigi hitlerlike vägede sõnamurdlik kallaletung 1941. aastal katkestas loova töö sotsialismi ülesehitamisel, viis eesti rahvas sõjajärgseil aastail oma sotsialistliku ümberkujundamise lõpule ja võtab nüüd nõukogude rahvaste sõbraliku ja üksmeelse pere liikmena kommunistliku partei juhtimisel aktiivselt osa kommunistliku ühiskonna loomisest.

Olles uhked oma eluröömsale, täis innustavaid töövõite tänapäevale, meenurame siiski heameelega neid raskeid ja täis ärevust aegu, mil pandi alus töötahva vabanemisele kapitalismi köidikuist. Neist heroilistest päevadest on kirjutatud suhteliselt palju, kuid ikkagi on nende päevade suurus täies ulatuses avamata. See on ka arusaadav, sest see ei ole mitte mõne üksiku lipukandja, vaid kogu eesti töörahva võitluse ajalugu.

1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis toimus rahulikul teel, ilma relvastatud ülestõusuta ja verevalamiseta. Võibolla see iseärasus ongi üheks põhjuseks, miks meie aja-

loolased on ainult mööda minnes puudutanud poliitika ühe tähtsama tööriista - sõjaväe - osa nendes sündmustes. See, et Eesti sõjavägi jäi näiliselt kõrvalseisja osasse, ei tähenda sugugi et ta revolutsioonist osa ei võtnud ja temast võib vaikides mööda minna.

Kui palju rahvaste ülestõuse ja isegi esialgselt võidukaid revolutsioone on reaktsiooniliste armeede kaasabil verre uputatud? Kui paljude maade töötavad rahvahulgad peavad leppima palgatöö orjusega tänapäevalgi ainult sellepärast, et nende vastas seisid ja seisavad relvastatud jõud, kes kuulekalt täidavad oma peremeeste käske ja korraldusi töölisliikumise mahasurumisel. Näiteid selle kohta ei tarvitse meil kaugelt otsida. Tarvitseb vaid meenutada üksikuid momente eesti rahva ajaloost ajavahemikul 1917.-1940. aastani.

Antud töö põhiteema, Eesti rahvaväe loomine 1940. aastal, hõlmab ajaliselt vördlemisi lühikest ajajärku - 1940. aasta juunist kuni septembrini. Selle aja jooksul teostus sotsialistlik revolutsioon Eestis, vallutati ja lammutati vana riigiaparaat ning koos temaga ka kodanlik sõjavägi. Ühtlasi laoti selle aja jooksul ka alusmüürid uue, sotsialistliku riigi ja tema armee väljakujundamiseks.

Teema käsitlemisel ei olnud võimalik piirduda ainult selle lühikese ajavahemiku vaatlemisega. Tekkis oht, et nende sündmuste põhjuslikud seosed jäävad sel juhul täiesti avamata. Seda eriti veel selle pärast, et revolutsioon Eestis toimus rahulikult. Rahulikes sündmustes aga on põhjuslikke seoseid hoopis raskem märgata kui relvastatud

võitluse olukorras.

Eeltoodust lähtudes ja arvestades sellega, et sõjalis-teoreetilisi küsimusi eestikeelses kirjanduses pole käsitatud, pidas autor eelköige otstarbekohaseks lühidalt peatuda marksismi-leninismi põhiseisukohtadel sõjale ja armeele üldse. Hädavajalikuks osutus ka küllaltki pikalt peatuda kodanliku Eesti sõjaväe väljakujunemisel ja tema klassiiseloomul.

Rahvaarmee loomist revolutsiooni käigus on püütud näidata pidevalt areneva revolutsioonilise protsessina, mille kulgu tingisid rahvavõimu edusammud ja sotsialistliku revolutsiooni ülesanded eesmärgid.

Allikmaterjalidena diplomitöö esimese osa koostamisel on põhiliselt kasutatud Lenini teoseid, kus ta käsitleb sõja, armee ja revolutsiooni küsimusi.

Kodanliku Eesti sise- ja välispoliitikat puudutavas osas on peamiselt kasutatud nõukogude autorite, eriti M. Pesti,[1] uurimusi. Eesti kodanliku armee sõjaväelisest organisatsioonist ja tema klassikoosseisust on kirjutatud põhiliselt arhiivimaterjalide alusel.

Põhiteema analüüs on rajatud põhiliselt vabariigi valitsuse poolt antud seadustandvatele aktidele, sõjavägede juhataja käskkirjadele, 1940. aastal ilmunud perioodikale, mõningatele arhiivimaterjalidele ja nendest sündmustest osavõtjate- ning autori isiklikele mälestustele.

---

1) M. Pesti, Rahvuslik reetmine „rahvusluse" sildi all.

Möiste „Eesti rahvavägi" kujunes ja küpses revolutsiooni käigus ja kasutati teda peamiselt sel ajajärgul ilmunud perioodikas. Eluöiguse ja ametliku tunnustuse sai ta alles 29. augustil, mil ENSV Rahvakomissaride Nöukogu otsusega „Eesti Rahvavägi" kujundati ümber Punaarmee territoriaalseks laskurkorpuseks.

Et käeolev diplomitöö on esimeseks katseks anda üldistavat pilti söjaväe ümberkujundamisest 1940. aasta revolutsiooni käigus, siis ei pretendeeri ta täiuslikkusele ega ole vaba puudustest ja võibolla isegi ebatäpsustest.

I

L Ü H I D A L T S Ö J A S T J A A R M E E S T Ü L D S E

Selleks, et paremini mõista 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni olemust ja kulgu ning Eesti rahvaväe loomist selle käigus, ei ole ülearune eelnevalt lühidalt peatuda marksismi-leninismi põhiseisukohtadel sõjale ja armeele. 1905. aasta revolutsioonipäevadel kirjutas Lenin: „R e v o l u t s i o o n o n s ö d a. See on ainus seaduslik, õigustatud, õiglane, tõesti suur söda köigist sõdadest, mida ajalugu tunneb. Seda sõda ei peeta käputäie valitsejate ja ekspluataatorite omakasupüüdlikes huvides, nagu peetakse köiki sõdu, vaid rahva enamuse huvides türannide vastu, miljonite ja kümnete miljonite ekspluateeritavate ja töötajate huvides omavoli ja vägivalla vastu." [1] Need sönad kehtivad mitte ainult 1905. aasta revolutsiooni kohta, vaid köigi toimunud ja toimuvate revolutsioonide kohta.

Inimühiskonna ajaloo vältel on toimunud lugematu arv sõdu. Sealjuures pole ühtegi sõda, mis oleks eelneva sarnane. Igaüks neist omas oma individuaalsed, korduматud iseärasused. Erinevad olid ka ajaloolised tingimused ja konkreetsed põhjused, mis neid esile kutsusid, erinevad olid eesmärgid, mille pärast sõditi ja erinevad tagajärjed, milleni nad viisid.

---

1) V.I.Lenin, Teosed, 8.kd.,lk.87

1. SÖDA, KUI POLIITIKA JATKAMINE VÄGIVALDSE, RELVASTATUD VÕITLUSE MEETODITEGA

Söja olemuse määramise lähtepunktiks marksismi-leninismi seisukohast on põhimöte, et söda on sotsiaal-majanduslik nähtus, et ta ei kujuta endast mitte kunagi iseseisvat, eneseküllast, üldisest arengust söltumatut nähtust. Söda, üksköik kui laiaulatuslik ta ka ei oleks, on ikkagi selle arengu üheks küljeks ja sealjuures isegi mitte määravaks ega otsustavaks.

„Söda on osa tervest, ja selleks terveks on poliitika," [2] kirjutas Lenin. Väljaspool poliitikat ei ole söda möeldav. Ikka ja alati on inimühiskonnas söjad tekkinud poliitilistel motiividel. Ja ainult selge ja sügav arusaamine söja söltuvusest sellisest hoopis laiemast ühiskondliku elu alast nagu on poliitiliste suhete sfäär klasside, riikide ja rahvaste vahel, annab võimaluse söja olemuse avamiseks. Kasutades sõdade suhtes dialektika põhiseisukohta, kirjutas Lenin, et „söda on lihtsalt poliitika jatkamine teiste" (nimelt vägivaldsete) „vahenditega". Selline on formuleering,[3] mille andis Clausewitz, üks suuremaid kirjamehi söja-ajaloo küsimuste alal.

---

2) Ленински сборник XII, стр.433

3) Клаузевиц, О войне, I-IV Москва. 1937, стр.374 „Köik teavad, et sõdu kutsuvad esile ainult poliitilised suhted valitsuste ja rahvaste vahel; kuid harilikult kujutletakse enesele asja nii, nagu katkeksid söja puhkemisega need suhted ja saabuks täiesti teistsugune olukord, mis allub vaid oma erilistele seadustele. Meie väidame vastupidist: söda pole midagi muud kui poliitiliste suhete jätkumine teiste abinõude vahelesegamisel."

Ja just selline on alati olnud Marxi ja Engelsi seisukoht, kes vaatasid igale sõjale kui antud, asjahuviliste riikide - ja nende riikide mitmesuguste klasside - poliitika jätkumisele antud ajal.[4)]

Nagu me näeme, toetus Lenin, avades sõja olemust, tuntud Preisi sõjateoreetikule Karl von Clausewitzile (1780-1831). See on ka arusaadav, sest Clausewitz esimesena avaldas mõtte sõjast kui poliitika jatkamisest vägivaldsete vahenditega. See valem oli tähtsaks panuseks sõjalise mõtte arengu varasalve ja seepärast marksismi-leninismi klassikud hindasid teda kui väljapaistvat sõjaväelist teoreetikut. Kuid on ekslik arvata, et marksistlik-leninlik arusaamine sõja olemusest on samane Clausewitzi seisukohtadega. Nagu allpool näeme, on nendes olulisi erinevusi.

Põhiline ja otsustav erinevus Clausewitzi ja marksismi-leninismi seisukohtades poliitika mõistmises seisneb selles, et Clausewitz vaatles poliitikat kui „kogu inimühiskonna huvide esindajat ja kaitsjat" [5)] s.o. eitas tema klassi-iseloomu. Sellest lähtudes kuulutas ta täiesti vale, idealistlikku arusaamist poliitikast, kinnitades, et ta on „kehastunud riigi mõistus." [6)]

On mõistetav, et Clausewitz kui sõjateoreetik ja Hegeli kaasaegne, kes idealiseeris Preisi monarhiat, ei suutnud oma eluajal („Sõjast" avaldati pärast tema surma, 1832-1834.a.) tunnetada poliitika tõelist olemust, ei saanud aru, et poliitika juured peituvad riigi majanduslikus korras, mille löpp-

---

4) V.I.Lenin, Teosed, 21.kd., lk.192

5/ Клаузевиц, О войне, Москва, 1934, стр.562

6/ В там-же, стр.29

kokkuvõttes tingib antud ühiskonna tootlike jõudude tase.

Täienduseks eeltoodule tuleb veel lisada, et Clausewitz möistis poliitika all, mille jatkamiseks on söda, ainult välispoliitikat, ignoreerides sealjuures asjaolu, et söda on esmajärjekorras selle sisepoliitika jätkamiseks, mis vahetult peegeldab ühiskonnaklassistruktuuri. Sellest tulenes ka, et ta nägi ainult „riiklikku poliitikat" s.o. antud riigis valitseva klassi poliitikat. Ta ei möistnud, et rõhutud klassid, pidades võitlust ekspluataatorite vastu, teostavad sellega oma, erinevat poliitikat ja et kodusöda, mille ta söja möistest üldse välja lülitas, on tegelikult rahvamasside poliitika jätkamine ekspluataatorite ja nende riigi vastu.

Defineerides poliitika olemust, rääkis Lenin: „Poliitika on klasside vahekord - see otsustab riigi saatuse." [7] Alates ürgkogukondliku korra lagunemisest on inimühiskonna ajalugu klasside vahelise võitluse ajalugu. Klassivõitlus on ühiskondliku arengu peamiseks sisuks ja edasiviivaks jõuks. Köige teravamalt ja sealjuures körgeimal astmel avaldub ta poliitilises võitluses. Seega on poliitika alati ja läbini klassiiseloomuga. Poliitikat tundma öppides tuleb eelköige esitada küsimused: 1) kes, millised klassid seda teostavad, 2) mille jaoks ja millistel eesmärkidel seda teostatakse ehk milliste klasside huvides seda teostatakse ja 3) kelle vastu, milliste klasside vastu ta on suunatud?

Poliitika möistesse ei mahu mitte ainult valitsuste, riigivõimu aparaadi ja poliitiliste parteide tegevus. See ahendaks poliitika möistet ja varjutaks tema klassiiseloomu. Tegelikult poliitika haarab määratu suurte ühtetesse või teistesse klassidesse kuuluvate inimmasside omavahelisi suhteid. Nende klassierinevuste juured peituvad aga majanduslikus korras, mis

tingib iga klassi iseloomu, huvid ja ajaloolise koha antud ühiskonnas ning sellest tulenevalt ka klasside vahelised suhted. Kuni riiklik võim on mingi klassi käes, seni on ta suuteline kaitsma oma riigi eksisteerimist ja majanduslikke aluseid. Võimu kaotamisega kaasneb aga antud riigi ja tema majanduslike aluste muutumine. Seepärast on riigivõimu küsimus klassivõimu tähtsaimaks küsimuseks. Poliitika tähendab eelköige klasside võitlust antud riigi säilitamise ja kindlustamise või selle kukutamise eest. Juhivad ja suunavad seda võitlust ühed või teised poliitilised parteid. Valitseva klassi poliitikat teostavad aga esimeses järjekorras riiklikud organid, kes on loodud selle klassi põhiliste ja kaugeleulatuvate huvide kaitseks.

Kodanlikud ideoloogid enamuses tunnustavad põhimötet, et söda on poliitika jatkamine teiste vahenditega, kuid sealjuures püüavad nad igati varjata selle poliitika seost, mis viib söjani, üksikute klasside huvidega. Kuid igasugune söda on lahutamatult seotud selle poliitilise korraga, millest ta tuleneb. Sedasama poliitikat, mida teatav riik, teatav klass selles riigis teostas pikema aja jooksul enne söda, jatkab sama klass paratamatult ka söja ajal, muutes ainult tegevuse vormi. 8)

Ajalugu tunneb riikide ja rahvaste vaheliste södade kõrval södasid, mis kujutavad endast otsest klasside vahelist võitlust. Need on kodusöjad, kus orjad, pärisorjad või lihtsalt palgatöölised võitlevad oma ekspluateerijate vastu. Ajalugu tunneb ka revolutsioonilisi södu, milles antud riigis

---

7) V.I.Lenin,Teosed,32.kd.,lk.205

8) V.I.Lenin,Teosed,24.kd.,lk.367

varem allasurutud klassid võitlevad reaktsiooniliste riikide ja jõudude vastu, kes püüavad taastada kukutatud reaktsioonilist korda. Sellisteks olid näiteks Prantsuse vabariigi sõjad XVIII sajandi lõpul Euroopa riikide kontrevolutsiooniliste koalitsioonide vastu. Selgelt klassilise, revolutsioonilise iseloomu omavad kõik sõjad, mida Nõukogude Liidul on tulnud pidada agressiivsete imperialistlike riikide vastu.

Tekib küsimus, milline on sellisel juhul imperialistlike riikide omavaheliste sõdade klassiline iseloom? Need sõjad ei ole muidugi klassivõitluse väljendusteks. Kuid nende sõdade põhjused peituvad imperialistlike riikide klassistruktuuris, on nendes riikides valitseva imperialistliku kodanluse poliitika otseseks jätkuks ja teenivad selle klassi huve.

Uurides sõdade klassilist iseloomu ei eita marksism-leninism seda fakti, et on olemas ka sõdu, kus ajutiselt ja kaugeltki mitte täielikult võivad erinevate klasside, sealhulgas ka antagonistlike, huvid ühtuda. Nii olid 1812. aasta Isamaasõjas võidust Napoleoni üle huvitatud kõik vene ühiskonnaklassid. Osaline huvide ühtsus andis sõjale rahvusliku iseloomu, kuid ei kaotanud vastuolusid mõisnike ja pärisorjast talupoegade vahel. Kumbki nendest kahest klassist omas võitluses prantslastest sissetungijate vastu oma eesmärgi, pani sellesse võitlusse oma sisu.

Veelgi reljeefsemalt väljendus selline huvide ajutine ühtsus Teise maailmasõja käigus, kus erinevate sotsiaalsete ja riiklike korraldustega riigid ühinesid ühiseks võitluseks ühise vaenlase - fašismi - vastu. Tarvitses vaid sõjakäral vaibuda, kui koordusid täies selguses välja varjatud ja tahaplaanile surutud erinevad eesmärgid, mis üks või teine klassriik

selles verises võitluses elu ja surma peale enda ette oli seadnud. Huvide ajutine ja mittetäielik ühtumine ei likvideerinud lepimatuid vastuolusid sotsialistliku Nõukogude Liidu ja Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriikide ning teiste kapitalistlike riikide vahel.

Küsimus erinevate klasside huvide ühtsusest ühes või teises sõjas on tihedalt seotud rahvuslike sõdade küsimusega. Need on sõjad, mida peavad rahvad välismaisest sõltumusest vabanemise, oma iseseisvuse kaitsmise või riikliku ühendamise eest. Vaatamata huvide ajutisele ühtsusele koosnevad ka rahvused oma ühiskondlikule arenemisastmele vastavatest klassidest ja üks nendest etendab juhtivat osa. Seepärast ei tohi unustada ja segi ajada üldrahvuslikke ülesandeid, mida lahendatakse relvade kaasabil ja rahvuslik-vabastusvõitluse klassiiseloomu.

Kõikide riikide sise- ja välispoliitika omab ühise aluse - antud ühiskonna majandusliku korra, tema klassistruktuuri. Seepärast ei ole ja ei saagi olla kaht erinevat poliitikat - sise- ja välispoliitikat. Sise- ja välispoliitika on ühtse poliitika kaks erinevat külge, mida ekspluataatorlik riik ajab valitsevate klasside, sotsialistlik riik aga kogu rahva huvides. Ei ole ekslikumat ja kahjulikumat ideed kui välispoliitika lahutamine sisepoliitikast.[9] Seepärast peame sõja olemuse tundmaõppimisel võtma ühe või teise klassi ja tema riigi vaatluse alla tervikuna.

Ühiskonna majandusliku struktuuri, riigi klassiolemust ja ühtede või teiste klasside huve väljendab esimeses järjekor-

---

9) V.I.Lenin, Teosed, 25.kd., lk.67

ras riigi sisepoliitika. Välispoliitika on aga sellest tulenev. Milline on riigi sisepoliitika, selline on põhiliselt ka tema välispoliitika.

Kuid välispoliitika sõltuvust ~~välis~~sise poliitikast ei saa võtta absoluutselt. Tema osa riigi poliitikas muutub vastavalt ajalooliselt väljakujunenud tingimustele. Sõjaeelsetel aastatel ja sõja ajal teravnevad rahvusvahelised suhted äärmuseni, nad võtavad rahvusvahelise konflikti iseloomu ja sellistes tingimustes välispoliitika omandab sisepoliitika suhtes kaaluvama tähtsuse.

Sõda on ühtede või teiste klasside poliitika jätkamine relvastatud jõu abil, vägivaldse relvastatud võitluse meetoditega. Kuid tegelikult on sõda midagi rohkemat kui lihtne poliitika jätkamine. „Sõda pole mitte ainult poliitika jätkamine, ta on ka poliitika summeerimine, poliitika õpetamine."[10] See tähendab eelköige seda, et köige sügavamad ja teravamad sotsiaalmajanduslikud ja poliitilised vastuolud leiavad summaarse, täieliku ja otsustava lahenduse relvastatud kokkupõrkes klasside ja riikide vahel. Majanduslikud ja poliitilised vastuolud, mis kogunesid ja küpsesid aastate ja aastakümnete jooksul, leiavad sõjas otsese ja tervikliku lahenduse.

Marksism-leninism on sõja, kui inimkonna tülide lahendamise metsiku viisi jäädavalt hukka möistnud, kuid teab ka, et sõjad on vältimatud niikaua, kui ühiskond jaguneb klassideks, kui eksisteerib inimese ekspluateerimine inimese poolt. Selle ekspluateerimise hävitamisel aga ei saa me läbi ilma sõjata, mida peaaegu alati ja köikjal alustavad ekspluataatorlikud ja valit-

---

10) V.I.Lenin,Teosed,30.kd.,lk.200

sevad klassid ise. Need avantüristlikud söjad rahuldavad valitsevate kildkondade huve ja kapitalistliku kasusaamise kaugeleulatuvaid eesmärke. Söjas leiavad nad ainukese otsustava abinöu omavahekiste tüliküsimuste lahendamiseks; relvade poole pöörduvad nad ka siis, kui tunnetavad oma jöuetust töötavate rahvamasside kasvava jöu ja viha ees. Sellistes tingimustes on ainukeseks öigustatud söjaks rahvahulkade söda oma röhujate ja orjastajate vastu.

2. ARMEE, KUI RIIGI POLIITILISE PEALISEHITUSE LAHUTAMATU OSA

Armee ja söda on lahutamatult üksteisega seotud ning tekkisid nad ühisel sotsiaalsel alusel klassiühiskonna ja riigi väljakujunemise ja arenemise ajajärgul. Ürgkogukondliku korra tingimustes ei olnud armeed kui spetsiaalset söjaväelist organisatsiooni. Ürgkogukondlike suguharude relvastatud jöud kujutasid endast kogu elanikkonna ühtset söjalist organisatsiooni, milline ei saanud olla röhumise vahendiks sugukonnas eneses ega ka teiste sugukondade orjastamiseks, sest siis ei olnud veel tingimusi ühe inimese ekspluateerimiseks teise poolt, ei olnud veel klasse.

Eraomanduse tekkimisega tootmisvahenditele ja varandusliku ebavördsuse väljakujunemisega hakkas sugukondliku korra ja tema omavalitsemise lagunemine ning ühes sellega ka söjaväelise organisatsiooni muutumine. Köikide relvastatud suguharuliikmete asemele ilmusid üksikute suguharujuhtide relvastatud salgad ja kaaskonnad. Söjakäigud süvendasid varanduslikku ebavördsust sugukonnas, soodustasid varanduste kuhjumist väe-

juhtide ja tema kaaskondlaste kätte. Tuginedes väljakujuneva varakate klassi majanduslikule võimsusele, haarasid väejuhid koos suguharujuhtidega võimu oma kätte ja löid röhumise orkani - riigi. Rahvaliku omavalitsuse organid aja jooksul taandusid ja hiljem likvideeriti. Nii murdis majanduslikult tugev klass ürgkogukondliku korra traditsioonid ja rahva vastupanu ning saavutas poliitilise ülevõimu. Selle saavutamiseks ja hoidmiseks järjest teravnevate klassivastuolude tingimustes oli ekspluateerijatele vaja spetsiaalselt organiseeritud relvastatud jõudu. Selliseks jõuks ekspluateatorite käes kujunes relvastatud kaaskondlastest väljakujunev sõjavägi, mis muutus väljakujuneva riikluse peamiseks toeks ja riigivõimu peamiseks organiks.

Kujunenud orjandusliku korra põhiliseks ülesandeks kujunes sunniviisilise orjatöö kindlustamine ja tööjõu kärjekindel täiendamine teiste riikide vallutamise ja orjastamise teel. Siit tulenesid ka riigi kaks peamist ülesannet: 1) hoida alluvuses ekspluateeritavad massid ja 2) laiendada oma territooriumi ja kaitsta teda välisvaenlase vastu.

Rahva relvastamine ja tema ekspluateerimine ei sobi kokku. Et kindlustada oma majanduslikku ja poliitilist ülevõimu eraldasid sugukonna ülikud relvastatud jõud rahvast ja seadsid nad rahva vastu. Kujunesid välja spetsiaalselt organiseeritud relvastatud väesalgad, kes olid riigi ülalpidamisel ja olid kuulekaks vahendiks ekspluataatorite käes. Nad olid suunatud rahva vastu ja olid valitsevate klasside poliitika jõuga rakendamise abinõuks.

Oma sündimise esimestest päevadest peale oli armee oma sotsiaalselt koosseisult orjapidajate klassi esindajaks ja

ekspluataatorliku korra toeks. Juba vanas Kreekas ja Roomas võeti armeesse ainult vabu kodanikke, kes olid suutelised muretsema endile relvad söjateenistuse kandmiseks. Vaeseid ja orje armeesse ei võetud. Hiljem, kui vabad talupojad vaesusid, asendati see söjaväe komplekteerimise moodus palgasödurite süsteemiga. Armee muutus alaliseks elukutseliste söjameeste organisatsiooniks, keda peeti üleval riigi kulul. Tema eesmärgid ja ülesanded määrati täielikult valitsevate klasside ülemkihi tahtest ja poliitikast tulenevalt. Orjanduslikku korda asendas feodalism, mille rüpes sündisid täiesti uued söjaväelise organisatsiooni vormid. Rooma impeeriumi vallutajate väeosad koosnesid peamiselt söltumatudest maaharijatest, vabadest talupoegafest. Feodaalsuhete arenedes pärisorjastatud talupoeg eemaldus söjaväeteenistusest, mis muutus nüüd valitseva klassi privileegiks. Talupoegade maakaitsevägi asendus rüütlite ratsaväega, mis formeeriti ainult aadli esindajatest. See armee oli juba avalikult rahvavaenulik nii oma eesmärgi - feodaalse korra kindlustamise, kui ka oma sotsiaalse koosseisu poolest.

Kapitalistlike suhete arenemine, talupoegade vabastamine pärisorjuse ahelatest ja kodanluse võimuletulek Lääne Euroopas lõi tingimused massiliste armeede komplekteerimiseks üldise sõjaväekohustuse alusel. Möödunud sajandi lõpuks see süsteem muutus valitsevaks peaaegu kõigis kapitalistlikes maades. Armee reakoosseis komplekteeriti sunniviisiliselt töölistest ja talupoegadest, juhtiv koosseis aga põhiliselt möisnike ja teiste varakate klasside esindajatest, kes olid ustavad kodanluse ideedele. Selline armee varustati uusima kaasaegse söjatehnikaga, kasvatati kodanliku, eriti aga puht söjalise ideoloogia vaimus

ja allutati täielikult valitsevate klasside omakasupüüdlike huvide teenistusse.

Toetudes sellele, et kapitalistlikus ühiskonnas kutsutakse armeesse köik rahva sotsiaalsed kihid, püüavad kodanluse ideoloogid igati kinni mätsida armee klassiolemust ja tema reaktsioonilist tähendust. Nad kinnitavad, et kodanlik armee ei kujuta endast mitte klassi, vaid kogu rahva organisatsiooni, kelle ülesandeks on kogu rahva huvide kaitsmine. Nad püüavad söduritele sisendada arusaamist, et armee ei ole mitte kodanluse klassivõimu vahendiks, vaid teenib kogu rahva huve. Tegelikult on see muidugi vale ja möeldud selleks, et isoleerida armee rahvast ja muuta ta valitsevate klasside kuulekaks tööriistaks.

Kodanliku armee klassikoosseis ei saa olla tema poliitilise olemuse möödupuuks. Relvastatud jõudude poliitiline osatähtsus tuleneb eelköige selle riigi enda klassiolemusest, kelle käsutuses nad on. Kui antiikriik eksisteeris orjapidajate võimuorganina orjade vaoshoidmiseks ja feodaalne riik suurmaaomanike võimuorganina pärisorjastatud talupoegade üle, siis kodanlik riik on kapitali võimuorganiks palgatööjõu ekspluateerimise kindlustamisel. Sellest olenevalt olid ja on ka käesoleval ajal kapitalistlike riikide armeed oma maa töötajate röhumise ja teiste maade orjastamise abinöuks. Kapitalistliku korra tingimustes kodanlus riigivõimu kaudu määrab kindlaks armee söjalise poliitika ja sotsiaalsed ülesanded. Kodanlike riikide armeed, olenemata nende sotsiaalsest koosseisust, on ja jäävad kodanluse majandusliku ja poliitilise ülevõimu kaitsmise ja kindlustamise tööriistaks.

Engels märkis, et alalist armeed hoitakse esmajärjekorras sisepoliitilistel eesmärkidel - pidevalt laieneva ja areneva töölisliikumise mahasurumiseks. Kapitalistlikus ühiskonnas on armee suunatud töölisklassi ja köigi töötavate rahvakihtide vastu üldse. Seega alaline söjavägi igal pool ja köigis maades on pööratud mitte niivörd välise, kuivörd sisemise vaenlase vastu.[11)]

Meie kaasaja tingimustes, mil proletariaadi klassivöitlus töuseb eriti körgele tasemele, kasutavad monopolistliku kapitali reaktsioonilised jöud armeed mitte ainult vabastusliikumise vastu omal maal, vaid ka teistes maades. Imperalistid organiseerivad söjalisi interventsioone revolutsioonilise riikide vastu, suunavad oma relvastatud jöud sotsialistliku revolutsiooni kollete vastu. Vöitluses revolutsioonilise liikumise vastu läheb kodanlus igasugustele metsikustele ja kuritegudele, ainult et ära hoida kapitalistliku korra hävingut.

Kui kaugele vöivad minna imperalistlike riikide armeed, seda vöib ette kujutada meenutades fašistlikust ideoloogiast läbiimbunud hitlerlike röövvallutajate kuritegusid Suure Isamaasöja päevadel. Millegis ei jää neist maha ka käesoleval ajal Vietnamis Ameerika Ühendriikide „elulisi huve" kaitsevad ameerika ja tema „liitlaste" väeosad. Nende armeede küllaltki laialdased kihid on moraalselt niivörd degradeerunud, et on langenud metsikute loomade tasemele. Olles kaotanud au ja südametunnistuse möiste, hävitavad nad järelemötlematult köiki tsivilisatsiooni saavutusi, tallavad jalge alla igasugused

---

11) V.I. Lenin, Teosed, 10 kd., lk. 38

inimöiguse norme, lasevad ennast juhtida vägivalla, hävitamise ja röövimise madalatest instinktidest.

Samal ajal tekib kodanlusele hädaohtlik vastuolu armee sotsiaalse koosseisu ja tema kasutamise poliitiliste eesmärkide vahel. Kodanlus püüab seda vastuolu igati siluda ja nörgendada sõdurite massi ideoloogilise ja moraalse mõjutamise teel. Erilist tähelepanu pööratakse ohvitseride koosseisule. Lähtutakse sellest, et ohvitseridele ei ole küllalt sellest, et nad törkumatult täidavad valitsevate klasside tahet, vaid nad peavad kujunema nende poliitika veendunud kaitsjateks ja selles vaimus kasvatama ka oma alluvaid. Kodanluse huvides muudab ohvitseride korpus isikkoosseisu käitumise ebateadliku distsipliini ja pimesi kuuleka käsutäitmise kindlatele rõõbastele. See on kõik selleks, et välistada sõdurisinelitesse riietatud tööliste ja talupoegade võimalikku pöördumist oma peremeeste vastu. Töustes võitluseks ekspluataatorlike klasside vastu on rõhutud rahvamassid tihti loonud oma revolutsioonilise sõjaväelise organisatsiooni, mis on olnud suuteline võrdselt võitlema ekspluataatorlike riikide sõjavägedega. Juba orjade ülestõusude ajal vanas Roomas löi Spartak tugeva armee, kes kangelaslikult võitles orjapidajate armeega. Hiljem, feodalismi perioodil, pärisorjadest talupojad löid tihti oma relvastatud salgad, kes mehiselt võitlesid feodaalide hästirelvastatud armeede vastu. Väljapaistev tsehhi väejuht ja rahvuslik kangelane Jan Zižka organiseeris XV sajandi alguses ülestõusnud talupoegadest ja käsitöölistest hästi väljaõpetatud ja võitlusvõimelise armee, milline edukalt löi tagasi Euroopa reaktsiooniliste riikide mitmeid "ristikäike". Jemeljan Pugatšovi juhtimisel toimunud

talurahvasöjas löid ülestöusnud mitmekümne tuhande mehelise armee, kus ei puudunud isegi ratsa- ja suurtükivägi.

Kuid talupoegade feodalismivastane võitlus ei olnud küllaldaselt organiseeritud ja neil puudus selge ettekujutus oma revolutsioonilis-vabastusliikumise eesmärkidest. Neil ei olnud poliitilist juhtimist ja selle töttu ei saanudki nende võitlus olla edukas. Alles proletariaadi, kui töeliselt revolutsioonilise klassi ajaloolisele areenile ilmumisega said töötavad rahvamassid töelise juhi ja oma huvide kaitsja.

Töötajate revolutsiooniline vabastusvõitlus kapitalismi tingimustes tõstis töötajate söjalise organisatsiooni loomise küsimused, ilma milleta võita klassivõitluses kodanlust ei olnud võimalik, üles hoopis uutel alustel. Juba esimeste töölisklassi väljaastumiste ja 1848-1849.a.revolutsioonide analüüsi alusel tulid Marx ja Engels järeldusele, et ekspluataatorliku korra hävitamiseks tuleb töölisklassil „organiseeruda armeesse, mis omab sellise moraalse ja füüsilise jöu, mis on võimeline võitlema vaenlase söjavägedega!"[12)]

Proletariaadi ajaloolistest ülesannetest lähtudes öppisid nad väga põhjalikult Pariisi Kommuuni kogemusi, mis olid proletariaadi söjaväelise organisatsiooni esimeseks reaalseks vormiks. Pariisi Kommuun kaotas, sest ei kasutatud küllaldaselt olemasolevaid revolutsioonilisi vahendeid sisemiste reaktsiooniliste jöudude mahasurumiseks.

Töölisklassi söjaväelise organisatsiooni loomine kujunes eriti aktuaalseks imperalismi ajajärgul. Ette valmistades revolutsioonilisi jöude vene isevalitsuse ründamiseks Lenin näitas, et tsarismi kukutamine ja proletariaadi revolutsioonilise

---

12) К.Маркс и Ф.Энгельс, Соч. т. X, Москва, 1958, стр. 115.

armee loomise tingimustes.

„Revolutsiooni armeed on vaja sõjaväeliseks võitluseks ja rahvahulkade sõjaliseks juhtimiseks isevalitsuse sõjalise jõu jäänuste vastu. Revolutsiooni armee on vajalik sellepärast, et suuri ajaloolisi küsimusi saab lahendada ainult jõuga, jõu organisatsiooniks tänapäeva võitluses on aga sõjaväeline organisatsioon." [13]

Kodanlus kasutab sõjalist jõudu töötavate masside rõhumiseks ja orjastamiseks; töölisklass peab kasutama revolutsioonilist vägivalda selleks, et kodanlust võita, ekspropprieerida ja relvitustada.

Seda ülesannet ei saa täita ilma kodanliku armee likvideerimiseta, mis on olnud kapitalistliku korra kujunemise ja kindlustamise põhiliseks instrumendiks. Iga võiduka revolutsiooni esimeseks käsuks on: purustada ja laiali saata vana armee ja asendada ta uuega. „Uus ühiskonnaklass, töustes võimule, ei ole kunagi võinud ega või nüüdki seda võimu saavutada ja kindlustada teisiti kui vana sõjaväe täieliku laostamisega..." ja „uue armee, uue distsipliini, uue klassi uue sõjaväe organisatsiooni, väljakujundamisega," kirjutas Lenin [14] 1918.aastal.

Need selged ja konkreetsed juhised kujunesid suunavateks ka J. Varese poolt juhitavale demokraatlikule valitsusele, kelle ölule langes 21.juunil 1940.aastal töörahva poolt saavutatud võidu kindlustamine ja sotsialistliku revolutsiooni edasiarendamine.

---

13) V.I. lenin, Teosed, 8 kd.,lk.523.

14) V. I. Lenin, Teosed, 28 kd, lk. 260.

II

K O D A N L I K E E S T I J A T E M A R E L V A S T A T U D J Ö U D

1. EESTI KODANLIKU ARMEE ALGAASTATEST

Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon, mis pani aluse sotsialismi ehitamisele ühel kuuendikul maakerast , jättis kustutamatu jälje ka eesti rahva ellu. Ta kaotas kapitalistliku ekspluateerimise ja tõstis proletariaadi valitsevaks klassiks. Ta hävitas sajandeid kestnud saksa mõisnike ikke, konfiskeeris Balti parunitelt maa ja tegi eesti talupojad kogu maa peremeheks. Üheks tähtsamaks revolutsiooni saavutuseks oli rahvusliku rõhumise kaotamine. Nagu kõik teised varem rõhutud rahvad, nii sai ka eesti rahvas „Venemaa rahvaste õiguste deklaratsiooni" alusel vabaks, üheõiguslikuks ja suveräänseks.

Kuid imperalismil läks korda ajalooratast Baltimaadel ajutiselt tagasi pöörata. 1918.aasta veebruaris likvideerisid imperalistliku Saksamaa okupatsiooniväed Oktoobrirevolutsiooni võidud Eestis. Eesti töörahvas aga ei unustanud, mida Oktoobrirevolutsioon oli talle andnud, ja alustas võitlust nõukogude võimu taastamise eest. Punaarmee ja tema ridades võitlevate eesti väeosade eduka pealetungi tulemusena Narva rindel vabastati suur osa Eesti territooriumist ja 1918.aasta lõpus moodustati Eesti nõukogude vabariik - Eesti Töörahva

Kommuun. See rakendas ellu köik nöukogude võimu dekreedid, mis olid välja antud enne okupantide sissetungi.

Kuid ka seekord ei püsis töörahva võim Eestis lühikest aega. Ehkki nöukogude võimu kindlustamiseks olid olemas köik sisemised objektiivsed ja subjektiivsed tingimused, kujunes rahvusvaheline olukord niivörd ebasoodsaks, et kättevõidetud poliitilist võimu ei suudetud hoida. Imperialistlik maailm paiskas köik jöud Nöukogude riigi lämmatamiseks. Suutmata väärata tormiliselt arenevat sotsialistlikku revolutsiooni Venemaal, aitasid nad siiski endiste rahvuslike ääremaade kontrevolutsioonilisel kodanlusel võimu enda kätte haarata.

Kuidas see tegelikult Eestis toimus, võime söna-sönalt lugeda eesti „suurmehe" kindral Johan Laidoneri tema enda elueal kirjutatud eluloost.[1] „Laidoner jöudis Eestisse 8.detsembri (1918.a.) hommikul Soome kaudu. Söjaline ja sisepoliitiline olukord oli sel momendil väga raske: punavägi vallutas ühe linna teise järele ja lähenes kiirel sammul pealinnale. Siseriigis valitses laostus, puudus usk oma võimesse rahval ja valitsusel ning väljast-abi lootused olid nurjunud - Tallinna suunatud Inglise laevastik oli teelt tagasi pöördunud. ... Kodumaale jöudnud, ruttas ta kohe päästaapi, kus 8.detsembri jooksul sai täieliku pildi lootusetust olukorrast. Talle oli selge, et enamlaste laevastik oli küllalt tugev Soome lahe vallutamiseks, maaväe pealetungi toetamiseks ja igasuguse ühenduse katkestamiseks välismaadega. Punase maaväega võidi veel kuidagi toime saada, kuid punase

---

1) M. Tuisk, Ülemjuhataja kindral Laidoner, Tallinn,1938.

laevastiku vastu oli Eesti täiesti kaitsetu. Valitsusel olid andmed, et Inglismaa on nõustunud Eestit toetama oma laevastikuga ja et see laevastik viibib Liibavis. Kuid kas see tuleb ja pääseb Soome lahte, sellest puudusid igasugused andmed. Läänemeri oli täis miinivälju ja nendesse olid ainult kitsad teed traalitud. Meie lootsid ootasid Osmussaare juures juba üle nädala."[2)]

Et Inglise laevastiku Tallinna tulekuks ei olnud veel midagi ette võetud, siis saadeti J. Laidoner Ajutise Valitsuse esindajana koos lootsidega Liibavisse. Kohale saabudes „... ta selgitas olukorda Eestis ja Nõukogude Venes ja rõhutas, et Vabadusvõitlus pole lootusetu, kui Eesti omab toetust merel. Laidoneri esinemine oli veenev. Pika kaaalumise järele teatas admiral E.A. Sinclair veel sama päeva (11.dets.) õhtul oma nõusolekut. Laevastik jõudis 12.detsembril kella 3 paiku Tallinna reidile.

Inglise laevastiku abi meie Vabadussõjas kindral Laidoner hindab järgmiselt: „Kui Inglise laevastik ei oleks 1918.a. detsembris tulnud Tallinna, oleks meie maa ja rahva saatus kujunenud küll sootuks teisiti, kui ta praegu on...Ja ma arvan, et ka teiste Baltimaade saatuskäik oleks siis olnud teine kui nüüd!"[3)]

Imperalistlike riikide abi ei piirdunud mitte ainult laevastiku saatmisega Tallinna reidile. Sellele järgnesid relvasaadetised, soliidsed laenud ja palgasödurite värbamine Ees-

---

2) M. Tuisk, Ülemjuhataja kindral Laidoner, Tallinn, 1938. lk. 15, 16

3) Sealsamas lk. 16, 17.

tis kapitalistliku korra säilitamise ja kindlustamise eesmärgil olukorra iseloomustamiseks lisame juurde veel ühe tsitaadi: „Kindral Laidoner tuletas ühtlasi suurima tänutundega meelde soomlaste abi, kes saabusid õigel ajal ja üksi oma ilmumisega töid suurt moraalset tuge meie söjaväele ja rahvale!"[4] Tegelikult ei omanud ligi 3000 hambuni relvastatud soome„lihuniku" abi sugugi mitte ainult moraalset, vaid peamiselt siiski reaalset iseloomu.

Ja lõpuks veel kindralist poliitikategelase ülestunnistus.

Esinedes välispoliitilise könega Isamaaliidu kongressil 1937.aastal esitas Laidoner endale küsimuse: „Mis oli Vabadussöda?" - „See oli suur riisiko", andis ta samas ka vastuse.[5]

Toodud ridade töepärasuses ja siiruses meil ei tarvitse kahelda, sest J.Laidoner oli Eesti kodanliku armee loojaks ja möningate vaheaegadega tegelikuks juhiks kuni 1940.aasta sotsialistliku revolutsiooni alguseni ning teadis kindlasti, millest ta rääkis.

Mitte halvemini ei tundnud selleaegset olukorda ka ajakirja „Södur" vastutav toimetaja major A. Luts, kui ta 1938. aastal kirjutas: „...kuid Eesti söjavägi kui niisugune polnud veel söjaks korraldatud. Seda tuli luua. Ja täie öigusega võib tähendada, et Eesti söjavägi loodi Vabadussöjas(s.o.kodusöjas-K.M.). Söja alates ei puudunud mitte ainult väeosad, vaid puudus ka vajalik varustus ja relvastus, ühe sönaga köik, mida nöuab söjapidamine!"[6] Otsides vastust küsimusele, mil-

---

4) P.Villemi; X Vabaduse Risti päev 12.juunil 1938, Södur, nr.24/26 1938, lk.604

5) „Uus Eesti" nr.332, 6.dets.1937.

6) A.Luts „Eesti söjavägi minevikus ja kaasajal", Södur nr.7/8 1938.lk.184.

lega seletada, et sellises olukorras siiski söditi ja isegi võideti, leiab autor, et „tuleb köige pealt tänada saatust, mis andis eestlastele ajaloo suurimal hetkel eelköige suuri juhte, (nende all möeldakse K.Pätsu ja J.Laidoneri -K.M.)..." ja „ärkas vana kuulsate viikingite söjakas vaim..." 7)

See on ka köik, millest see kodanlik ideoloog söandas rääkida. Meie aga teame ja see on ajalooliste faktide poolt vääramatult töestatud, et Eesti kodanlikul valitsusel önnestus ainult imperialistide raha, relvade ja palgasödurite tääkkide abil töörahva revolutsiooniline võitlus maha suruda, hävitada Eestis nöukogude võim ja kehtestada kodanluse diktatuur.

Peale kodusöda jätkus valge terrori märatsemine. Üks poliitiline protsess järgnes teisele. Aastail 1920-1924 oli mittetäielikel andmetel 165 poliitilist protsessi, kus kaebealuste üldarv ulatus 620-ni. Suuremateks kohtuprotsessideks olid 1920.aastal 35 kommunisti, 1921.aastal 50 kommunisti, 1922.aastal 115 kommunisti ja 1924.aastal 149 kommunisti protsessid. Enamik kaebealuseid möisteti paljudeks aastateks vangi. Röbiti nende protsessidega praktiseerisid võimud ka töölisliikumise juhtide mörvamist ilma igasuguse kohtuotsuseta. 8) Välisimperalistide abiga võimule tulnud kodanlus muutus rahvusvahelise reaktsiooni kuulekaks käsilaseks.

Kodusöja käigus oli Eesti kodanlus demagoogiliselt lubanud köigile maata talupoegadele maad. Kuid 1919.aastal teostatud maareformiga pandi alus vaid Nöukogude-vastasest söjast osavötjate autasustamisele ja nende „teenete" hüvitamisele.

---

7) A.Luts „Eesti söjavägi minevikus ja kaasajal", Södur nr.7/8 1938.lk.185

8) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn, 1963., lk.16

1923.aasta lõpuks anti kodusõjast osavõtnuile 9242 talu üldpindalaga ligi 205.000 ha ehk 48,7 protsenti jaotatud maa üldpindalast. Endistest möisatöölistest aga, keda oli kokku 21600 said kuni 1925.aasta maikuuni maad ainult 5504 inimest, kokku köigest 38237 ha.[9)]

Maa andmisel peeti silmas eelköige poliitilise iseloomuga tegureid. Möisamaadest kruntide saamisel oli eesöigus neil, kes olid osa võtnud eesti töörahva verisest maḫasurumisest klassisöjas ja interventsioonist Nõukogude Venemaa vastu. Paremad maatükid koos ehituste, loomade ja inventariga anti kindralitele, ohvitseridele ja natsionalistlike parteide juhtidele. Maareformi kodanlik klassiiseloom tuli selgesti nähtavale ka maa kasutamiseleandmise tingimustes. Kui aktiivsed valgekaartlased, nn„vabadusristi kavalerid" ja välismaised „vabatahtlikud" said normaalsuuruses talud,tavaliselt möisasüdametest, tasuta põliseks ja pärandatavaks kasutamiseks, siis teistele asunikele anti maad ainult tasu eest,ja sedagi tavaliselt 6-aastase tähtajaga rendilepingu alusel.[10)] Kümned tuhanded sulased ja maatamehed jäid endiselt maast ilma ja moodustasid koos popside ja kehvikutega maareformi käigus kasvanud ja tugevnenud hallparunite-kulakute, kui kodanliku diktatuuri peamise toe, alalise odava tööjöureservi.

Kodusöja löppedes,peale Tartu rahu 1920.aasta veebruaris, röhuv enamus kodanliku armee koosseisust demobiliseeriti. Neile,kellel oli teeneid,tasuti peamiselt maaga ja nad muu-

---

9) H.Saarniit,Kodanlik Eesti söjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail(1920-1924),Tallinn,1958,lk.57.

10) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II,Tallinn, 1963 lk.12-13.

tusid vähemalt esialgselt põllumeesteks.„Põllumeesteks" muutusid ka kodanlikku armee teenistusse edasi teenima jäänud kõrgemad söjaväelased,kellele samuti jagati heldel käel paremaid maatükke. Laseme võibolla rääkida arhiividokumentidel. Viru maakonna Järve vallast on maad saanud kolm jõukat peremeest ja Edise möis on üle antud koos inventariga kindral Tönissonile.[11)]

Haaslava vallas olevast Kriimanni möisast anti põllutööministeeriumi korraldusel arstiteaduse professorile(sanitaar-kindralile-K.M.) A.Paldrockile 150 vakamaa põllumaaga ja II diviisi sideülemale P. Nurk'ale 105 vakamaa põllumaaga krundid ühes möisa südame ja nende maade peal olevate hoonetega. Mölemad saajad elavad linnas ja saavad riigisummadest kindlat palka. Mölemad maasaajad rentisid maa edasi ja said sellest suurt kasu.[12)]

Kabina ja Mäksa möisast sai polkovnik Jonson krundi 80 vakamaa põllumaaga. Kirepi möisa maid jagades jäeti ka siit samale polkovnikule Põllutööministeeriumi korraldusel krunt. Möisatöölised, kes maad soovisid ise harimiseks, jäeti ilma.[13)]

Saadjärve vallas Voldi möisas jäeti vallanõukogu poolt töölise perekonna kohta 10 vakamaad. Paljud jäid ilma. Nüüd võeti aga töölistelt üks krunt ära ja anti lisaks ühele kõrgemale söjaväelasele, kellel juba möisasüdame krunt oli ühes hoonetega. Seega saab see kõrgem söjaväelane üle 150 vakamaalisekrundi, tööliste 10 vakamaalised krundid planeeriti aga ümber 5 vakamaalisteks,sealjuures nõuti töölistelt planeerimise rahaks 500 marka.[14)]

---

11) ENSV ORRKA,fond 949,nim.2,s.-ü.2,l.22
12) EKPA,fond 135,nim.1,s.-ü. 101,l.3
13) Sealsamas, l.4
14) Sealsamas,l.5

Toodud näited ei ole üksikud erandid, vaid neid võib tuua kümnete ja isegi sadade kaupa.

Söjaväes kehtestati üldine sunduslik söjaväekohustus ja vabastatud vanemate aastakäikude asemele hakati rahuaegsesse söjaväkke võtma noori. Hakkas noorte ja kogu söjaväe sihikindel ümberkujundamine, mida teostati võimu juurde pääsenud kodanlusele meelepärases suunas. Iga valitsus loob relvastatud jöu oma näo järgi, et ta oleks temale ustavaks instrumendiks nii sise kui ka välispoliitiliste sihtide saavutamisel. Selle tuntud töe võttis ka eesti kodanlus ilma reservatsioonideta omaks. Kuid söjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920-1924) ei olnud see sugugi kerge ülesanne. Majanduslike sidemete katkestamine Venemaaga jättis Eesti suhteliselt körge arenemisastmega tööstuse ilma oma tähtsast toor-ja kütteainebaasist ja kaotas ajalooliselt väljakujunenud müügituru. Kümned ja sajad tööstusettevötted suleti ning tuhanded töölised jäid ilma tööta. 1924.aasta kevadel kuulutati välja „pöllumajanduslik orientatsioon", mis aga terava maapuuduse all kannatavale töötavale talurahvale ei pakkunud mingisugust lohutust. 1924.aasta sügisel oli ametlikult registreeritud 20.085 töötut[15], kuid tegelikult oli töötute arv märksa suurem. Koos tööta maatöölistega oli mitteametlikel andmeil töötuid umbes 60.000.[16] Teravnesid vastuolud valitseva kodanluse ja töötavate rahvahulkade, samuti ka kodanluse eri kihtide ja rühmituste vahel. Majanduslik ja poliitiline kriis kiirendasid töölisklassi revolutsioonilise ak-

---

15) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn 1963. lk 102. 1963. lk. 10

16) Sealsamas.

tiivsuse kasvu ja viisid revolutsioonilise situatsiooni tekkimisele. Laialdaste rahvahulkade revolutsioonilise meeleolu vajutas oma pitseri ka söjaväele, eriti rea- ja seersantkoosseisule. „Vabadussöjast" läbikäinud ja kodanlusele truu ohvitserkond ei olnud neile sugugi kindel.

Eriti selgelt ilmnes see kodanluse diktatuuri vastu suunatud 1924. aasta 1. detsembri relvastatud ülestöusu käigus.

Kartes, et södurid ühinevad ülestöusmistega, ei toonud kodanlus välja ühtegi regulaarväeosa. Ülestöusu mahasurumiseks organiseeriti karistussalgad ohvitseridest, söjakooli kadettidest, hallparunliku koosseisuga öppepataljonist ja politseireservist.[17)]

Et kodanluse kartus ei olnud asjata, seda näitasid sündmused mönedes Tallinnas asuvates väeosades.

Lasnamäe aerodroomil ühinesid ülestöusnutega 40 lennudivisjomi södurit. Neile anti välja relvad. Divisjoni juhtimiseks valiti komitee; organiseeriti valve. Kuid viga tehti sellega, et ei asutud pealetungile, vaid asuti kaitsele.[18)]

Auto-tankidivisjonis, kus tegutses oma parteikollektiiv, önnestus ülestöusnutel allohvitser Anton Loorentsiga eesotsas üle võtta garaaž 12 tankiga. Vallutati ka osa tankikompanii kasarmuid. A. Loorents söitis tankil naabruses asuva Sidepataljoni kasarmu ette, et toetada selle vallutamist. Kuid võitlusrühmas leidus reetur, kes äratas Sidepataljoni meeskonna möni minut enne võitlusrühma saabumist. Viimane ei suutnud nüüd enam oma ülesannet täita ja taandus. Tulevahetuses sai surma ka A. Loorents. Vastane haaras initsia-

---

17) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II 1963, lk.115

18) Sealsamas, lk.113.

tiivi ja tõrjus ülestõusnud auto-tankidivisjonist välja [19]

1.detsembri relvastatud ülestõus kaotas. Tema verine mahasurumine ja sellele järgnev valge terror andis eesti töölisklaasile ja tema huvide järjekindlale kaitsjale - Eestimaa Kommunistlikule Parteile - ränga hoobi. Kogu 1925.aasta vältel toimusid massilised läbiotsimised ja arreteerimised. Iga arreteerimislaine järel lavastati kärarikkalt nn. „kommunistide protsesse". Mittetäielikel andmeil leidis 1925. aastal aset 74 poliitilist protsessi 244 kaebealusega,[20] Peale selle tegutsesid aktiivselt söjaväljakohtud, kelle otsuste alusel lasti Söjamäe ja Valdeku rabas maha kümnete kaupa töörahva paremaid poegi.

- Revolutsiooniliste sündmuste ja sellele järgnenud terrori möju kandusid ka söjaväkke. Teostati põhjalik puhastustöö juhtiva kaadri osas. Teenima jäeti ainult valitsevatele ringkondadele vastuvõetavam element; teised vabastati või lahkusid teenistusest „omal soovil". Puudujääki koosseisudes hakati katma söjakooli lõpetanud noorte ohvitseridega. Hakkas välja kujunema „poliitikast kõrgemalseisev", valitseva kildkonna poliitikasse lojaalselt suhtuv Eesti kodanlik söjavägi.

---

19) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn 1963., lk.114.

20) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn 1963, lk.127.

2. EESTI VALITSUSE RAHVAVAENULIK SISE-JA VÄLISPOLIITIKA TEISE MAAILMASÖJA EEL.

Kapitalismi ajutise, osalise stabiliseerumise ajajärgul önnestus kodanlusel ajutiselt oma positsioone kindlustada, kuid raske 1929-1933.aasta majanduskriis töi endaga kaasa ka terava poliitilise kriisi. Selle aluseks oli töörahva laiade hulkade kiiresti kasvav rahulolematus ja viha kehtiva korra vastu. Väliselt avaldus ta aga sagedastes valitsuse vahetustes, kodanlike parteide laostumise tunnustes, nende ridades asetleidvais teravates lahkhelides. Väljapääsu poliitilisest kriisist nägid valitsevad ringkonnad ainult riigivõimu koondamises „köva käega" riigitegelaste kätte s.o.fašistliku diktatuuri kehtestamise vajaduses.

Kodanlik Eesti sõltus oma sündimisest saadik nii poliitiliselt kui ka majanduslikult imperalistlikest suurriikidest. Isegi tema sisepoliitiline iseseisvus oli olenev täielikult suurriikide omavahelistest jõuvahekordadest. Rohkem kui kümme aastat oli Eesti sise-kui ka välispoliitikat suunatud inglise ja ameerika imperalismile toetuvad ringkonnad, nüüd kerkis nende kõrvale aga avalikult Saksamaale orienteeruv tiib vabadussõjalaste (vapside) liikumise näol, kes hakkasid arendama eriti aktiivset tegevust. Alanud sisepoliitiline võitlus, mis seisnes põhiliselt fašismile ülemineku meetodite küsimuses, toimus kuni 1933.aasta sügiseni peamiselt põhiseaduse muutmise ümber keerleva võitluse vormis. Peale kahe vanade parteide poolt esitatud põhiseaduse - eelnõu läbikukutamist võeti 1933.aasta oktoobris, tänu põllumeestekogude (eesotsas K.Pätsiga) toetu-

sele, vastu vapside poolt esitatud eelnöu.

Saksameelne fašism püihitses Eestis võitu, kuid võimu küsimus polnud kaugeltki veel lahendatud. Täie hooga puhkes see lökkele uue riigipea valimise kampaanias. Et kokkuleppest fašismi teele asunud kahe köige rektsioonilisema fraktsiooni vahel (pöllumeestekogud ja vapsid) ei tulnud midagi välja, püüdsid vapsid üksinda võimu tippu trügida. Nende sogase „liikumise" aktiivsete osaliste read kasvasid mitmesuguste kriminaalsete elementide, pankroteerunud kaupmeeste, korrumpeerunud ametnike, laostunud ohvitseride ja allohvitseride arvel, kes ihkasid aktiivset tegevust, söda ja „soomuse" tegemise võimalusi. Nad esitasid riigihoidja kohale oma kandidaadi - erukindral A. Larka. Inglise orientatsiooniga kodanluse eri rühmitused esitasid K. Pätsi ja J. Laidoneri kanditatuurid, sotsialistlik partei oma liidri - A. Rei. Asjaolu, et vanad parteid esitasid mitu kanditaati, suurendas vapside võidulootusi.

Kuid olukord muutus järsult. Kahe mitmeti läheldase kandidaadi - Pätsi ja Laidoneri kildkonnad leppisid omavahel salaja kokku ja otsustasid võimu haaramiseks vapsidest ette jöuda. 12.märtsil 1934.aastal, kui ettevalmistused riigipea valimisteks olid jöudnud haripunkti, ilmusid Tallinna tänavaile äkki soomusautod ja kövendatud patrullid valitsusele eriti ustavatest väeosadest. Päts ja Laidoner kuulutasid välja söjaseisukorra kogu vabariigis, panid seisma ettevalmistustööd riigipea valimisteks, keelasid ära köik koosolekud ja demonstratsioonid. Vapside organisatsioonid suleti ja osa nende juhtivaid tegelasi, keda süüdistati valitsuse vägivaldse kukutamise ettevalmistamises, arreteeriti. Peatselt saatis

Päts ka riigikogu laiali ja asus riiki valitsema ainuisikuliselt.

Esimese kuue kuu jooksul pärast märtsipööret andis diktatuurivõim välja 81 dekreeti, mis köik iseloomustasid uue režiimi ilmet. Nende hulgas oli dekreet, mis faktiliselt likvideeris linnade kohaliku omavalitsuse, tegi linnapead ja linnavalitsuste liikmed siseministri poolt määratavaiks. Dekreet haridussüsteemi muutmise kohta pani aluse koolireformile, mille tegelikuks eesmärgiks oli 6-klassilise kohustusliku algihariduse kaotamine koos keskkoolide võrgu tunduva koondamisega. Võeti tarvitusele karmid abinõud tööliste streikide vältimiseks. Töötude registreerimine tööbörsil faktiliselt lõpetati ja töölised aeti laiali sundtöödele saatmise ähvardusel.

Olgugi, et Päts ja Laidoner (viimane nimetati sõjaväge-de ülemjuhatajaks) viisid riigipöörde läbi „demokraatia kaitsmise" sildi all, ei jätnud nende marureaktsioonilised sammud mingisugust kahtlust uue korra töelisest olemusest. Eestis pandi kehtima rahvusliku kodanluse Inglise-sõbralikku tiiva terroristlik diktatuur, mis toetus täielikult peaaegu piiramatute võimupiiridega kindlustatud sõjavägede ülemjuhataja kaudu Eesti sõjaväele. Mitte asjatult ei kirjutanud 12.märtsi riigipöörde kohta Läti parempoolne kodanlik ajaleht „Latvis" (16.juulil 1934) et„pööre Eestis viidi läbi sõjavägede abiga ja faktiliselt valitseb Eestis sõjaväeline diktatuur..."[21])

Euroopa suurriikide omavaheliste suhete teravnemine are-

21. Vaata M. Pesti, Rahvuslik reetmine „rahvusluse" sildi all, Tallinn,1960,(Edaspidi:M.Pesti, Rahvuslik...) lk. 17-21. 28-29.

nes aga oma rada ja ei pööranud Eesti sisepoliitilistele sündmustele mingisugust tähelepanu. Vastupidi, sellega tuli arvestama hakata võimu juures seisvatel diktaatoritel. 1934. aasta kevadest alates hakkas saksa imperalism üha visamalt ja avalikumalt esitama oma pretensioone ülemvõimule Baltimaades. Läänemere kallastel hakkasid puhuma uued tuuled.

Saksa imperalismi Baltikumi-programmi „filosoofilis-teoreetilise" põhjenduse andis nn. Teraskiivri organisatsiooni ajalehes „Stahlhelm'is" avaldatud artikkel, kus eht-junkurliku sirgjoonelisusega öeldi välja, et Balti ääreriikidel „ei ole mingit iseseisvat elu" ja et nemad tulevad allutada „mõjukale poliitilisele ja kultuurilisele keskusele", kelleks pidi olema Saksamaa. Artikli autor siunas nn. „rahvuste poliitikat", mis olevat süüdi Balti riikide tekkimises ja rõhutas, et „eestlaste, lätlaste ja leedulaste rahvusgruppidel ei ole seda ajaloo ja ajaloolise saatuse alusel tekkivat pinda, mis annab õiguse olemasoluks riigina.[22)]

Alates 1934. aasta sügisest elavneb märgatavalt saksa imperalistide „söbralik" diplomaatiline vahelesegamine Eesti siseasjadesse ja majandusliku ekspansiooni tugevnemine. Sellega paralleelselt käis ka valitsevate ringkondade mõjukate esindajate otsene äraostmine, surveabinõude rakendamine ja sõjalise luuretegevuse elavnemine ning sidemete kövendamine Eesti sõjaväe kõrgemate ohvitseridega - ilmse perspektiiviga allutada hiljem, kui on loodud „jõupositsioon" Balti merel, endale ka Eesti sõjavägi.[23)]

---

22) Tsiteeritud M. Pesti, Rahvuslik..., lk. 31 järgi.
23) Vaata sealsamas, lk. 32-33.

Laialdaselt rakendasid hitlerlased oma ekspansiooni tollel etapil siisugust räpast meetodit nagu Eesti valitseva kliki esindajate otsene äraostmine. Säilinud materjalid lubavad arvata, et peamiseks vormiks, milles toimus Eesti kodanlike poliitikategelaste ja majandusmeeste äraostmine, oli neile kõrgepalgaliste ametkohtade andmine saksa või balti-saksa kapitaliga töötavais ettevõtteis, millede tegevust enamikul juhtudel suunas Scheeli pank. Sellesse ringi oli tõmmatud ka rida sõjaväelasi eesotsas sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoneri, Kaitseliidu ülema kindralmajor J. Roska(Orasmaa) ja riigivanema käsunduskindrali G. Jonsoniga.[24)]

Erilist huvi Eesti ja eesti sõjaväe vastu hakkasid tundma Saksa sõjaväelised esindajad. 1934.aasta juulis sooritas Saksa sõjaminister kindral Blomberg „eraviisilise mereretsi" Balti merel ja külastas Tallinna, Helsingit, Stokholmi. Sellele järgnes kohe Saksa ristleja „Königsbergi" külaskäik, ning selle laeva pardal viibinud luurelaevade koondise komandöri admiral Kolbe visiidid kindral Laidonerile, sõjaministrile ja sõjavägede staabiülemale.

Järgmisel aastal loodi Saksamaa sõjalise esindaja ametkoht Balti ja Skandinaavia riikide jaoks. Uus hitlerlik sõjaväeline esindaja oberst Rössing alustas oma tutvunemisreisi just Eesti armee väeosades, mille juures Eesti sõjaväevõimud osutasid talle igakülgset vastutulekut ja abi. Kõige suuremat huvi tundis ta just nende väeosade asetuse ja tegevuse vastu,kes paiknesid NSV Liidu piiri ääres.

---

24) V a a t a t u d M. Pesti, Rahvuslik..., lk.36-37.

Hitlerlikele luureagentidele osaks saanud lahke vastuvõtt Eesti söjaväes oli üks esimesi tunnuseid, mis kõneles Eesti kõrgema väejuhatuse ümberorienteerumisest Saksamaa suunas. Alates 1935.aastast omandas Eesti söjavägede staabis üha suurema möju Saksa-söbralik ohvitseride klikk eesotsas paadunud fašisti kolonel Maasinguga, kes oli staabi II (luure) osakonna ülemaks. Temast kujunes nii staabiülema kui ka söjavägede ülemjuhataja üks tähtsamaid nöuandjaid ja alaline saatja rohkearvulistel välisreisidel. Peamiselt tema initsiatiivil asus Eesti söjavägede staap looma sidemeid Saksa armee vastavate asutustega relvastuse ja luuretegevuse küsimustes. Nii pandi alus Eesti söjaväe hitlerlikule wehrmachtile vahetu allumise protsessile, mis võttis eriti laia ulatuse järgnevatel, eriti 1937-38.aastail.

Saksamaa aktiivne agressiivse iseloomuga välispoliitika kutsus esile pöhjendatud rahutused Nöukogude Liidu juhtivates ringkondades. 1932.aastal sölmiti küll Nöukogude Liidu ja Eesti ning Läti vahel mittekallaletungi paktid(lisaks 1926.aastal sölmitud Nöukogude Liidu ja Leedu vahel sölmitud taolisele paktile)kuid need ei oleks suutnud ära hoida võimalikku kallaletungi möne kolmanda riigi poolt.

28.märtsil 1934.aastal tegi NSV Liidu välisasjade rahvakomissar Litvinov Nöukogude valitsuse nimel Saksa valitsusele ettepaneku üldise rahu ja eriti Ida-Euroopa rahu kindlustamise eesmärgil kirjutada alla protokoll, millega NSV Liidu ja Saksamaa valitsus tõõtaksid „oma välispoliitikas vankumatult arvestada kohustust säilitada Balti riikide söltumatus ja puutumatus ning hoiduda mistahes tegevusest, mis

võiks otseselt või kaudselt sellele sõltumatusele kahju teha."[25)]

Sakslased lükkasid selle ettepaneku peale kauast viivitust muidugi tagasi.

Ka Eesti avalik arvamus oli erutatud, kuid välisminister Seljamaa kinnitas, et Eesti valitsus usub Hitleri avaldust selle kohta, et Saksamaal ei ole mingeid agressiivseid kavatsusi Eesti suhtes. Ja seda jäädi uskuma.

1934.aasta kevadel tekkis hitlerliku agressiooni ohjeldamisest ja rahu kindlustamisest huvitatud rahvusvahelistes ringkondades, peamiselt Nõukogude Liidus ja Prantsusmaal, idee luua Ida-Euroopa riikide kollektiivse julgeoleku süsteem regionaalse vastastikuse abi näol ehk nn.Idapakt. Kavatsuse kohaselt pidid pakti sõlmijate hulka kuuluma peale Saksamaa ja Nõukogude Liidu veel Tšehhoslovakkia, Poola, Leedu, Läti, Eesti ja Soome. Pakti allakirjutajad pidid võtma endale kohustuse juhul, kui ükskõik kellele neist kallale tungitakse, osutada agressiooni ohvrile igakülgset, sealhulgas ka sõjalist abi.Pakti grantideks olid ette nähtud Inglismaa, Prantsusmaa, Belgia ja Itaalia.

Hitlerlaste meeleheaks olid Eesti valitsevad ringkonnad kõige aktiivsemateks selle pakti mõtte vastasteks ja Inglise valitsevate ringkondade vaiksel heakskiidul võtsid aktiivselt osa selle väga tähtsa rahu kindlustamise abinõu nurjaajamisest.[26)]

Selle asemel sai aga teoks niinimetatud „Balti Entente'i" s.o. Eesti, Läti ja Leedu vahelise poliitilise, majandusliku

---

25)Tsiteeritud M. Pesti, Rahvuslik...,lk.41 järgi
26)Vaata M.Pesti,Rahvuslik...,lk.44-48.

ja diplomaatilise koostöö loomine kolme Balti riigi vahel. Selle liidu, mille peamiseks initsiaatoriks oli Eesti, peamisteks poliitilisteks motiivideks oli Leedu tagasihoidmine Idapaktiga ühinemise kavatsusest ja muuta ta laiemaks Nõukogude-vastaseks riikide liiduks. Kiideldes oma „teenetega" võitluses Nõukogudemaa vastu, seletas kindral Laidoner hiljem avameelselt, et „...meie olime esimesed, kes hakkasime 1920/21.a.liitu moodustama...Eesti, Soome, Läti, Leedu ja Poola vahel" ja süüdistas Leedut ja Soomet selle algatuse nurjaajamises.[27)]

Köiki oma aktsioone välispoliitika alal teostasid Eesti valitsuse ringkonnad aastail 1936-1939 niinimetatud erapooletuse poliitika lipu all. Seda poliitikat kujutas kodanlik propaganda köige kindlama abinõuna selleks, et vältida Eesti kiskumist teiste riikide konfliktidesse ja säilitada ning kindlustada rahu ja „väikese Eesti" iseseisvus ja söltumatus. Kuid selle poliitika töelistel eesmärkidel ei olnud midagi ühist niisuguste ülevate loosungitega nagu „rahu" ja „söltumatus". Ainuüksi see fakt, et Eesti valitsus võttis 1939.aasta suvel, mil Saksamaa agressioon Ida-Euroopas oli täies hoos, vastu hitlerlaste ettepaneku sölmida Saksamaaga mittekallaletungi-leping, oli ilmseks demonstratsiooniks hitlerlaste kasuks ja ühtlasi ka töendiks selle kohta, et Eesti oli langenud töepoolest väga sügavasse söltuvusse Saksamaast. Sellised riigid nagu Rootsi, Norra ja Soome vastasid sakslastele eitavalt, kartes ilmselt diskrediteerida ennast maailma üldsuse ees hitlerlastega pakti söl-

---

27) Laidoneri köne Eesti söjaväe körgemate juhtide kinnisel koosviibimisel 1.jaan.1940.-ENSV ORRKA fond 495 s.-ü 208 l 33.

mimisega ajal, mil viimased rebisid puruks ühe rahvusvahelise lepingu teise järel.[28)]

Samal ajal kui Eesti (Samuti ka Läti - K.M.) valitsus sölmis kaugeleulatuva poliitilise tähendusega lepingu hitlerliku Saksamaaga, mis sidus teda tugevasti saksa fašismi agressioonipoliitika vankri külge, ütlesid nad järsult ära oma riikide garanteerimisest Inglismaa, Prantsusmaa ja Nõukogude Liidu poolt, nagu seda ette pani Nõukogude valitsus Moskva läbirääkimistel Inglismaa ja Prantsusmaa valitsustega 1939.aasta kevadel ja suvel. Eesti välisminister Selter läks isegi nii kaugele, et nimetas Nõukogude Liidu rahuarmastavat, Balti riikide suhtes sõbralikku ettepanekut „preventiivseks agressiooniks" ning seletas, et mistahes konkreetset abipakkumist agressiooni vastu Balti riigid „hindavad agressioonina, mille vastu Balti riigid võitlevad köigi vahenditega.[29)] Peamiseks põhjuseks, mispärast Eesti valitsevad ringkonnad keeldusid rahvusvaheliste garantiide vastuvõtmisest, oli Eesti suur majanduslik ja poliitiline sõltuvus fašistlikust Saksamaast. Sellise olukorra väljakujunemisel oli määrava tähtsusega sammuks Inglise-Saksa mereväe kokkulepe, mis sölmiti 18.juunil 1935.aastal. Sellega lahendati Balti mere ja selle idakalda imperalistliku juhtimise küsimus. Nagu märgiti Nõukogude erialalises kirjanduses juba tol ajal, oli see „uueks teguriks, mis pidi hõlbu hõlbustama saksa fašismi edasist ümberrelvastumist ja sõja ettevalmistamist esijoones Idas, s.o. Nõukogude Liidu vastu.

---

28) Vaata M.Pesti, Rahvuslik...,lk.147-152.

29) „The Baltic Times", May 25,1939.Tsiteeritud M.Pesti. Rahvuslik...,lk.155.

Mereväe kokkuleppes nöustus Inglise valitsus rahuldama Hitleri põhilise nõudmise - anda Saksamaale õigus ehitada endale sõjalaevastik 35 protsendi ulatuses kõigist Briti impeeriumi merejõududest ja omada allveelaevastikku,(18.jaanuar 1939.a. täiendav kokkuleppe alusel) mis on võrdne Briti Impeeriumi maade allveelaevastikkude kogutonnaažiga.[30] Alates 1935.-1936.aastast Inglismaa mitte ainult ei loobunud vastutöötamisest Saksamaa sõjalis-strateegilistele penetratsioonile Baltikumis, vaid asus hitlerlastele selles asjas isegi kaasabi osutama.

Inglismaa huvi kahanemisega Balti riikide vastu lükkas viimased Saksamaa sõiduvette ka majanduslikult. Kiiresti langesid Saksa kapitali kontrolli alla sõjalisest seisukohast tähtsate poolvalmissaaduste, eriti põlevkiviõli ja tselluloosi tootmine. Samal ajal kui nende kahe sõjatööstusliku poolvalmissaaduse väljavedu hüppeliselt kasvas, vähenes mõnende teiste mittesõjaliste tööstusharude saaduste väljavedu Eestist 1937/38.aastal alanud majanduskriisi tagajärjel tunduvalt. Ka Eesti põllumajandussaaduste peamiseks ostjaks kujunes Saksamaa. Nii muutus Eesti ka majanduslikult kiiresti hitlerliku sõjamasina ripatsiks.[31]

Riigi fašisteerimine tervikuna oli aga suunatud töötavate rahvahulkade vastu: piirati nende poliitilisi vabadusi ja kitsenes nende majanduslik kindlustatus. Tööliisklass vastas poliitilise surve ja ekspluateerimise tugevnemisele streigiliikumise tõusuga.1935.-36.aastal asetleidnud reast streigist tuleb eriti esile tõsta suurt põlevkivitööliste streiki 1936.aasta hilissuvel, mis hõlmas üle tuhande töö-

---

30) Vaata M.Pesti, Rahvuslik...,lk.67-69
31) Vaata samas, lk.107-123.

lise ja ähvardas levida üle kogu põlevkivibasseini. Töölised nõudsid palkade tõstmist 25 protsendi võrra, kollektiivlepingu sõlmimist ja ametiühingu tunnustamist tööliste huvide täieõigusliku esindajana. Võimud ja valitsev ladvik sattusid kõigest sellest tõsisesse ärevusse. Kuigi põlevkivitööliste streik oli majandusliku iseloomuga, näitas tööliste visadus, eriti aga laialdane solidaarsuse-kampaania teiste tööstusharude tööliskonnas, et Eesti töölisklassis toimus tõsine käärimisprotsess, mis võis õige pea viia suurte poliitiliste väljaastumisteni fašistlike võimude vastu. Sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner, kellel diktaator Pätsi „parema käena" oli väga suur mõju riigi välispoliitilistes ja finantsalastes küsimustes hakkas õige varsti ülistama Saksamaa fašistlikku režiimi. Kõigepealt seletas ta ühes 1936.aasta novembris peetud kõnes, et „... praeguse Saksa valitsusega oleme jõudnud täielikule üksteisest arusaamisele...Üksteisest arusaamise tõttu on kujunenud teatud usaldus, mida seniajani ei olnud kerge luua"32)Aasta hiljem deklareeris ta veelgi selgemalt, et just „viimaste aastate jooksul, sellest ajast saadik, mil Saksamaal on maksev natsionaal-sotsialistlik kord, on meie vahekorrad muutunud paremaks..." ja et „suure Saksa riigiga oleme saavutanud vastastikuse arusaamise, ma ütleksin, isegi hea vahekorra. Ja see on meie välispoliitika suur saavutus"[33)]

Heade välispoliitiliste suhete saavutamine sellise kiskjaga nagu oli seda hitlerlik Saksamaa ei olnud aga lihtne, seda tuli osta rahvusliku reetmise hinnaga. Vähe oli riigi majanduslikust, poliitilisest ja sõjalisest allutamisest,

---

32)„Uus Eesti" nr.325, 30.nov.1936.
33)„Uus Eesti" nr.332, 6.dets.1937.

tuli asuda ka eesti rahva ideoloogilisele ümberkasvatamisele, sest sajandite jooksul väljakujunenud vaen balti möisnike vastu oli aja jooksul üle kandunud kogu daksa rahvale. Haridusminister N. Kann, keda hakati süüdistama „köva käe" puudumises koolireformi läbiviimisel ja ülikooli autonoomia likvideerimisel, asendati söjaväeliste öppeasutuste ülema kolonel A. Jaaksoniga, kelle ponnistused siiski ei kandnud ka erilist vilja. See ei takistanud teda aga 1939.aasta kevadel toimunud ajalooöpetajate konverentsil andmast otsest käsku „körvaldada" meie ajaloost „700-aastase orjapölve nutulaul" ja näidata kooliöpilastele (ja muidugi ka kogu eesti rahvale K.M.), et „XIII sajandi algusel meie iseseisvuse kadumisega ei olnud kadunud ei meie kultuur, ei meie majanduselu ega sotsiallne kord." [34]

Kommentaarid on vist üleliigsed.

1939.aasta kevadel tugevnes järsult ka Eesti söjaväe allutamine Saksa staapide kontrollile ja suunamisele. Mais-juunis käisid köigis tähtsamates Eesti väeosades ja söjaväelistes asutustes Saksa relvastatud jöudude körged ametikandjad - eri väeliikide, varustusala jne.spetsialistid. Üldsuse eest varjatult külastasid Eestit mitmed juhtivad hitlerlikud söjaväe- ja poliitikategelased, nagu Saksa söjaväelise luure ülem admiral Canaris ja oberst Pickenbrock, von Kleist jt. Suurt tähelepanu äratas aga Saksa maavägede kindralstaabi ülema kindral Halderi visiit Eestisse ja Soome, mis toimus juunikuus. Halder inspekteeris Eestis mitmeid maa- ja mereväe objekte, jälgis Eesti väeosade öppusi ning pidas läbirääkimisi Eesti söjaväe juhtidega. Selle külastuse iseloomust ja eesmärkidest annab möninga ku-

---

34) „Uus Eesti" nr.100, 13.apr.1939.

jutluse juba seegi asjaolu, et kõrge külaline avaldas aegsasti enne Eestisse saabumist soovi, et talle Eestis ei korraldataks suuri vastuvõtte ja bankette, vaid ainuüksi „vastuvõtte kitsamas ringis" ja „jutuajamisi nelja silma all" „Eesti Sõjavägede ülemjuhatajaga ja staabiülemaga. See soov muidugi täideti.

Selliste hitlerlike suuruste nagu Halderi, Canarise ja Kleisti ilmumine Eestisse järgemõõda väga lühikese aja jooksul ja väga salapärases õhkkonnas on iseendast juba tõsiseks tundemärgiks, mis annab tunnistust sellest, et hitlerlik valitsus ja väejuhatus tegid kõnesoleval ajal ettevalmistusi otsustavateks aktsioonideks Eesti suhtes. See ainult kinnitab samal ajal rahvusvahelistes ringkondades liikunud kuuldusi Saksamaa kavatsustest vallutada lähemal ajal Baltimaad.[35)]

Teise maailmasõja eelsete sündmuste areng Eestis on kujukaks näiteks sise- ja välispoliitika omavahelisest seosest. Nägime, et reaktsiooni süvenemine sisepoliitikas pärast 1934. aasta märtsi riigipööret tõukas Eesti valitsevat ladvikut otsima lähenemist fašistliku Saksamaaga, mis oli teravas vastuolus eesti rahva rahvuslike huvidega. Hiljem aga välispoliitiline tegur - Eesti allutamine hitlerlaste agressiivse Nõukogude-vastase poliitika huvidele - mõjutas omakorda Eesti valitsejate sisepoliitikat, tõukas neid senisest julmemale töörahva mahasurumisele, maa fašiseerimisele/ja/kiirendamisele.

---

35) M. Pesti, Rahvuslik...,lk.158.

3. EESTI KODANLIKU SÖJAVÄE ORGANISATSIOON JA KLASSIKOOSSEIS

Eesti kodanliku söjaväe organisatsiooniline väljakujunemine oli küllaltki pikaajaline ja vastuoluline protsess, milles leidsid oma kajastuse köik sise-ja välispolltilised vastuolud, mille poolest kodanliku Eesti lühike ajalugu on nii rikas. Eespool vaatlesime möningaid iseloomustavamaid momente selle arengu käigust, mis aitavad saada kas või pinnapäälsegi ettekujutuse üldisest olukorrast ja inimestest, kelle kätes oli eesti rahva heakäekäigu juhtimine. Nüüd vaatleme lähemalt, millised olid söjalised jöud, millele toetus Eesti fašistlik diktatuurivöim.

Eesti riigikaitse oli organiseeritud „Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse"[1] ja „Riigikaitse söjaaegse korralduse seaduse"[2] alusel, mis mölemad anti Riigihoidja poolt dekreedina 16.märtsil 1938.aastal. Neid kahte seadust orgaaniliselt täiendasid 11.aprillil 1938.aastal avaldatud „Kaitseseisukorra seadus"[3] ja 13.aprillil 1938.aastal avaldatud „Söjaväekohtute seadus;"[4]

Nende seaduste alusel riigikaitse ja relvastatud jöudude körgemaiks juhiks oli vabariigi president. Rahu ajal tegutses vabariigi presidendi, kui riigikaitse körgeima juhi juures nöuandva organina riigikaitse üldiste sihtjoonte määramisel ja vöimaluste otsimisel pöhjapanevate riigikaitse küsimuste tegelikuks lahendamiseks Riigikaitse Nöukogu[5]

---

1) „Riigi Teataja" 1938,nr.29,2rt.234
2) „Riigi Teataja" 1938,nr.29,art 235
3) „Riigi Teataja" 1938,nr.40,art.365
4) „Riigi Teataja" 1938,nr.40,art.366
5) „Riigi Teataja" 1933,nr.17,art.118

Riigikaitse Nõukogu koosseisu kuulusid söjavägede ülemjuhataja, peaminister, riigivolikogu esimees, riiginõukogu esimees, söjavägede juhataja,(kui ei olnud ametis söjavägede ülemjuhatajat) viis vabariigi valitsuse liiget presidendi määramisel, söjavägede staabiülem, söjaministri abi, presidendi poolt määratud kolm väekooddise ülemat, kellest üks oli maaväest, üks õhuväest ja üks mereväest ning Kaitseliidu ülem.[6] Söjategevuse algusega Riigikaitse Nõukogu tegevus pidi katkema ja taastuma alles peale söjategevuse löppemist.[7]

Vabariigi presidendi kompententsi kuulusid riigikaitse üldkavade kinnitamine, seadluste ja määruste andmine ministeeriumite ja omavalitsusasutuste tegevuseks riigikaitseliste ülesannete täitmise alal, riigikaitseks vajalike lepingute sölmimine välisriikidega ja nende ratifitseerimine ning söjategevuse alustamise otsustamine vaenlase kallaletungi või vastastikuseks kaitseks sölmitud lepingu täitmisest tingitud juhtudel. Riigikaitsesse puutuvad lepingud ei kuulunud isegi mitte Riigikogus[8] kinnitamisele, oli küllaldane kui Riigikaitse Nõukogu nad läbi vaatas.[9]

Vabariigi president relvastatud jõudude kõrgeima juhina omas eriõiguse nimetada ametisse ja vabastada söjavägede juhataja või söjavägede ülemjuhataja; anda seadlusi ja määrusi, mis puudutasid söjaväe organisatsiooni, söjaväeüksuste ja asutuste ülesandeid ning ülemate kohuseid ja

---

6) „Riigi Teataja 1938, nr.29, art 234 § 29
7) „Riigi Teataja" 1938, nr.29,art.235 § 4
8) Kõrgeim seadustandev võimuorgan Eestis
9) „Riigi Teataja" 1938, nr.29,art.234 §18

öigusi, söjaväelaste teenistuskäiku, söjaväe varustamist ja majandamist, söjaväelist distsipliini, sisekorda ja garnisoniteenistust; kinnitada söjaväe rahu- ja söjaaegsed koosseisud, teenistustasude normid, söjaväelaste ja kaitseliitlaste vormiriietuse; võtta tegevteenistusse ja vabastada vanemohvitsere ja kindraleid; määrata ametkohtadele ja vabastada rügemendiülema öigustega ja neist kõrgemaid ülemaid; ülendada allohvitsere ohvitseride**k**s ja kõrgendada ohvitsere auastmetes; annetada riiklike au- ja teenetemärke ja alandada ohvitsere reameesteks.[10)]

Nagu näeme, oli presidendi kätte koondunud riigikaitse alal **K**ogu seadustandev võimutäius. See laienes veelgi juhul, kui rakendati „Riigikaitse söjaaegse korralduse seadust" s.o. söjategevuse algusest või moblisatsiooni väljakuulutamisest kuni demoblisatsiooni väljakuulutamiseni. Niisugustel juhtudel võis president anda seadusi riigikaitse ja relvastatud jõudude korraldamise ja juhtimise alal isegi Riigikogu istungjärkude ajal ning otsustada söjapidamiskulude eelarve ning söjapidamiskuludeks vajaduse korral sise- ja välislaenude tegemise. Söja ajal võis ta lõpetada Riigikogu istungjärgu kinni pidamata normaalsetest tähtaegadest.[11)]

Relvastatud jõudude otseseks juhiks rahu ajal oli söjavägede juhataja või vabariigi presidendi äranägemisel - kui see osutus vajalikuks riiklikel kaalutlustel riigi sisemise või välise julgeoleku huvides või kaitseseisukorra väljakuulutamise puhul kogu vabariigis - söjavägede ülem-

---

10) „Riigi Teataja" 1938, nr.29 art.234, § 19
11) „Riigi Teataja" 1938, nr.29 art.235, § 8

juhataja.[12] Nii üks kui ka teine allusid vahetult vabariigi presidendile. Nõuandva organina sõjavägede juhataja (või sõjavägede ülemjuhataja) ja sõjaministri juures tegutses ainult rahuaja tingimustes kõrgematest sõjaväelastest määratud Sõjavägede Nõukogu. Moblisatsiooni väljakuulutamisest või sõjategevuse algusest alates Sõjavägede Nõukogu ei tegutsenud ja sellest momendist sõjavägede ülemjuhataja pidi juhtima sõjalist tegevust täiesti oma äranägemise järgi.[13]

Relvastatud jõudude koosseisu riigi sisemise ja välise julgeoleku kaitse alal kuulusid: 1) sõjavägi, 2) sõjaministeeriumi üksused ja asutused, 3) piirivalve ja 4) kaitseliit. Nendest sõjaministeeriumi üksused ja asutused allusid sõjaministrile ning piirivalve üksused ja asutused Siseministrile. Sealjuures sõjavägede juhataja juhtis sõjaväge kõikidel aladel, sõjaministeeriumi, piirivalve ja kaitseliidu üksuste ja asutuste tegevust ainult riigi sisemise ja välise julgeoleku kaitse alal.

Sõjavägede juhatajale allusid vahetult sõjavägede staabiülem, väeliikide inspektorid, diviisiülemad, sõjavägede õppeasutuste ülem, merejõudude juhataja, õhukaitse ulem ja kaitseliidu ülem.

Kodanliku Eesti riigikaitset korraldavaks keskuseks oli sõjavägede staap. Siia kuulusid peale sõjavägede staabiülema, tema kahe abi ja sekretäri veel I (opratiiv), II (luure), III (liikumise), IV (~~väljaõppe~~ sõjavägede staabi kantselei), V (mobilisatsiooni), VI ja topo-hüdrograafia osakonnad ning sõjavagede sideülem. Sõjavagede staabi ülesan-

12) Sõjavägede junataja ja sojavagede ulemjuhataja võimupiiride erinevusest vaata lähemalt lk.83.-86

13) „Riigi Teataja" 1938, nr.29, art.234, § 110 ja nr.29, art.235 § 6, 14.

deks oli koondada ja läbi töötada sõjavägede juhatajale ja sõjaministrile nende tegevuseks vajalikke andmeid ning koostada vajalike õigusnormide eelnõud. Samuti ka eeskirjade, juhtnööride, kavade ja ettepanekute väljatöötamine kõigi küsimuste alal, mis puudutasid: riigikaitset üldiselt; sõjaväeüksuste ning - asutuste dislokatsiooni; informatsiooni kogumist sõjalise ja sojalis-poliitilise olukorra kohta; sõjaväe vedusid ja sideala korraldamist; sõjavae organisatsiooni, koosseise, moblisatsiooni ja komplekteerimist; sõjavaelaste teenistuskäiku, autasusid ja pensione; Kaitseliidu ülesandeid, koosseise ja dislokatsiooni; reservlaste, veo- ja liikiemisvahendite arvestust; relvastatud jõudude ja reservlaste väljaõpet, õppusi ja sõjalist kasvatust; riigikaitse küsimuste teoreetilist uurimist; vajalike topo- ja hüdrograafilisi töid ning kaartide valmistamist jne.[14]

Organisatsioonilliselt jagunes Eesti sõjavägi kuni 1940. aasta 1.veebruarini kolme diviisi staapide asukohaga Rakveres (1.diviis), Tartus)2.diviis) ja Tallinnas)3.diviis). Vabariigi presidendi otsusega 16.jaanuarist 1940.aastal moodustati arvates 1.veebruarist 1940.aastast olemasolevatest väeosadest täiendavalt veel 4.diviis staabi asukohaga Viljandis.[15]

Maaväed koosnesid rahuajal kahest jalaväe rügemendist a´ 3 pataljoni ja 12 üksikust jalaväe pataljonist (viimaseid laiendati moblisatsiooni juhul samuti jalaväerügementideks); soomusrongide-, ratsa- ja auto-tanki rügemendist; pioneeri-, side- ja vahipataljonist, 6 suurtükiväegrupist,

---

14) ENSV ORRKA, fond 495, inventarinimistu 12

15) ENSV ORRKA, fond 495, nim.9, s.-ü. 886, l.3. Vaata lisa nr.3.

4 tankitõrjekompaniist ja sõjaväe õppeasutustest, kuhu kuulusid kõrgem sõjakool, sõjaväe tehnikakool, sõjakool ja lahigukool.

Õhujõud allusid Õhukaitse Juhatusele ja koosnesid 3 lennudivisjonist, lennuväe baasist, lennukoolist ja õhukaitse suurtükiväe grupist. Koosseisude järgi otsustades ei ületanud lennukite arv 100 piiri.

Merejõud allusid Merejõudude Juhatusele ja koosnesid merelaevastikust, Peipsi laevastiku divisjonist ja maaväe õppekompaniist. Välja arvatud kaks ajakohast allveelaeva: „Kalev" ja „Lembitu", oli Eesti sõjamerelaevastik vananenud(koosnes põhiliselt endisest tsaari-Venemaa laevastiku laevadest), väikese arvuline, nõrga tulejõuga ja aeglane ning ei vastanud kaugeltki laialdaste merepiiride kaitse huvidele. Enamus väikestest suurtükilaevadest (6 8-st) kuulusid Peipsi laevastiku divisjoni koosseisu. 16 olemasolevast valvekaatrit kuulusid aga kaitseliidu koosseisu.

Riigikaitse oli organiseeritud põhimõtte järgi: vaenlane võib tulla ainult idast. Selleks oli idapiirile koondatud kõige võitlusvõimelisemad ja löögitugevamad väeosad, samal ajal kui Lääne-Eesti saartel ei olnud mingisuguseid katteväeosi, välja arvatud kaitseliidu üksused. Isegi 3.diviisi, kelle ülesandeks oli kaitsta vabariigi pealinna mere poolt, s.o. põhjast ja läänest, piirikatte kavast loeme: „sõltuvalt võimalikust sõjalis-poliitilisest olukorrast on piirikatte tegevuse ettevalmistamiseks ja läbiviimiseks ette nähtud kaks varianti: 1) idavariant - kui sõjaoht tekib idast; see on piirikatte tegevuse põhivariandiks ja 2) lõuna-variant - kui sõjaoht tekib lõunast ja läänest.[16] Sealjuures on ida-

16) ENSV ORRKA, fond 521, nim. 2, s.-ü. 82 a, l. 4,5

variant väga põhjalikult välja töötatud, kuid lõunavariant piirdub vaid selle võimaluse möönmisega.

1934.aasta rahvaloenduse andmeil oli Eesti selleaegses kaitseväes 11690 aktiivset liiget.[17] 1940.aastaks see arv tõusis maksimaalselt 15.000 - 16.000 meheni, sest vabariigi presidendi otsusega 20.aprillist 1939.aastast pikendati ajateenistuse kestust ajateenijatele koikides väeliikides, välja arvatud lennukooli õpilased, kus teenistusaja kestvuseks jäi 22 kuud, 9-12 kuult 18 kuuni.[18]

Ohvitsere oli Eesti sõjaväes 1.juuni 1940.aasta seisuga 1464. Neist maa- ja õhuväes 1311, mereväes 94 ja tervishoiu alal 59. Sellest arvust teenis sojaväes 1350, kaitseliidus 69 ja piirivalves 45. Sõjaväe ametnikke ja ohvitseride kohtadel teenivaid riigiteenijaid oli peale selle veel 164 inimest.[19] Allohvitseride arv ulatus üle 3000, ülejäänud olid ajateenijad.

Teenistusaja pikendamine suurendas küll sõjavägede isikulist koosseisu arvuliselt, kuid ei lahendanud kõige tähtsamat, kaadri küsimust, mis oli teravaks probleemiks kogu kodanliku sõjaväe ajaloo kestel. Kujuka pildi eesti sõjaväe olukorrast annab 1.diviisi uue ülema kolonel Triigi ettekanne sõjavägede ülemjuhatajale olukorrast diviisi vaeosades peale diviisi vastuvõtmist (30.dets.1939.a.)[20]

Diviis asus kodanliku Eesti riigikaitse organiseerimise seisukohalt vaadates kõige tähtsamal suunal (maismaapiir Peipsi järvest kuni Soome laheni ning põhjarannik Narva Jõesuust

17) Eesti arvudes 1920-1935, Tallinn,1937, lk. 15-17
18) ENSV ORRKA, fond 495, nim.5,s.-ü. 208,l 85
19) ENSV ORRKA, fond 495 nim.5,s.-ü.224 l 3
20) ENSV ORRKA, fond 515, nim.5, s.-ü 968,l 100-102

kuni Loksani, kuid ohvitseride ja allohvitseride puudujääk diviisi peamistes väeosades: 1.jalaväe rügemendis, soomusrongide rügemendis ja 2.suurtükiväegrupis, oli eriti suur.[21] Diviisis tervikuna seisis ohvitsere nimekirjas 79,4 % koosseisus ettenähtud ohvitseride arvust ja kohal (alal) kõigest 63,9% koosseisus ettenähtud ohvitseridest. Allohvitseride osas oli olukord veelgi tõsisem ja seal olid vastavad arvud 67,4 ja 59,5 %.

Edasi diviisiülem märkis, et ohvitseride ja allohvitseride puudujääk annab ennast tunda eriti väljaõppe alal ja ainult teatud määral aitavad seda puudust vähendada portupei- ja ajateenijad aspirandid,[22] keda on diviisis vastavalt 6 ja 73. Kaadriallohvitseride puudust aitavad leevendada reservallohvitseride kursuse lõpetanud ajateenijad, keda peale kursuse lõpetamist tuleb lähetada kõikidesse diviisi väeosadesse.

Rääkides moblisatsiooni korras formeeritavatest diviisi väeosadest ja asutustest kolonel Triik märgib, et sõjapüsse on piisavalt, kuid sõjapüstoleid ei ole täiel määral. Kui püstolid asendada püssidega, siis tuleb viimaseid umbes 635 tükki puudu. Raske- ja õhutõrje kuulipildujatega oli diviis varustatud sõjaaegsetes koosseisudes ettenähtud arvul, kuid ei olnud mingisuguseid reserve esimestes lahingutes väljalangenud relvade asendamiseks. Kergekuulipildujatest oli lahinguüksustel mõned relvad isegi puudu. Sidevahenditest

---

21) Vaata lisa nr.1

22) Sõjaväes aega teenivad keskharidusega noormehed, kes valmistusid sõjakooli astumiseks või peale vastavate kursuste lõpetamist reservohvitseri auastme saamiseks.

Sidevahenditest olid diviisi väeosad välitelefoni aparaatidega varustatud nõutaval määral, välikaablist oli igas väeosas aga puudu umbes 30-40 km. Eriti vilets oli olukord raadiojaamade osas, kus ettenähtud 78 raadiojaamast oli olemas ainult 24. Väeosade kraamivarustusega varustamine rahu rahuaja nõuete kohaselt oli korralik, kuid moblisatsiooni tingimustes kindlustas vaid rindeväeosade h ä d a p ä r a s e v a r u s t a m i s e sõja puhul.[23]

Taoline olukord valitses ka teistes väekoondistes ja selletõttu tuleb Eesti sõjaväe lahingulisest valmisolekust, eriti Teise maailmasõja sõjatehnilise ja sõjapidamise operatiivsuse seisukohast vaadatuna, rääkida väga suure tagasihoidlikkusega.

Eesti sõjavägi, eriti aga jalaväeosad, olid oma koosseisude, relvastuse, tulejõu ja transpordivahendite taseme poolest praktiliselt Esimese maailmasõja sõjatehnika tasemel. Puudusid käsi-automaatrelvad, miinipildujad, motoriseerimise tase oli äärmiselt madal.1928.aastal kinnitatud rahuaegsetes koosseisudes oli diviisis ette nähtud ainult üks sõiduauto ja 2 korviga mootorratast.[24] Mõningal määral olid motoriseeritud vaid tankitõrje-ja sidekompaniid.

Relvastuse moderniseerimisega alustati põhiliselt viimastel aastatel, kusjuures suurendati märgatavalt kulutusi riigikaitsele. Kuid üldist olukorda see ei päästnud. Laidoner, esinedes 11.märtsil 1939.aastal kõnega Riiginõukogus 1939/40.a.riigieelarve puhul ja puudutades Eesti Panga kursi muutmisest tekkinud reservi(see oli vabariigi ainu-

---

23) ENSV ORRKA, fond 515, nim.5,s.-ü.968 l.101
24) ENSV ORRKA, fond 515, nim.1,s.-ü.972 l 189-195

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

keseks reserviks - K.M.) kasutamist märkis, et „...nüüd läks 2/5 kulutustest riigikaitsele ja 3/5 muuks otstarbeks. Need on köik head asjad ja ma ei vaidle ühegi vastu, kuid targem oleks olnud, kui kogu summa oleks tarvitatud ühè suurema asja peale (Saksamaalt relvade ostmiseks - K.M.)[25] Sealjuures üks moodne lennuk maksis 250.000 krooni, moodne õhukaitsepatarei 150.000 krooni ja üksik väike 37-millimeetriline suurtükk ühes komplekti varustusega 140.000 krooni.[26]

Eestil oma relvatööstust ei olnud. „Arsenal" tootis küll vähesel määral sel ajal rahvusvahelise kuulsusega sportlikke relvi, kuid lahingrelvastuse osas piirdus ta peamiselt vaid olemasolevate relvade remondi ja möninga moderniseerimisega. Söjavarustust osteti mitmesugustest riikidest ja peamiselt seda, mida müüdi. Seetöttu olid väeosad varustatud enamasti vananenud, väga erinevat tüüpi ja süsteemi relvadega ning laskemoona tagavaradega, mida võis arvestada vördlemisi lühikeseks tegutsemisperioodiks.

Kui otsida vastust küsimusele millest selline olukord võis tekkida - siis tundub, et pöhjused peituvad pöhiliselt kodanliku Eesti majanduslikus nörkuses ning söltuvuses väga lühikese aja jooksul ~~väga~~ mitmesugustest imperalistlikest riikidest ja riigijuhtide, eriti söjavägede ülemjuhataja Laidoneri iganenud ja tagurlikest vaadetest majanduslikule ja söjalisele progressile üldse. Eelpoolnimetatud Riiginöukogus peetud könes ütles „pöllumehest" kindral, et „need riigid on önnetud, kus tööstus on liigselt arenenud!"[27]

---

25) „Södur"1939, m 14/15 lk.299
26) Sealsamas, lk.303
27) „Södur", 1939 nr.14/15, lk.299

Esinedes möned päevad hiljem (28.märtsil 1939.a.) Ohvitseride Kasiinos könega vanematele söjajuhtidele, ilmnes Laidoneri vaadete mahajäämus ka kaasaegsele söjale. Rääkides söjakartusest märkis ta, et „see on seletatav sellega, et pärast (Esimest - K. M.) maailmasöda on tekkinud teooriaid, mille kohaselt tulevikusöda oll e v a t p a l j u k o l e d a m kui senised söjad... Kui mitte kaua aega tagasi oli veel selliseid isikuid, kes soovisid söda, et söjast kasu saada oma tegevusele, siis n ü ü d e n a m s e d a ei o l e. Tagalas ei ole enam võimalusi füüsiliselt täisvõimelistel argpüksidel täies rahus löigata kasusid söjategevuse töttu rindel. Söjategevus kaasajal haarab teatavas ulatuses ka seljatagust ja seepärast on nende inimeste arv, kes söda kardavad, palju suurem kui varem!" [28]

Olgu nüüd söjakartusegküsimusega kuidas on, kuid sellis-te mötteavalduste aluseks olid väljakujunenud vaated kaasaegsele söjale. Avaldame neist möned: „Ei tohi unustada seejuures(küsimus - kas kuskil võiks puhkeda söda? - K. M.) strateegilist tösiasja, et tehnika ei ole töstnud v ä g e d e s t r a t e e g i l i s t l i i k u v u s t. Meie teame, kui kohmakas ja raskepärane on näiteks motoriseeritud diviis. Hispaanias purustati üks selline diviis peaaegu täielikult...

Tänapäeva söjalaevastikud on rohkem kui kunagi varem seotud oma baasidega ja nöuavad sagedasi remonte...

Lennuvägi pole samuti selleks hirmuäratavaks relvaliigiks, mis on võimeline hävitama terveid linnu ja pais-

---

28) „ Södur", 1939 nr.16,lk.343

kama segi kogu elu, liikumist ja tööstust." [29]

Ja lõpuks: "Tehnika on viinud sõja sellisesse seisukorda, kus näivad puuduvad puuduvad vahendid kiire otsustavuse saavutamiseks." [30] Järeldus sellest - midagi pole muutunud, kaasaegsest sõjatehnika vastu võib minna sõjaka vaimu ja tahtega ennast ja oma elu ohverdada.

See oli sõjavägede ülemjuhataja ja kõrgemate sojaväejuhtide enam-vähem ühine seisukoht. Kuid juba sama aasta sügisel avaldas leitnant V. Aasoja oma artiklis „Pealetung tankide toetusel Maailmasõjas ja Saksa-Poola sõjas" kokkuvõttes järgmist: „Saksa-Poola sõda näitab tankide ja motoriseeritud vägede tähtsust kaasaegses sõjas. Ta näitab seda, et moodsad väeliigid ei anna motoriseerimata ja mehhaniseerimata vastasele ü l d s e m i n g e i d v õ i m a l u s i jõudude ümbergruppeerimiseks kiiresti muutuvas olukorras." [31] On selge, et sellised tõekspidamised ei teki päevapealt. Nad näitavad ühtlasi ka noorema generatsiooni täiesti realistlikku suhtumist tegelikkusesse.

Mis puutub aga sõjakasse vaimu ja sõjaväe meeleolusse, siis püüame ka seda natuke analüüsida.

1934.aasta rahvaloenduse andmeil jagunesid Eestis ühiskondlikud kihid töösuhete järgi alljärgnevalt (koos kodumajapidamises tegelevate perekonnaliikmete ja ülalpeetavatega)[32]

---

29) „Sõdur" 1939, nr.16, lk.345
30) Sealsamas
31) „Sõdur" 1939, nr.44/45, lk 1009
32) Eesti arvudes 1920-1935, Tallinn, 1937, lk 15-17

Peremehed alaliselt palgatud töölistega	120.811	ehk	10,8%
Peremehed oma perekonna liikmetega	433.455	"	38,8%
Peremehed üksikult	82.720	"	7,4%
Töölised	328.739	"	29,4%
Ametnikud	73.702	"	6,6%
Vabakutselised	5.769	"	0,6%
Kihitud	72.592	"	6,5%

Kui vaatleme küsimust ainult aktiivsete töötajate seisukohast, siis oli alaliselt palgatud töölistega peremeeste osatähtsus veelgi väiksem, moodustades ainult 7,4 % töövõimelistest.

Arvestades sellega, et kodanlikus Eestis kehtis alates 1927.aastast üldine sõjaväeteenistuse kohustus ja oletame, et kõik ühiskondlikud kihid andsid sõjaväkke sõdureid võrdselt, siis ei ulatu varakate klasside, klikivõimu peamiste toe, esindajate arv 10 protsendini. Kui arvestada veel sellega, et varakate klasside esindajate lastel oli võimalusi sõjavaeteenistusest hoopis korvale hoiduda ja sõjaväes teenides suunati nad peamiselt sõjakooli, siis reakoosseisu hulgas leidus neid võibolla üksikuid. Seega kodanliku Eesti sõjavägi koosnes rõhuvas enamuses tööliste ja töötava talurahva poegadest. Rahva mured ja rõõmud kajastusid vahetult sõjaväe meeleoludes. Üheks tõsisemaks küsimuseks, mis nii või teisiti mõjutab sõjaväe meeleolu, on sõjaväe varustamise toitlustamise küsimus. Oma 11.märtsi kõnes Riigivõukogus märkis Laidoner: „Meil ei ole oma sõjaväe juhtkonna, ohvitseride ja allohvitseride tarbeid küllaldaselt suutnud rahuldada, samuti ka sõdurite tarbeid - seal on tarvis palju teha. Meie sõdurite päevane toiduraha on 45,5

senti ja selle eest peab sõdurit kogu päeva toitma ja üks kord isegi kahe toiduga..."[34] Nagu selgub kolonel Triigi ettekandest, vähendati seda niigi väikest toiduraha Sõjavägede Nõukogu poolt 1939.aasta septembris veelgi.

Edasi loeme ettekandest:

„Selle tagajärjel muutub sõduri toit ühekülgseks, peamiselt kartuli toiduks. Hapukapsast selle kalliduse tõttu oli võimalik hankida ainult vähesel määral. Samuti antakse sõjaväe toitlusladudest herneid tagavarade vähesuse tõttu ainult kaheks supiks kuus. Rasvained ja piim tõusevad järjest hinnalt.

Seda silmas pidades esitas diviisi intendant ettepaneku toiduraha normi suurendamiseks, mis aga sõjaväe varustusülema poolt tagasi lükati. Arvan, et soduri korraliku toitmise huvides toiduraha normi suurendamine on siiski hädavajalik."[35]

Ettekande sellel lõigul ilutseb kindral Laidoneri märkus: „See küsimus on meil aastate jooksul olnud valulapseks: - oleme teinud mis võimalik ja seda tuleb teha ka tulevikus aga taie rahulduse peale on lootusi vähe - raha? "[36] Jääb arusaamatuks mida ülemjuhataja selle märkusega mõtles: kas tõesti sõdurite toitlustamistingimuste parandamist või kiitis heaks paar kuud tagasi Sõjavägede Nõukogu poolt rakendatud toiduraha vahendamise ja lubas seda ka edaspidi teha. Sõduritele ei jatkunud sente toidurahaks kuid sajad ja tuhanded kroonid veeresid märkamatult välismaiste imperialistide ja valitseva kliki võimumeeste taskutesse.

---

34)"Sõdur", 1939 nr.14/15, lk.304
35)ENSV ORRKA, fond 515, nim.5, s.-ü.968, l 102
36)S e a l s a m a s.

Harilikuks nähteks oli kujunenud soduritele söögipakkide, nn. „ahvide" järelesaatmine. Kelle vanematel selliseid võimalusi ei olnud, neil tuli kannatada pooltühja köhtu. Tervendavalt selline olukord söjaväe meeleolule muidugi ei mõjunud.

Kui vaadelda söjaväe juhtivat koosseisu, siis vanem juhtkond, pataljoni ja osaliselt ka roodukomandörid kaasa arvatud, koosnes peamiselt ohvitseridest, kes olid osa võtnud kodusöjast ning omasid seetöttu mitmesuguseid eesöigusi teenistuses ning olid majanduslikult ja ideoloogiliselt tihedalt seotud kodanlusega. Mis puutub noorematesse ohvitseridesse, siis kaadriohvitseri kutse omandamisele ning teenistusele söjaväes rahuajal vaadati enamasti puht tuluddus-likust seisukohast. Nagu selgub söjavägede staabiülema ettekandest söjavägede ülemjuhatajale, tulid kodanlikus Eestis söjakooli kaadriohvitseriks öppima noormehed peamiselt kehvematest rahvakihtidest, „need kellel kas majanduslikel või muil pöhjustel polnud võimalik jatkata hariduse täiendamist ning kellel puuduvad väljavaated edasijöudmiseks eraelus." [37]

Pärast öpingute löpetamist väeosadesse siirdudes püüdsid noored ohvitserid enamuses oma teenistusülesandeid täita lojaalselt, sest see võimaldas neile tööd ja leiba. Vanemohvitseridega, kes suhtusid harilikult neisse üleolevalt, kujunesid harva söbralikud suhted.

Veelgi teravam piir oli tömmatud ohvitseride ja allohvitseride ning södurite vahele. Kehtivate ettekirjutuste järgi ei tohtinud ohvitserid väljaspool teenistusalaseid küsimusi allohvitseride ja söduritega üldse mitte läbi käia

---

37) ENSV ORRKA, fond 495, nim.6,s.-ü.28 lk.396,447

Kui möned progressiivsemad ohvitserid seda siiski tegid, siis vaadati sellele kui „odava populaarsuse" otsimisele, millega atestatsiooni koostamisel rangelt arvestati.[38)]

Mis puutub allohvitserkonda, siis see oli oma sotsiaalselt päritolult väga läheldane sõdurite laialdastele massidele ja teenis sõjaväes peamiselt „leivakannika" pärast. See muidugi ei takistanud, vaid pigemini tingis mõtte tu „mahvi" tegemise oma alluvatele, sõduritele.

Et kindlustada täielik lojaalsus, oli nõu ohvitseridel kui ka allohvitseridel rangelt keelatud igasugusest poliitilisest elust osavõtt. Teenistuse vormistamisel tuli selleks anda lubadus ja kinnitada oma allkirjaga.[39)]

4. KAITSELIIT KUI RELVASTATUD JÕUDUDE KOOSTISOSA.

Põhikirja järgi oli kaitseliit vabatahtlik riiklike ülesannetega seltskondlik rahva omakaitse organisatsioon, kelle peamiseks ülesandeks oli „seaduslikkude võimude abistamine Eestis maksva põhiseadusliku korra ja kodanike julgeoleku kaitsmisel ja teiste ülesannete täitmine, mis seaduslikus korras tema peale pannakse. Peale selle hõlmas kaitseliidu tegevus ühiskondlike õnnetuste puhul abiandmist, oma liikmetele sõjalise õppuse ja kasvatuse andmist, isamaalis-

---

38) Vaata lähemalt lk...

39) Vaata lisa nr.2

1) ~~Kaitseliidu põhikiri, § 1,2.~~

te ja rahvuslike tunnete süvendamist ja rahva kehalise kasvatuse arendamist.[1)]

Selle pealtnäha rahvusliku organisatsiooni töeline olemus ja eesmärgid muutuvad meile arusaadavaks, kui heidame pilgu Kaitseliidu ajaloole. Tema sünnipäev langeb kokku Saksa okupatsiooni raugemise ja kodusõja algusega 1918.aasta novembris. Hallparunlikust Omakaitsest kujundati Eesti Kaitseliit.„Välismaiste palgasödurite ja kodanliku sõjaväa kõrval oli kaitseliidu kütisalkadel küllaltki kaalukas sõna kaasa rääkida töörahva võimu hävitamisel. Erilist aktiivsust näitasid nad rindejoone taga, ausate ja parema elu eest võitlevate tööliste ja maatameeste füüsilisel hävitamisel.

Pärast kodusõja lõppu jäi tegutsema ainult üksikuid Kaitseliidu kütisalku, kelle tegevus ja ülesanded olid vördlemisi piiratud. Kuid 1924.aasta 1. detsembri sündmused äratasid kaitseliidu varjusurmast. „Eesti riikliku elu seisukohast on 1.detsembri mässukatse.[2)] üheks tulemuseks ka meie kaitseliidu uuestisünd. Viimase tegevus rajati nüüd sootu uutele ja laiematele alustele", kirjutas kolonelleitnant O. Kurvits oma ulatuslikumas artiklis „1. detsember 1924.aasta. Ülevaade kommunistide riigipöördekaitsest".[3)] Kaitseliit reorganiseeriti põhikirja ja kava alusel, mis pandi kehtima sõjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoneri käskkirjaga. Kaitseliidu ülemaks määrati J. Roska (Orasmaa), kes oli sellel kohal kuni 1940.aastani.(Nüüd juba kindralina - K.M.)

---

1) Kaitseliidu põhikiri, § 1,2
2) Mässu kohta kirjutas Lenin „Revolutsioonilistes päevades": „Revolutsioon on õnnestunud mäss, mäss aga ebaõnnestunud revolutsioon" Teosed 8.kd.,lk.83.
3) „ Vabadussõja tähistel" 1936,nr.2,lk.67.

Pidevalt olid Kaitseliidu Vanematekogu ja Keskjuhatuse liikmeteks K. Päts ja J. Laidoner.

Kaitseliit muudeti puht-söjaliseks organisatsiooniks, kelle liikmetel oli öigus hoida ja kanda nii kaitseliidu poolt väljaantud kui ka isiklikke relvi ja laskemoona. Liikmeks vöeti vähemalt 17 aastaseid meeskodanikke kolme kaitseliitlase kirjalikul soovitusel. Sealjuures tuli kaitseliitu astumisel anda pühalik töotus.

Kaitseliidu read kasvasid pidevalt ja ulatusid 1938. aastal 40.246 meheni.[4] See on ka arusaadav, sest suurtalunikele oli „oma" organisatsiooni kuulumine auasjaks ja isikliku omandi kaitsmise abinöuks; riigi- ja omavalitsuste teenijatele ning paljudele töölistele (näiteks raudteetöölistele, aktiivsete kaitseliidu juhtide juures töötavatele töölistele jne. - K.M.) töö ja teenistuse säilitamise vahendiks. Tööalade järgi jagunesid kaitseliidu liikmed järgmiselt (mehed): pölluharijaid ja nende poegi 36,6 %, riigi- ja omavalitsusasutuste teenijaid 27 %, töölisi 20 %, öppivat noorsugu 5,7 %, linnade ja alevite jöukamaid kodanikke (majaomanikud, kaupmehed ja töösturid) 3,9 % ja muid 6,8 %.[5]

1927.aastal organiseeriti ka naised ja moodustati Naiskodukaitse organisatsioon. Noorte organiseerimine sai teoks 1930.aastal antud Noorte Kotkaste pöhimääruse avaldamisega. 1934.aastal kutsuti ellu ka eriorganisatsioon tütarlastele-Kodutütred. Kokku oli kaitseliidu organisatsiooniga haara-

---

4) Eesti 20 aastat iseseisvust, Tallinn,1939,lk.209
5) Sealsamas.

tud ligi 1000.000 inimest (1938.aastal kaitseliitlasi 40246, Naiskodukaitse liikmeid 15.845, Noori Kotkaid 17.000 ja Kodutütreid 18.312).[6)]

Organisatsiooniliselt oli kaitseliit jagatud malevateks, mis territoriaalselt ühtusid maakonna või suurema linna piiridega. Malevad jagunesid omakorda territoriaalseteks malevkondadeks ja need kompaniideks. Kompaniid jagunesid nagu söjaväeski rühmadeks ja jagudeks. Kaitseliidu väljaöpe teostati sinna suunatud söjaväe kaadriohvitseride poolt (1940. aasta juunis 69 ohvitseri - K.M.), kes olid kinnitatud malevate ja malevkondade päälikuteks. Madalamatele ametkohtadele oli aga kinnitatud diktatuurivöimule ustavad reservohvitserid. Kui rahuaja tingimustes kaitseliidu „juhatuste" käes, siis alarmi puhul ja moblisatsiooni korral läks kaitseliidu tegelik juhtimine köikidel aladel vastavalt kaitseliidu ülema, maleva-, malevkonna- ja teiste vähemate pealikute kätte ja need allutati söjaväe kaitserajoonide ülematele vastavalt kaitsekavadele. Kaitseliidule oli pandud ka rannajoone valve ning nende kasutuses oli 16 valvekaatrit. (Eesti kodanliku laevastiku koosseisus valvekaatreid ei olnud).[7)]

Nagu eeltoodust näeme, oli kaitseliit kodanlikule diktatuurivöimule oma arvulise suuruse ja eriti sotsiaalse koosseisu poolest tublisti ustavamaks toeks kui söjavägi. Eriti sisemise kaitse organiseerimise seisukohast vaadates oli ~~kaitseliit talle peamiseks relvastatud jõuks.~~

6) Eesti 20 aastat iseseist, Tallinn,1939,lk.208, - 209.
7) EKPA, fond 1, nim.l,s.-ü. 633.lk.11.

III

E E S T I R A H V A V Ä E L O O M I N E

1 9 4 0 . A A S T A L

1. EESTI KODANLIK SÖJAVÄGI 1940. AASTA JUUNIPÄEVADEL

Et Eesti kodanlik söjavägi 1940.aasta juunipäevadel jäi körvalseisja osasse ja hiljem läks kaasa rahvarevolutsiooniga, selle pöhjusi ja juuri tuleb otsida vahetult neile eelnenud kuude ja nädalate sise-ja välispoliitilistes sündmustes. Need töid Baltimaade seisundisse suuri muutusi, ja näitasid selgesti Eesti valitsejate välispoliitilise kursi avantüristlikku iseloomu ning panid nende vöimu alused tugevasti köikuma. Tösised, tervete rahvaste saatust otsustavad sündmused, üks ootamatum kui teine, järgnesid üksteisele nagu pildikesed kroonikafilmist. Neil olid muidugi oma seaduspärasused, kuid körvalseisja pilgule jäid need märkamatuks. Ja mis rääkida körvalseisjast - isegi riigi ja rahvaste juhid ei suutnud ette näha sündmuste käiku, ei suutnud ära hoida puhkeva tormi orkaaniks muutumist. Pikaleveninud ja mitte mingisuguseid reaalseid tagajärgi andnud Nöukogude Liidu ja Inglismaa ning Prantsusmaa vahelised läbirääkimised, teatud

määral ootamatu Nõukogude Liidu ja Saksamaa vaheline mitte-kallaletungi leping, Teise maailmasõja puhkemine ja Poola kui iseseisva riigi maakaartilt kustutamine, balti-sakslaste lahkumine, abistamispakt Nõukogude Liiduga ja nõukogude vägede baaside loomine Eestisse, Lätisse ja Leedusse, „kummaline söda Läänes ja Soome ning Nõukogude Liidu vahelise sõjalise konflikti puhkemine ning ✂ suhteliselt kiire lahenemine, kirikukellade helistamine Saksamaal suurte võitude puhul Prantsusmaa üle, Nõukogude Liidu noodid Leedule, Lätile ja Eestile ning täiendavate Nõukogude vägede paigutamine nende maade, sealhulgas ka Eesti territooriumile - see on vaid põgus loetelu sellest, mis sundis vähegi mõtlejat inimest esitama endale küsimuse - mis saab edasi?

Ka kodanliku Eesti sõjaväelane, kes eriliselt mõtlemata oli leppinud oma poliitilise isoleerimisega ja läinud kuulekalt sinna, kuhu teda suunati, seisatus hetkeks ja hakkas vaatama, kust poolt tuuled puhuvad ja kuhu nad võivad välja viia. Aeg ja sündmused ise sundisid igaüht asuma mingisugusele seisukohale nende suhtes ja see oli juba tegelikult tegelemine poliitikaga, sellega, millest neid püüti nii sihikindlalt eemale hoida.

Eriti keeruliseks muutus kodanlikule Eestile olukord sõja puhkemisega 1939.aasta septembri algul. Imperialistlike riikide lõhenemine kaheks vaenulikuks leeriks võttis eesti kodanluselt võimalused manööverdamiseks eri suurriikide vahel. Sõja algusest peale osutus Eesti tegelikult blokeerituks lääne poolt ja ei saanud isegi jätkata kaubavahetust

Inglismaa ja teiste Lääne Euroopa maadega. Juba paar nädalat pärast söja algust tekkis Eestis nii suur puudus suhkrust, petrooleumist ja bensiinist, et tuli kehtestada neile ainetele kaardisüsteem. Täielikumalt kui kunagi varem sõltus ta nüüd ühest imperialistlikust riigist - hitlerlikust Saksamaast.

Sügava mulje jättis rahvale ja sõjaväele Poola sõjaväe kiire purustamine hitlerlike vägede poolt ning Lääne-Ukraina ja Lääne-Valgevene vabastamine Nõukogude armee poolt ning vana Leedu pealinna Vilniuse ja Vilniuse piirkonna vabastamine ning nende üleandmine Leedule.

Lähenev majanduslik katastroof, mille põhjustajaks oli söda, sundis Eesti valitsevaid ringkondi alustama Nõukogude Liiduga kaubanduslikke läbirääkimisi. Tekkinud olukorras võis Eesti ainult Nõukogude Liidust saada tellimusi, toorainet tööstuse jaoks ja muid vajalikke kaupu. Nende läbirääkimiste käigus tegi Nõukogude valitsus ettepaneku sõlmida üheaegselt kaubanduslepinguga, mis nägi ette kõigi Eesti vajaduste rahuldamise, ka vastastikuse abistamise pakt.

Nagu näitavad arhiivimaterjalid ja kodanlike tegelaste eneste mälestuskatkendid, põlesid Eesti valitsuse ja sõjaväe juhid neil päevil tahtest lükata Nõukogude valitsuse sõbralikud ettepanekud tagasi. Sõjavägi säeti häireseisukorda. Kuid arutades 26.septembril Eesti Riigivolikogu ning Riiginõukogu välisasjade ja riigikaitse komisjonide ühisel istungil Nõukogude Liidu ettepanekut vastastikuse abistamise pakti sõlmimise kohta, olid Eesti võimumehed sunnitud konstateerima, et rahvahulgad ei taha söda ning nõuavad NSV Liiduga sõbralike suhete

loomist. Välisminister Piip tunnistas, et „võitlust võib ju pidada, kuid praegu ei ole rahvas selles meeleolus." Isegi kindral Laidoner ütles: „Raske on alustada söda, kui sulle pakutakse abistamise lepingut... Meie peame laskma esimese paugu, see aga mõjub rahvale kohutavalt." [1)]

Et ka Saksamaa oli söjaolukorrast tingituna sunnitud Eesti võimumeeste abipalvetele eitavalt vastama, siis kirjutati 28.septembril 1939.aastal Moskvas alla Nõukogude Liidu ja Eesti Vabariigi vahelisele abistamise paktile ja kaubalepingule. Vastavalt paktile kohustusid Nõukogude Liit ja Eesti kolmanda riigi kallaletungi korral teineteist abistama. Et Nõukogude Liit saaks tegelikult Eestit abistada ja teda agressiooni eest kaitsta, andis Eesti Nõukogude Liidule öiguse rajada Saaremaal, Hiiumaal ja Paldiskis mereväebaasid ja möned lennuväljad, kuhu paigutati rangelt piiritletud hulgal nõukogude vägesid. Ühtlasi kohustus Nõukogude Liit abistama Eestit relvastusega ja muude söjaliste materjalidega soodustatud tingimustel. Lepinguosalised kohustusid mitte sõlmima liite ega osa võtma koalisatsioonidest, mis on suunatud teise poole vastu. 5.oktoobril kirjutati taolisele paktile alla ka Läti ja Nõukogude Liidu vahel.

18. oktoobri/ varahommikul algas Nõukogude vägede väeosade liikumine üle Eesti riigipiiri neile ettenähtud asukohtadesse. Piiri ületamiseks määratud ajaks kogunesid piiripunktidesse Narva ja Irboska juures kohalikud kõrgemad väejuhid ning esimesed Punaarmee kolonnid. Peale vastastikkuseid tervitusi, millele kaasnesid mõlema maa riigihümnid

---

1) ENSV ORRKA, fond 84, nim.1,s.-ü.1046, lk.33 ja 35.

ja rahvustervitusena patareide aupaugud, algas liikumine. Liikumine toimus maanteid ja raudteid kaudu täielikus korras varem kindlaksmääratud kava kohaselt. Väeosade ööbimine rännakul samuti ka edaspidisel paiknemisel toimus esialgselt väljaspool asulaid selleks määratud rajoonides.

Kodanliku söjaväe väeosadel ja sõduritel otseseid kokkupuuteid baasidesse saabuvate Punaarmee osadega ei olnud. Sõdureid ei lastud kasarmutest välja, elanikel soovitati jääda oma korteritesse. Teed, mida mööda liikusid nõukogude väed, palistati kaitseliitlastest patrullidega. Nõukogude vägede vastuvõtmiseks ja asukohtadesse suunamiseks loodi eriline komisjon kindralmajor Traksmaa juhtimisel. Selle komisjoni tööst osavõtnud ohvitseride muljed ja mõtted, samuti ka kogu kodanliku söjaväe meeleolud olid väga erinevad. Avalikult Saksamaaga liitu pooldavate vanemate ohvitseride ja noorte „tuisupeade" hulgas oli ka ohvitseride hulgas küllalt kaalnelt ja reaalselt mõtlejaid. Väga kujukalt annab selleaegseid meeleolusid edasi kodanliku söjaväe ohvitser, praegune reservpolkovnik Harri Lessel, kes oma mälestustes kirjutab: „Olin teeninud juba 11 aastat ja Eesti Kõrgema Söjakooli lõpetanud. Vaatamata „korralikule kodanlikule kasvatusele" ei saanud ma nõustuda sellega, mis toimus minu ümber. Mind tegid rahutuks kodanliku Eesti poliitilised ja söjalised kontseptsioonid suure idanaabri Nõukogude Liidu suhtes, kõrgemate ohvitseride küürutamine hitlerliku Saksamaa ees ja algav Teine Maailmasõda.

Neile küsimustele hakkasin eriti mõtlema siis, kui olin tagasi jõudnud major Kalinini väeosa juurest, kus olin viibinud sideohvitserina. See Punaarmee üksus liikus 1939.a.

sügisel Irboska juurest piirilt Saaremaale. Viibisin selles motomehhaniseeritud väeosas ligi nädal aega. Seal kohtasin haritud, oma ala hästi tundvaid suurtükiväelasi, tankiste ja jalaväelasi. Sain tuttavaks toredate söjameestega ja nägin ajakohast söjatehnikat- tanke ja suurtükke. Kohtasin praktiliselt esmakordselt korralikku söjaväelist organisatsiooni, hästi organiseeritud lahinguränna kut ja öppisin tundma Punaarmee ohvitseride ja sõdurite vahelisi suhteid. See oli hoopis südamlikum ja sõbralikum kui meie söjaväes.

Täiesti arusaadavatel põhjustel ei osanud mina tol ajal võrrelda neid vahekordi, mis Eesti söjaväe klassiiseloomust tingituna pidid tekkima võitluses sellise söjaväega, nagu seda oli Punaarmee - võimu enda kätte võtnud tööliste ja talupoegade relvastatud jõududega.

Minu arusaamised leidsid kinnitust veelgi 1940. a.juulis ja augustis, kui töötasin käsundusohvitserina söjavägede staabis ning tegelesin hoonete ja territooriumide võõrandamise ning üleandmisega Punaarmee väeosadele. Selles töös puutusin kokku paljude mitmesugusest rahvusest Punaarmee ohvitseride ja inseneridega. Need kokkupuuted võimaldasid mul järjest rohkem veenduda uue korra eelistes, lahti öelda köigest vanast ning liituda nõukogude ühiskonnaga ilma igasuguste reservatsioonideta".[2)]

Köneldes eespool nimetatud pakti tähtsusest Eestile, öeldi Eestimaa Kommunistliku partei läkituses Eesti töörahvale: „Vastastikuse abistamise pakti sõlmimine Eesti ja Nõukogude Liidu vahel on tähtsamaid sündmusi kogu eesti rahva ajaloos.

---

2) Suure võitluse algus, Tallinn, 1965, lk.461.462.

See tähistab kindlustuse loomist Eesti rahvuslikuks iseseisvuseks võimsa sotsialistliku riigi, Nõukogude Liidu poolt ja lõputegemist sellele olukorrale, kus eesti rahval puudus kaitse imperalistlike riikide agressiooni vastu!"[3)]

Selliselt hindasid pakti ja sõlmitud kaubanduslepingut ka laialdased töörahva hulgad ning avaldasid mitmel viisil, peamiselt rohkearvulistes kirjades, oma rahuldustunnet ja heakskiitu. Hea näo tegid ka valitsevad ringkonnad. Sõjavägede ülemjuhataja kindral Laidoner kinnitas oma raadiokõnes, mille ta pidas 16. detsembril 1939.aastal, peale Moskva külaskäigult tagasisaabumist, et ei temale ega tema kaudu Eesti Vabariigile ei ole NSV Liidu riigitegelaste poolt esitatud mingisuguseid nõudmisi. Ei avaldatud isegi soove, mida oleks võinud kaudselt tõlgendada nõudmistena, näiteks sõtta astumiseks Nõukogude Liidu poolel Soome vastu või kaitseväe ja kaitseliidu vähendamiseks. „Ma võin tõendada, et minu külaskäik Moskvasse andis minule veel kord kindla tõenduse selles, et meie oleme targalt toiminud, kui sõlmisime vastastikuse abistamise pakti Nõukogude Liiduga. Sellega hoidsime ära sõjalise kokkupõrke võimaluse Nõukogude Liiduga, ja mis veel tähtsam - meil on rohkem kindlustatud võimalus jääda välja praeguse suure Euroopa-sõja keerisest ja tulevikus elada rahus oma suure idanaabriga!"[4)]

Kuid need olid ainult sõnad. Tegelikult asuti pakti rikkumise ja saboteerimise teele. Kartes Nõukogude Liidu revolutsioonilist mõju ei olnud Eesti kodanlus põrmugi huvi-

---

3) „Kommunist" nr.1,aprill 1940

4) „Sõdur", 1939, nr.50/52, lk.1112.

tatud sellest, et luua Nõukogude Liiduga sõbralikku koostööd. Sõlmitud pakti elluviimisest püüti igati kõrvale hiilida. Kõigepealt pidurdati mereväebaaside ehitamist, viivitades selleks vajalike maatükkide eraldamisega, ehitusmaterjalide andmisega, tööjõu värbamisega ning side organiseerimisega. Nõukogude-Soome konflikti ajal asus kodanlik Eesti valitsus, küll neutraliteedi positsioonil, kuid ajakirjandus oli NSV Liidu suhtes ilmselt ebalojaalne. Ajalehed kubisesid kapitalistlike agentuuride teadetest, mis olid valitud ilmselt tendentslikult ning mille hulka TASS-i teated nagu ära uppusid. Eestis levitati lendlehti, milles kutsuti üles soomlasi abistama ja Eestisse paigutatud Nõukogude väeosade vastu välja astuma.

Poliitilisel alal jätkus salajane Balti riikide Nõukogude-vastase sõjalise bloki kokkuklopsimine. „Balti Entente" raamides, mis Eesti, Läti ja Leedu poliitilise liiduna eksisteeris juba 1934.aastast. Varem eksisteerinud Eesti-Läti sõjalise liiduga ühines nüüd ka Leedu. Nagu ametlikult teatati, otsustati Tallinna 1939.aasta detsembris toimunud Balti riikide välisministrite konverentsil „koordineerida kolme Balti riigi tegevust sõjast tulenevate probleemide lahendamisel ja abistada üksteist tooraine ja tarbeesemetega varustamisel!"[5] Kuid tegelikult oli see sõjalise liidu loomine, mida konstateeris ka „Päevaleht", kes oma juhtkirjas, mis oli pühendatud Baltimaade koostööle, kirjutas: „Tekib küsimus, kas ei tuleks Balti riikide koostöölepingut nüüd laiendada sõjalise abistamise klauslitega, et fikseerida

---

5) „Uus Eesti" 9.dets.1939.

juba faktiliselt kujunenud olukorda!"

Et konverents töepoolest arutas tiheda ja igakülgse koostööl ninggeriti söjalise koostöö küsimusi, seda näitasid hilisemad sündmused. Üksteise järel leidsid aset kolme maa kõrgemate söjaväelaste vastastikused visiidid, arutati konkreetselt söjalise koostöö küsimusi, valmistati ette ühist väljaastumist NSV Liidu vastu hitlerliku Saksamaa kaitse all. 1940.aasta jaanuaris külastasid Eesti söjavägede staabiülem kolonel Jaakson ja luureosakonna ülem kolonelleitnant Saarsen Läti kindralstaabi ülemat, veebruaris saabus Tallinnasse Leedu söjaministri abi kindral Reklaitis ja seejärel kohtus Läti söjavägede ülemjuhataja kindral Berkis Tallinnas kindral Laidoneriga. Märtsis söitis Riiga Eesti merejöudude juhataja Sandbak, kes pidas nöu Läti söjajöudude ülemjuhataja ja merejöudude juhatajaga. Mais tulid Riias kokku söjaväe varustusülemad, juunis söitis Riiga eesti kindral A. Tõnisson jne.

Et ülesanded olid laienenud, määras Eesti valitsus Leedusse söjaväelise ataśee; seni oli neid kohustusi täitnud Eesti söjaväeline ataśee Lätis!" [6]

Söjalisteks ettevalmistusteks kulutati riigi eelarvest järjest suuremaid summasid. Kui 1935/36.aasta eelarves moodustasid söjalised kulutused 14.900.000 krooni, siis 1939/40. aastaks kasvasid nad 25.500.000 kroonini ja 1940/41.aastal kavatseti söjalisteks vajadusteks kulutada 34.000.000 krooni.[7] Tegelikult olid söjalised kulutused veelgi suuremad, sest osa neist läks eelarve teiste artiklite kaudu. Riigikaitseks

---

6) S. Kutsar-Zabrodskaja, Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta revolutsioonis (edaspidi: S. Kutsar, EKP...) lk.46

7) „Riigi Teataja" 1940, nr.23, art.181.

eraldatud täiendavad summad kasutati peamiselt relv-varustuse ja lennukite ostmiseks Saksamaalt, vaatamata sellele, et vastastikuse abistamispakti alusel oleks võinud neid muretseda Nõukogude Liidust hoopis soodsamatel tingimustel.

Balti riikide Nõukogude-vastane tegevus ei saanud märkamatuks jääda Nõukogude valitsusele. Korduvalt hoiatati Balti riikide valitsusi ja soovitati neil järele mõelda. Kuid Eesti ja tema liitlasriikide valitsevad ringkonnad ei võtnud kuulda Nõukogude Liidu kainestavat häält, ei peatunud, vaid läksid rahvusliku reetmise teel veelgi kaugemale.

15.-16. juunile olid leedu fašistid planeerinud hitlerlike vägede sissetungimise Leedusse. Seda maskeeriti saksa fašistliku "kulturverbandi" „spordipeo" määramisega 15.juunile.

Ilmselt pidi see olema signaaliks provokatsioonilisele väljaastumisele Nõukogude garnisonide vastu kõigis kolmes Balti riigis. Korduvatel kohtumistel ja konverentsidel oli ju kokku lepitud, et reaktsioonilised jõud hakkavad tegutsema just siis. Iseloomulik on see, et samale 15. juunile oli määratud Balti nädal Tallinnas, mis tegelikult tähendas fašistlike jõudude koondamist eelseisvaks ühiseks väljaastumiseks.

Järjest ähvardavamaks muutuvas rahvusvahelises olukorras, kus sõjaleek oli haaranud peaaegu kõiki Euroopa maid ja hitlerliku Saksamaa väed tallasid jalge alla Euroopa rahvaste vabaduse ning sõltumatuse, kus Prantsusmaa sõjaline vastupanu oli juba murtud, ei saanud Nõukogude valitsus nõu-

kogude rahva ja Nõukogude Liiduga vastastikuse abistamise paktiga seotud Baltimaade rahvaste julgeoleku huvides eesti, läti ja leedu fašistide salasepitsuste suhtes pealtvaatajaks jääda. Veendunud, et neid sepitsusi ei lõpeta, ennetas nõukogude valitsus fašistide väljaastumise, esitades 14. juunil Leedule ning 16. juunil ka Lätile ja Eestile noodi.[8]

Oma noodis 16. juunist 1940[9] märkis Nõukogude valitsus, et Eesti valitsus rikkus Eesti-Nõukogude vastastikuse abistamise pakti, ei tühistanud pärast Eesti-Nõukogude vastastikuse abistamise pakti sõlmimist loeb Nõukogude valitsus NSV Liidu vastu suunatud sõjalise liidu olemasolu Eesti, Läti ja Leedu vahel mitte ainult lubamatuks ja talumatuks, vaid äärmiselt ohtlikuks, NSV Liidu piiride julgeolekut ohustavaks. Keeruka rahvusvahelise olukorra tingimustes ei olnud niisugune seisund kauem talutav. Noodis väljendati soovi, et Eestis moodustataks valitsus, kes oleks suuteline vastastikuse abistamise pakti ausalt ellu viima. Et vältida provokatsioone, pidas nõukogude valitsus otstarbekohaseks Nõukogude vägede täiendavate kontingentide viimist Eesti territooriumile.

Pühapäeval 16. juunil 1940. aastal pidid Isamaaliidu organiseerimisel toimuma üle Eesti suured rahva kokkutulekud, kus kõnedega pidid esinema kodanluse tuusad. Nii pidi K. Päts esinema Pärnus, J. Laidoner Viljandis, J. Uluots Tartus jne. Kuid kokkutulekud jäid ära, sõjavägi ja kaitseliit seati häireseisundisse. Kuid olukord oli niivõrd muutunud, et klikevõimudel ei jäänud muud üle kui Nõukogude

---

8) Vaata S. Kutsar, EKP..., lk.47-49

9) Vaata „Izvestija" nr.138, 17.juunil 1940.

Liidu ettepanekutega nõustuda. Nende tagasilükkamine oleks olnud võrdne enesetapuga. Juba eelmisel päeval oli lahkunud Leedu valitsus ja Nõukogude vägede täiendavad kontingendid asunud Leedu territooriumile.

17. juuni hommikul kohtus J. Laidoner Leningradi sõjaväeringkonna juhataja armeekindral Meretskoviga Narvas, kus kirjutati alla kokkulepe Nõukogude täiendavate väeosade paigutamise kohta Eesti territooriumile. Uute paiknemisrajoonidena esinesid põhiliselt tähtsamad keskused. Virtsu rajoonist saabusid Tallinna kindralleitnant Tjurini ja kindralmajor Soljankini väekoondiste väeosad. Punaarmee väeosad paigutati osaliselt Eesti sõjaväe kasarmutesse. Need eesti väeosad, kes parajasti ei viibinud suvelaagrites, paigutati ajutiselt tühjadesse hoonetesse, peamiselt koolimajadesse. Hiljem hakati Nõukogude vägede paigutamiseks vabastama täiendavaid ruume, mis töi endaga kaasa elanikkonna ümberpaigutust suuremates linnades, eriti Tallinnas.

Punaarmee täiendavate väeosade saabumine Eestisse võeti elanikkonna poolt üldiselt soojalt vastu. 11. Laskurdiviisi poliitosakonna ülema ettekandest Leningradi sõjaväeringkonna poliitilisele valitsusele loeme: „Diviisi üksused ~~rännaku~~ sooritasid **~~marsi~~** organiseeritult, mahajääjaid ei olnud. Asustatud punktide läbimisel, eriti Narvas, võttis kohalik elanikkond Punaarmee üksusi vaimustatult vastu, võitlejatele ja komandöridele toodi lilli, lühikestel peatustel vastasid võitlejad tsiviilelanikkonna mõnele esindajate küsimustele."[10]

---

10) 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis, Tallinn, 1960, lk. 128.

Samu päevi meenutades kirjutab L. Illisson: „Punaarmee väeosad jõudsid peatselt ka Tartu. Suurem osa neist linna sisse ei tulnud, vaid asus laagrisse Emajõe luhal. Linlasi oli palju kohal. Vesteldi gruppide kaupa punaarmeelastega.

Punaarmeelased käitusid üllatavalt tagasihoidlikult. Kui mõned inimesed rahva hulgast küsisidki, mis ette võtta, vastasid nad: eks see ole teie endi asi."[11)]

Jah, tõepoolest, nüüd, kus Nõukogude sõjavägede kohalolek tegi lõplikult võimatuks vahelesegamise läänest, seisis eesti kodanlus üksijäetuna silm silma vastu oma töörahvaga, kelle juhtimise võttis nüüd enda kätte rasketes võitlustes karastatud Eestimaa Kommunistlik Partei. Alates 17.juunist toimusid suuremates tehastes ja vabrikutes rahvarohked tööliskoosolekud, miitingud ja töölisvanemate koosolekud, kus üksmeelselt kiideti heaks kommunistliku partei poolt esitatud resolutsioonid, milles kajastusid EKP illegaalse aprillikonverentsi põhiseisukohad. Teated selle kohta, et Leedus (17. juunil) ja Lätis (20.juunil) on moodustatud demokraatlikud rahvavalitsused, lisasid töörahva nõudmistele hoogu ja enesekindlust.

EKP aprillikonverentsil (1940.a. 31.märtsist 1. aprillini), kus ettekandega poliitilise olukorra ja partei lähemate ülesannete kohta esines EKP Illegaalse Büroo sekretär H. Allik, anti Eesti 1939./40.a. rahvusvahelise ja sisepoliitilise olukorra iseärasuste sügav analüüs. Ettekandes

---

11) EKP PAI käsikirjafond, L. Illissoni mälestused.

röhutati, et otsustavaks rahuteguriks kogu maailmas on Nõukogude Liit, kes vankumatult teostab rahvusvahelise rahu ja sõpruae poliitikat, millele nii endine marureaktsioonine Eenpalu, kui ka uus, möödukam ja paindlikum Uluotsa valitsus vastu seadsid oma reaktsioonilise ja rahvavaenuliku poliitika, mis suurkodanluse diktatuuri kaitstes ja kindlustades veeretas köik söjaolukorraga seotud raskused töörahva ölgadele. Sellega süvenes veelgi vastuolu valitseva fašistliku kliki ja rahva vahel. Elanikkonna keskkihid, suurem osa talurahvast, käsitöölised, väikekaupmehed ja haritlased vabanesid kriisilöökide ning järjest suurenevate materiaalsete raskuste all kiiresti fašistliku demagoogia möjust. Selle tagajärjel ahenes veelgi fašismi sotsiaalne baas. Proletaarne ühisrinne, mille juhtivaks ja suunavaks jõuks oli EKP, oli saavutanud rahva hulgas suure autoriteedi. Ta oli juba koondunud enda ümber kogu eesti rahva parema ja progressiivsema osa.[12]

See köik löi soodsad tingimused rahvahulkade revolutsiooniliseks väljaastumiseks, mis pidi kukutama fašistliku diktatuuri ja täitma Eesti proletariaadi tähtsaima ajaloolise ülesande - taastama nõukogude võimu.

Ettekandja rõhutas, et väljaastumise edule aitab kahtlemata kaasa ka see asjaolu, et Eesti territooriumil, NSV Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise paktis ettenähtud baasides asusid Punaarmee väeosad. Kuigi oli teada, et Punaarmee Eesti sisepoliitilisse võitlusse ei sega, oli ometi selge, et juba tema juuresolek halvas kodanluse söjakust võit-

---

12) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II osa, lk.342.

luses rahva vastu ja andis töörahvale moraalset jõudu.

Kujunenud olukorda silmas pidades tegi EKP Illegaalne Büroo konverentsile ettepaneku seada üles peamise loosungina fašistliku diktatuuri kukutamise loosung ning teha tööd rahvahulkade koondamiseks ja mobliseerimiseks selle loosungi elluviimise nimel.

Fašistliku diktatuuri kukutamise tulemusena, öeldi ettekandes, tuleb luua töeliselt demokraatlik rahvavalitsus. Selle ülesandeks oli ellu viia maksimum demokraatlikke vabadusi, et tagada rahvahulkadele vaba tahteavaldamise võimalus. Selleks aga oli vaja murda suurkodanluse majanduslik ja poliitiline võim: natsionaliseerida suured pangad, sedda sisse tööliskontroll suurtööstuse ja -kaubanduse üle, puhastada riigiaparaat, sõjavägi ja politsei fašistlikest elementidest ning saata laiali Kaitseliit. See valitsus pidi rakendama ka mitmesuguseid abinõusid tööliste ja talupoegade ainelise heaolu parandamiseks.

Niisuguse konkreetse revolutsioonilise võitluse programmi andis proletariaadile ja kogu töörahvale EKP Illegaalse Büroo esimene ettekanne partei konverentsil.[13)]

---

13) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II osa lk.343

~~Luues rahva vastu ja andis töörahvale morsaduse jõudu.~~

~~Kujuneud olukorda silmas pidades...jne.lk.343 kuni...~~

~~ja kogu töörahvale EKP Illegaalse Büroo esimene ettekanne~~

~~partei konverentsil~~. [13] Seoses sellega on iseloomulik märkida, et ei ettekandes, ega teistes EKP aprillikonverentsi materjalides ei räägita üldse relvastatud ülestõusust kui revolutsiooni teostsmise abinõust. Järelikult hõlmas Eesti sise- ja välispoliitiline olukord küllaldasi võimalusi töölisklassi võimuletulekuks rahulikul teel.

Hilisemad, eriti 21. juuni sündmused, kinnitasid veenvalt neid seisukohti.

Samal ajal kui töölised kogunesid Tallinnas Vabadusväljakule miitingule, võtsid vastu resolutsiooni, milles nõuti valitsuse koosseisu põhjalikku muutmist ja ja esitasid selle Kadrioru lossi ees president Pätsile, viibis eesti sõjavägi oma kasarmutes. Juhtkond oli ärevil, sõdurid suhtusid kõigesse varjamatu huvi ja uudishimuga. Teated olukorra kohta väljas poolt olid visad saabuma. Kõige järele otsustades puudus ka juhtkonnal informatsioon olukorra kohta ja konkreetsed juhised kõrgemalt.

Korrapidamine linnas lasus tööliste endi õlgadel, sest kodanlik politsei tõmbus sellest tagasi juba miitingu ajal Vabadusväljakul. Ka patrulleerisid Tallinna tänavail mõned tankid ja soomusautod Tallinna paiknenud punaarmee väeosadest eesmärgiga, et „rahva vastu ei kasutataks vägivalda". [14]

Töölised, olles Kadriorus president Pätsilt saanud ei-

~~13) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II osa~~, ~~lk.343.~~

14) EKP PAI käsikirjafond, B.Tšenitšnikovi mälestused.

tava vastuse demokraatliku valitsuse loomise ja poliitvangide vabastamise küsimuses, siirdusid tagasi linna. Olukord oli äärmiselt pinev. Demonstratsioon hakkas üle kasvama ülestõusuks. Töölised hakkasid relvaladusid otsima, politseinikelt ja üksikutelt sõjaväeosadelt relvi ära võtma, ~~Köikjal toimus see igasuguse vastupanuta~~ ning omi relvastatud kaitsesalku looma. Köikjal toimus see igasuguse vastupanuta.

Hitlerliku okupatsiooni ajal ilmunud raamatus „Eesti rahva kannatuste aasta I" räägitakse ülemjuhataja telefonogrammist, millega eesti sõjaväele olla antud korraldus punaarmee väeosade nõudmisel relvad vastupanuta käest ära anda.[15] Käesolevate ridade autoril pole õnnestunud leida ühtegi dokumenti, mis sellise korralduse olemasolu tõestaks. Samuti ei mäleta nendest sündmustest osavõtjad, kellega on antud teemal juttu olnud, midagi taolist. Juttu on olnud küll relvade mittekasutamisest rahva vastu. Relvad võeti üle mitte punaarmee, vaid tööliste esindajate poolt ja vahest polnud punaarmee esindajaid seal läheduseski.

Relvade sõjaväelt äravõtmise juures juhtus siiski kaks intsidenti, millest üks lõppes ka verevalamisega. Nendeks olid sündmused õhukaitse suurtükiväegrupis ja sidepataljonis. Vaatamata relvade kasutamisele, ei saa neid juhuseid tõlgendada kui töörahva vaenulisi väljaastumisi, vaid kui ebaselges olukorras esinevaid arusaamatusi.

Õhukaitse suurtükiväegrupi kasarmud asusid keskvangla vahetus läheduses. Kui tööliste kolonn poliitvangide vabas-

---

15) Eesti rahva kannatuste aasta I, Tallinn, 1943, lk.92,94.

tamise eesmärgiga vangla juurde jõudis, alarmeeris grupi ülem kaitsekava kohaselt valverühma. Õhukaitse ülema kindralmajor R. Tombergi korraldusel rühm suunati küll kasarmutesse tagasi, kuid töölised tõlgendasid seda kui nende ähvardamist relvadega ja nõudsid relvade äraandmist. Kokkuleppel demonstratsiooni juhtide ja väeosa juhtkonna vahel jätsid sõdurid relvad kasarmusse ja lahkusid kõrvalasuvale spordiväljakule. Nüüd relvastati töölised, kes koos vabastatud poliitvangidega läksid Toompeale ja relvitustasid ka kohaliku vahtkonna.

Tõsisema pöörde võtsid sündmused sidepataljonis, milline paiknes sel korral Raua (praegune Gogoli) tänava koolimajas. Kokkuleppel väeosa juhtkonna ja tööliste esindajate vahel, mis toimus punaarmee esindajate juuresolekul, andis pataljon oma relvad töölistele. Pataljoni jäi maha 7-8 meheline vastloodud Rahva Omakaitse valve kuni hilisõhtuni, mil saadi teada uue valitsuse moodustamisest. Nüüd aga avastati pataljoni varustuse all kastid moblisatsioonirelvade ja -laskemoonaga. Lühikese ajaga relvistus pataljon uuesti ja organiseeris oma valve. Varsti saabus aga tööliskaitse (ametlikult Rahva Omakaitse - K.M.) poolt lahkunud valvele vahetus. Töölised tahtsid korrapidamist üle võtta, sõdurid aga seletasid, et nad on suutelised ise korda hoidma. Vaidlused kestsid seni, kuni väljas ootamatult kõlas lask. Kas see juhtus kogemata või oli meelega tehtud, ~~seda ei ole kindlaks tehtud~~ see on teadmata, kuid ~~sellele järgnesid~~ esimesele järgnesid teised ja varsti võis kuulda laskmist nii seest kui ka väljast. See kestis seni, kuni kohale jõudis uus sõjaminister T. Rotberg ja punaarmee soomusautod. Tööliskaitse liikmeist sai tulevahetusel surma

Johannes Levet,[16] sõjaväelastest aga reamees Mandre ja üks allohvitser.[17]. Pataljon relvitustati uuesti.

Rohkem intsidente Tallinnas ega ka mujal vabariigis teada ei ole. Võim läks riigis töötava rahva kätte, kuid mingisuguseid organiseeritud ega ka stiihilisi avalikke vastuhakkamisi uuele valitsusele ei olnud. Võiks öelda, et 21. juunil Eesti kodanlik armee väliselt väljendas ennast rohkem revolutsioonilisest (põhimõtteline kaasaminek töörahvaga) kui kontrrevolutsioonilisest küljest.

Rahvahulkade surve ees oli president sunnitud kapituleeruma. 21. juuni hilisõhtul kinnitas ta ametisse rahvavalitsuse eesotsas J. Vares-Barbarusega. S e e g o a l ó l i f a ś i s t l i k d i k t a t u u r k u k u t a t u d. Selle valitsuse loomine ei kujutanud endast tavalist kabinetivahetust, vaid revolutsioonilist akti, millega pandi alus proletariaadi diktatuurile Eestis.[18]

1940. aasta juuni-juulipäevadel läksid täide EKP I kongressi poolt 1920.aastal avaldatud manifesti sõnad selle kohta, et Eesti proletariaat haarab võimu siis, kui ta on selleks küllalt tugev ja kui rahvusvaheline olukord on selleks küllalt soodne.[19]

Peajõuks, kes 21. juunil kukutas Pätsi diktatuuri, oli eesti tööliskiass, eesotsas võitlustuledest läbi käinud Tallinna tehaste töölistega. Tööliskiass oli küll sõjariistadeta, kuid täis revolutsioonilist tuld ja usku oma võitluse õigsusesse. Pätsi diktatuuri käsutuses olid küll rel-

---

17) A. Kunglalt suuliselt saadud andmed.
18) Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn 1963, lk.360.
19) A. Liebman. Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost, Tallinn, 1960, lk.167.
16) Vaata „Rahva Hääl" nr.3,25.juunil 1940.

vastatud jõud, kuid neid ei juletud kasutada ja seda põhiliselt järgmistel põhjustel. Esiteks. Vaatamata Pätsi valitsuse suurele kisale rahvusterviklusest, oli valitseva kliki sotsiaalne baas Pätsi diktatuuri ajal kitsam kui ühelgi teisel valitsusel kodanliku vabariigi kestel. Sõjavägi koosnes enamusest tööliste, poolproletaarlaste ja töötava talurahva poegadest, kelle „rahvuslik" meelsus klikivõimu viimastel aastatel oli tublisti muutunud. Päts ja Laidoner kartsid oigesti, et kui nad oleksid andnud neile käsu tarvitada tooliste vastu relvi, siis enamik neist relvadest oleks nende endi vastu pööratud.[20]

Teiseks. Välisimperialistide sõltumusse langenud eesti kodanlus oli välispoliitiliselt täiesti isoleeritud. Fašistlik Saksamaa, kelle embusse läänеriikide diplomaatia Eestit ja teisi Balti riike oma Nõukogude- vastase „ida-poliitikaga" eesmärkidel tõukasid, ei saanud aktiivse sõja tingimustes Prantsusmaa ja Inglismaa vastu seda meelepärast andi kasutada ega oma truu-alamlikele kannupoistele Eestis mingit reaalset abi osutada. Revolutsioonilised sündmused Leedus ja Lätis vahetult enne 21. juunit viisid valitsuse välispoliitilise isoleerituse lõpule.

Kolmandaks. Eestis, ja sealhulgas ka Tallinnas, viibisid Punaarmee väeosad, kelle kohalviibimise fakt halvas niivõrd fašistliku kliki, võimalust, et ta ei teinud ratsetki kasutada ulvi, mida ta teistsuguses olukorras võib-olla siiski oleks teinud.[21]

---

20) Saabus päev, Tallinn, 1960, lk. 59.68.
21) Saabus päev, Tallinn, 1960, lk.68.

2. VABARIIGI VALITSUSE DEKLARATSIOON JA SELLEST TULENEVAD MUUTUSED SÕJAVAES

21. juuni voidu tulemusena loodud demokraatlik valitsus koosnes pohiliselt Eesti tuntud kultuuritegelastest, kes olid valja astunud fašistliku režiimi vastu ja pooldasid soprust Noukogude Liiduga. Kommunistid valitsusse ei kuulunud, kuid juba revolutsiooni esimestest päevadest peale Eestimaa Kommunistlik Partei andis valitsusele poliitilise suuna ja juhtis poliitilist elu. See väljendus eelkõige uue valitsuse 22. juunil avaldatud deklaratsioonis. Selles deklaratsioonis valitsus teatas, et välispoliitika valdkonnas kohustub ta ausalt ja täpselt täitma Nõukogude Liiduga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti, arendama Nõukogudemaaga sõbralikke ja südamlikke suhteid. Sisepoliitika alal kohustus valitsus tagama rahva õigused, tõstma töötajate materiaalset heaolu, edasi viima kultuuri ja saavutama kodumaa õitsengut. Selleks kohustus valitsus andma rahvale viivitamatult kõik demokraatlikud vabadused ja amnesteerima kõik poliitvangid, laiali saatma Riigivolikogu ja Riiginõukogu ning läbi viima tõelise rahvaesinduse valimised, laiali saatma kõik rahvavaenulikud organisatsioonid, puhastama riigiaparaadi fašistidest ja täiendama teda uute jõududega rahva hulgast, kindlustama vähemusrahvuste õigused, võtma tarvitusele abinõud tööliste, talupoegade ja intelligentsi olukorra parandamiseks, majanduse ja kultuuri kiireks arendamiseks.[1)]

Need ei olnud üldsõnalised lubadused, vaid konkreetne

---

1) „Rahva Hääl" nr.2, 22.juunil 1940.

tegevusprogramm, mille valitsus oma lühikese olemasolu jooksul täies ulatuses ellu viis. Huvitav on sealjuures asjaolu, et revolutsioonilisi ümberkorraldusi teostati kehtiva fašistliku põhiseaduse alusel ja fašistliku diktatuuri peamehe, president K. Pätsi vähemalt näilisel heakskiitmisel. Kõigile uutele seadustele, mis taotlesid riigielu demokratiseerimist ja otsustele ning käskkirjadele rektsioonıliste tegelaste ametkohtadelt vallandamise ning uute, progressiivsete määramise kohta, kirjutas ta tema enda poolt loodud võimutäiuse alusel isiklikult alla. Olemasolevast riigiaparaati, sõjaväge jne. ei purustatud, ei lõhutud, vaid kujundati sihikindlalt ümber. Ette rutates peab märkima, et uue valitsuse poolt sõjaväe ümberkujundamiseks ettevõetud sammud 21.juunile järgnenud esimestel päevadel ja nädalatel olid efektiivsed, omasid revolutsioonilise iseloomu ja töid endaga kaasa kaugeleulatuvaid tagajärgi. Kodanlikule klikivõimule ustav sõjavägi Teame, et sõjavägi, kui relvastatud jõu kandja on iga valitsuse tähtsamaks võimuvahendiks. Iga valitsus loob selle jõu oma ahäo järgi, et ta oleks temale ustavaks instrumendiks nii sise- kui välispoliitiliste sihtide saavutamisel. Sellest lähtudes pidi endine kodanlikule klikivõimule ustav sõjavägi ümber kujunema töötava rahva valitsusele ustavaks sojaväeks. Valitsuse deklaratsioonis sõjaväe ümberkujundamise konkreetsetest teedest juttu ei olnud, kuid üldiselt seisnesid nad peamiselt järgmistes ülesannetes:

1) Sõjaväe ümberorganiseerimisel juhtiva koosseisu puhastamine kõigist Nõukogude Liiduga sõlmitud abistamispakti ja töötava rahva vaenulistest elementidest.

2) söduritele köigi kodanikuõiguste tagasiandmine ja võimaldamine vabal ajal neil osa võtta poliitilisest elust.

3) poliitiliste kasvatajate instituudi söjaväkke viimine proovitud ja tuntud töötava rahva esindajatest.[2)]

Nende ülesannete praktilisele lahendamisele asutigi.

A). SÖJAVÄGEDE ÜLEMJUHATAJA ASENDAMINE SÖJAVÄGEDE JUHATAJAGA.

Esimesteks sammudeks Eesti kodanliku söjaväe ümberkujundamisel tuleb täie õigusega pidada presidendi käskkirju nr. 57 ja 58,[3)] millega senine söjavägede ülemjuhataja kindral J. Laidoner vabastati ametist ja tegelikust söjaväeteenistusest ning kutsuti tegelikku söjaväeteenistusse ja määrati söjavägede juhatajaks eru-kindralmajor Gustav Jonson. See ei olnud lihtne kindralite vahetus söjaväe juhtival ametkohal, vaid tugeva võimuorgani asendamine temast võrdlematult nõrgemaga.

Söjavägede ülemjuhatajat võis president „Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse" alusel rahu ajal ametisse määrata oma äranägemisel, kui see osutub vajalikuks riiklikkudel kaalutlustel riigi sisemise või välise julgeoleku huvides. Neist kaalutlustest lähtudes oligi Päts oma ustava „võitluskaaslase" Laidoneri ametisse määranud. Seaduse alusel allus ta vahetult presidendile ning andis aru ja vastutas oma tegevuse eest ainult presidendi ees.

---

2) EKPA, fond 1, toim.632, l.1
3) Vaata lisa nr.4 ja 5

Peale söjavägede juhatajale ettenähtud võimupiiride oli söjavägede ülemjuhatajal öigus anda juhtnööre ja korraldusi riigi sisemise ja välise jugeoleku alal ka temale mittealluvatele ametiisikutele ja -asutustele, eriti küsimustes mis puudutavad: informatsiooni korraldamist siseriigis ja välisriikidega informatsiooni vahetamist; kontrolli teostamist trükitoodete alal ning võitlemist posti, telegraafi, telefoni või muude sidevahendite kuritegeliku kasutamise vastu; kodanliku öhukaitse korraldamist; side- ja teedevörgu, valgustusseadete, sadamate, lennuväljade ja nende päraldiste kasutamist ja ehitamist, postiasutiste avamist või sulgemist, transpordivahendite koondamist või grupeerimist ja liiklemise korraldust; tööstusettevötete rakendamist relvastatud jöudude vajaduste rahuldamiseks ning tööstusettevötete paigutamist; tööstus-, pöllu- ja metsamajandussaaduste, igasuguste toidu-, kütte ja valgustusainete ning muude riigikaitseks vajalikkude toor- ja valmisainete tagavarade soetamist, paigutamist ja kasutamist; rekvisitsioone ja sundkorras kasutamisele vötmisi ning kodanikkude kohustamist riigikaitseks vajalikkude tööde teostamiseks; ehitustegevuse ja avalikkude tööde suunamist riigikaitse huvide kohaselt; riigikaitse huvides teostatavate evakueerimiste ja hajutamiste ettevalmistamist.[4)]

Söjavägede ülemjuhataja vöis korraldusi ja juhtnööre anda temale mittealluvatele ametiisikutele ja - asutustele asjaomaste ministrite kaudu, või kui see olukorrast tingtu-

---

4) „Riigi Teataja" 1938, nr.29, art.234.

na ei olnud võimalik, siis ka otseselt. Taolised riigi sisemise ja välise julgeoleku alal antud korraldused ja juhtnöörid tuli täita kui ülemuse käsud, ning nende täitmist ei olnud öigus seisma panna kellegi peale tema enese ja presidendi.[5)]

Kaitseseisukorra rakendamisega oli söjavägede ülemjuhatajal öigus annulleerida kodanikuöigusi ja tema ülesannetes oli esikohal tööliisklassi alluvuses hoidmine relvastatud jöuga. Omades laialdased ja sealjuures peaaegu piiramatud võimupiirid, kujutas ta endast esimeses järjekorras poliitilist kuju ja alles teises järjekorras söjavägede juhatajat.

Söjavägede juhataja oli aga lihtsalt relvastatud jöudude otsene juht rahu ajal, kelle kompetentsi kuulusid relvastatud jöudude organisatsiooni, koosseisude, dislokatsiooni ja moblisatsiooni, riigikaitse üldise organisatsiooni, väljaöppe, distsipliini, söjaväelaste teenistuskäigu ja teiste vahetult relvastatud jöudude eksisteerimisega seotud küsimused.

Kindralmajor Jonson, asudes söjavägede juhataja ametkohale, hakkas esimestest päevadest peale praktiliselt ellu rakendama uue valitsuse poliitikat söjaväe suhtes. Tema esimesed käskkirjad kutsusid söjaväelasi rahulikult jatkama oma senist tööd, et säilitada oma senist väljaöppe taset ja moraali. Samuti kutsus ta mitmel korral üles looma usalduslikke ja söbralikke suhteid ning alustama koostööd Eestisse asu-

---

5) „Riigi Teataja", 1938, nr.29, art.234.

nud Nõukogude Liidu sõjaväelastega ühiste eesmärkide saavutamiseks.[6)]

Arvesse võttes muutunud olukorda ja väekoondiste ja väeosade uut paiknemist, tühistas sõjavägede juhataja 26.juunil seni kehtinud sisekaitsekava ja alustas koos sõjavägede staabi ja väekoondiste ülematega uute kavade väljatöötamisele.[7)]

Eesti sõjaväelastel tuli nüüd päris tihti, nii teenistuskohustuste täitmisel kui ka lihtsalt tänaval, kohtuda Nõukogude Liidu sõjaväelastega. Esines juhuseid, kus üksikud sõjaväelased sellistel kohtumistel teadlikult ei täitnud sõjaväelise viisakuse ja vastastikuse tervitamise nõudeid. Sõjavägede juhatajal tuli neile seda käskkirjas meelde tuletada. Alustati Nõukogude Liidu sõjaväelaste vormi- ja auastmetunnuste tundmaõppimist.

---

6) Vaata lisa nr.6 ja 8 .
7) Vaata lisa nr.7.

B) ISAMAALIIDU JA KAITSELIIDU LIKVIDEERIMINE.

Rahvavalitsus oli küll võimule tulnud, kuid riigis tegutses terve rida ilmselt rahvavaenulikke organisatsioone. Tähtsamateks nendest olid fašistlik poliitiline partei „Isamaaliit" ja relvastatud jõudude koosseisu kuuluv Kaitseliit. Revolutsiooni edasiarendamise ja töötava rahva võidu kindlustamise seisukohalt oli nende organisatsioonide laialisaatmine möödapääsematu.

1935. aasta veebruaris, pärast seda, kui oli laiali saadetud köik poliitilised parteid, loodi fašistlik ainupartei „Isamaaliit", mille liikmeks astusid esialgu peamiselt karjäärihimulised riigiametnikud. Hiljem ühines „Isamaaliiduga" ka enamik vapside partei liikmeid. „Isamaaliit" võttis aktiivselt osa riigi- ja ühiskonnaelu fašiseerimisest ning töörahva väljaastumiste mahasurumisest.

Köik tulutoovad ametkohad olid jaotatud „Isamaaliidu" liikmete vahel, riigivõimu kaasabil kustutati miljonitesse ulatuvaid võlgu, jagati toetusena suuri summasid otse riigikassast.

26. juunil siseminister M. Unt sisekaitseülema ülesannetes otsustas selle fašistliku partei sulgeda. Oma otsuses ta märgib, et „ühing „Isamaaliit" on oma tegevuses kaldunud kõrvale registreeritud põhikirjas ettenähtud sihtidest ja on asunud oma tegevuses poliitiliste eesmärkide taotlemisele ning ainupoliitilise erakonnana arendanud eesti rahva huvide vastast tegevust. Ühtlasi on tähendatud organisatsiooni kaudu korraldatud korduvalt valimistulemuste vält-

simisi ja ühingu tegelaste poolt ähvardatud teisi üles-seatud kandidaate".[1]

Järgmisel päeval, 27. juunil kirjutas vabariigi president K. Päts alla „Kaitseliidu likvideerimise seadusele".[2] Selle alusel kaotas kehtivuse kaitseliidu põhikiri ja kaitseliit ise ühes oma allorganisatsioonidega lõpetas oma tegevuse 28. juunist. Samast päevast vabastas sõjaminister kindralmajor T. Rotberg oma käskkirjaga kõik vabatahtlikud kaitseliidu liikmed - mehed, naised ja noored - töötusega endale võetud kohustustest ja luges nad kaitseliidu nimekirjadest kustutatuteks. Samast päevast keelati ka kaitseliidu vormi kandmine.[3]

Kaitseliidu kinnis- ja vallasvara samuti ka eelarvelised rahasummad anti Sõjaministeeriumi valdamisele.[4] Kaitseliidu oma tuludest ja annetustest saadud summade (nn.seltskondlikkude summade) ülejäägid anti Sotsiaalministeeriumi käsutusse toetuse andmiseks kultuurilistele ja hoolekandelistele asutustele ja organisatsioonidele.

Kaitseliidult relvade kokkukogumine toimus üldiselt vahejuhtumiteta. Kuid üksikudel nendest õnnestus siiski omi relvi varjata. See selgus aasta hiljem, mil hitlerliku Saksamaa kallaletungiga meie maale kaasnes relvastatud „metsavendade" salkade tekkimine, kelle põhilise tuumiku moodustasid endised kaitseliitlased.

---

1) ENSV ORRKA, fond 852, nim.1,s.-ü.2336, l.1

2) „Riigi Teataja" 1940, nr.55, art.498. Vaata lisa nr.9

3) „Rahva Hääl" nr.6, 28.juunil 1940.

4) Seadlusega 29.juulist 1940 varade Sõjaministeeriumile üleandmise otsus muudeti ja nimetatud varad anti üle Eestimaa Kommunistlikule Parteile.

Kaitseliidus teeninud ohvitserid jäid esialgu söjavägede staabi käsutusse ja tegelesid peamiselt oma organisatsiooni likvideerimisega.

1. juulist tühistati oma iseloomult söjaline Eesti-Läti kaitseliidu leping ning Eesti- Läti söjalise liidu korraldamise leping, mille järele väljakujunenud olukorras ei olnud enam vajadust. Tihe koostöö Nõukogude Liiduga kindlustas täielikult mii välise julgeoleku kui ka majandusliku ja kultuurilise arengu.

Koos „Isamaaliidu" ja Kaitseliidu likvideerimisega suleti ka sellised valgekaartlikud ja rahvavaenulikud organisatsioonid nagu „Valge Rist", Eestis Elutsevatele Endistele Vene Söjaväelastele Abiandmise Selts, Vene Vigastatud Söjameesteemigrantide Ühing, Tallinna Ukraina Kodanike Klubi, Eestis Asuvate Ukraina Emigrantide Raada, Poola Rahvuslik Ühing jne. 1.juulil suleti Eesti Rahvuslaste Klubid Tallinnas, Tartus ja teistes linnades, samuti nende „klubide" häälekandja.[5)]

„Isamaaliidu" ja Kaitseliidu sulgemisega likvideeriti Eestis võimutsenud fašismi põhilised alustoed. Poliitikategelased kaotasid oma õnnistatud varjupaiga ja matsid kaitseliidult relvade äravõtmisega oma viimased lootused oma võimu kehtestamiseks relvastatud jõu abil.

---

5) Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn, 1963, lk. 369.

3. SÖJAVÄE DEMOKRATISEERIMINE.

Peale 21. juuni sündmusi ja uue valitsuse moodustamist rahvahulkade poliitiline aktiivsus ei raugenud, vaid hakkas märgatavalt kasvama. Juba 22. juunil alustas tööd uus ajutine ametiühingute keskliidu juhatus, kes kiiresti võitis endale laialdaste töörahva hulkade poolehoiu. Revolutsiooni algpäevil, kui Eestimaa Kommunistlik Partei veel ametlikult tööliisklassi juhina ei esinenud, täitis ta selle juhi osa. Ametiühingud tegid suurt poliitilist tööd päevaprobleemide ja töötajate ees seisvate ülesannete selgitamisel uues olukorras. Nad olid ka esimeste hulgas valitsuse ürituste toetamisel. See oli väga vajalik, sest rahvahulkade meeleolu ei saa hinnata ainult selle põhjal, kas nad tormavad kohe võitlusse või mitte. Neid on selleks tarvis mobliseerida ja organiseerida. Niipea kui see on toimunud, võib hulkade loov initsiatiiv tõesti imet teha.

Seda tõendavad ka revolutsioonilised sündmused Eestis. Valitsus jõudis vaevu seadusandlikult vormistada seda, mida rahvahulgad eesotsas tööliisklassiga revolutsioonilisel teel teostasid. Veel polnud antud seadust ametiühingute organiseerimise vabadusest, kui töölised juba tagandasid endise valitsuse poolt määratud ametiühingute juhtiva ladviku ja organiseerisid uue Ametiühingute Keskliidu. Veel polnud

välja antud dekreeti amnestia kohta, kui rahvas poliitvangid köikjal juba vabastas. Ka revolutsiooni käigus loodud „Rahva Omakaitse" leidis dekreediga kinnitamist alles 5. juulil.[1)]

Sisekaitseülema otsusega 4. juulist tühistati 1918. aastal tehtud Eestimaa Kommunistliku Parteei sulgemise otsus ja tal lubati jätkata tegevust. Järgmisest päevast hakkas regulaarselt ilmuma EKP Keskkomitee häälekandja „Kommunist".[2)] See oli suureks sammuks edasi. Töötava rahva töeline juht asus oma kohale revolutsiooni-sõdurite esireas.

Söjaväe soove ja püüdlusi iseloomustades märkis söjavägede juhataja oma 4. juuli raadiokõnes, et meie söjavägi on haaratud tahtest olla aktiivne osavõtja meie riigi ja rahva parema tuleviku kujundamisel, et ta toetab vabariigi valitsust uute ülesannete lahendamisel. Selleks aga, et olla väärilisekс osavõtjaks uuest ülesehitustööst, on vaja parandada Nõukogude Liidu abiga söjaväe relvastust, tõsta tema võitlusvõimet, tugevdada väljaõpet ja tõsta teadlikku distsipliini. Hakati kavandama kaugeleulatuva tähtsusega muudatusi söjaväes.

Edasi söjavägede juhataja märkis:

„Söjavägi on ja jääb rahva lahutamatuks osaks. Seepärast on loomulik, et söjavägi peab olema pidevalt, täpselt ja igakülgselt informeeritud köigest sellest, mis sünnib riigis s.o. ta peab olema teadlik meie praeguse valit-

---

1) „Riigi Teataja" 1940, nr. 62, art.583.
2) „Kommunist" nr.2, 5. juulil 1940.

suse tööst, tegevuskavadest ja teoksilolevaist sisepoliitilistest uuendustest. Selleks viiakse söjaväkke sisse poliitiliste juhtide amet, kelle peale pannakse vastutusrikas ülesanne, anda meie söjaväe isikulisele koosseisule töetruud informatsiooni ja teha tema seas poliitilist selgitustööd, pidades sel alal loenguid ja ettekandeid uue poliitilise suuna tutvustamiseks ja selgitamiseks meie söjaväes.[3)]

Juulikuu algpäevad kujunesid Eesti ajaloos omapärasteks. Esmakordselt sammusid koos töölistega ka sõdurid ja madrused punaste lippude ja loosungite all. Loosungid nõudsid söjaväele täielikku õigust osa võtta poliitilisest elust, köiki demokraatlikke vabadusi ja söjaväe demokratiseerimist. Söjavägi tahtis saada töeliseks rahvaväeks.

Juba 5. juulil toimus EKP ja Ametiühingute Keskliidu üleskutsel võimas töötava rahva ja söjaväe ühine meeleavaldus Tartus. Rongkäigu ees sammusid Ametiühingu Keskliidu esimees K. Jalak ja Tartu söjaväeringkonna staabiülem kolonel P. Villemi.[4)] Toimunud miitingul esinesid partei ja valitsuse juhid, selgitavate sõnavõttudega väljakujunenud olukorrast.

Järgmise päeva õhtupoolikul toimus kümnete tuhandete tööliste ja sõdurite ühine meeleavaldus – rõõmumiiting Tallinnas. Neid sündmusi meenutades kirjutab E. Inti: „Juba varakult oli Võidu väljak tulvil töölisi. Väljakule hakkasid vurama autod söjaväelastega. Enne teisi jõudis kohale garnisoni orkestri saatel arvukas üksus sõdureid

---

3) „Rahva Hääl" nr.14, 5. juulil 1940.
4) „Rahva Hääl" nr.15 6.juulil 1940.

skautspataljonist koos juhtivate ohvitseridega. „Nõuame lahutamatut sõprust Nõukogude Liiduga" võis lugeda esimeselt loosungilt. Rahvas võttis sõjaväelaste esimese üksuse vastu tormiliste kiiduavaldustega. Skautspataljonile järgnes sõjaväelaste kolonn, kus töölised ja sõdurid olid liitunud ühiseks rõõmsaks rongkäiguks. Sõjaväeosadest marssisid veel väljakule lennukool, mereväeüksused, 10. pataljon, sõjakool ja teised üksused. Väljakul jagasid töölisneiud ja -noormehed nobedalt sõduritele lehti revolutsiooniliste võitluslaulude tekstidega. Toimus miiting, kus esinesid valitsuse ja partei juhid. Üksmeelselt tervitati Eestimaa Kommunistlikku Parteid, nõuti demokraatlike uuenduste aktiivset ellurakendamist, talurahva olukorra parandamist, rahvusliku kultuuri laialdast arendamist, tihedat sõprust Nõukogude Liiduga. Üksmeelselt kutsuti kõiki töölisi, talupoegi, haritlasi ja sõjaväelasi koonduma Eesti Töötava Rahva Liidu ümber.[5)]

Sõjaväe saatus ja edaspidine käekäik ei huvitanud mitte ainult valitsust, sõjavägede juhatajat ja sõjaväge, vaid ka töörahva laiu hulki. 5. juunil esitasid Tallinna suuremate tööstusettevõtete esindajate koosolek omapoolsed nõudmised vabariigi elu demokratiseerimiseks. Nõuti kiiret riigikogu ümbervalimist ja sõjaväe demokratiseerimist. Vastuvõetud nõudmistes kirjutati: „Meie nõuame kohest sõjaväe ümberkorraldamist, sõdurite kodanikeõiguste jaluleseadmist, et meie tööliste, talunike ja haritlaste pojad poleks õigusteta loomad, vaid täieõiguslikud kodanikud. Meie nõuame,

---

5) „Saabus päev", Tallinn, 1960, lk. 132.

et söjaväelased võiksid osa võtta rahva poliitilisest elust, koosolekutest, valimistest, võiksid oma vaba aja veeta rahva hulgas, aga mitte hallitada kasarmutes, kannatades reaktsiooniliste olluste surve all, kus ei lubata lugeda töölislehte ega kaasa elada rahva hingetõmbustele ning võitlusele. M a h a m ü ü r i d s ö j a v ä e j a r a h v a v a h e l!

Sõdurid peavad võima ise oma olukorra parandamise kasuks kaasa rääkida, sellepärast on tarviline, et sõdurid lubataks ise oma organisatsioonid moodustada.

Meie nõuame , et sõduritel lubataks moodustada s õ d u r i t e k o m i t e e d.

Rahva ja söjaväe vahel püütakse ehitada elav müür reaktsioonilistest elementidest, mida töötav rahvas ei saa ega tohi lubada, sellepärast nõuame meie s ö j a v ä e p u h a s t a m i s t t a g u r l i k e s t o l l u s t e s t!

Söjaväkke tuleb sisse viia p o l i i t i l i s t e j u h t i d e a m e t, kes on usaldustväärivad, teadlikud ja vankumatud töörahva poolehoidjad, ausad Nõukogude Liidu-Eesti abistamispakti täitjad ning Nõukogude Liidu lahutamatud sõbrad.[6]

Töötajate nõudmised leidsid peatselt praktilise rakenduse. Veel samal päeval s.o. 5. juulil vaadati Vabariigi valitsuse poolt läbi ja kiideti heaks söjaväes ja söjaministeeriumis poliitilise peajuhi ja väekoondiste poliitjuhtide ametkohtade asutamise seadlus[7] 13. juulil avaldatud seadlusega moodustati aga köikides väeosades väeosades teeni-

---

6) „Kommunist" nr.3, 6. juulil 1940.
7) „Riigi Teataja" 1940, nr.63,art.592.Vaata lisa nr.10.

vatest söduritest, allohvitseridest, ja ohvitseridest valimiste teel söjaväelaste komiteed.[8]

Söjaväes algas uus elu. Tohutult töusis södurite, suurema osa allohvitseride ja ohvitseride ühiskondlik aktiivsus.

Elavalt reageeriti riigivolikogu valimistele. Allohvitseride keskkogu üleskutses märgitakse: „Eesti allohvitserkond, olles vörsunud meie töötava rahva köige laialdasematest ringidest, tunneb kaasa iga oma südamelöögiga köigile rahva elu uuendamise ja parandamise püüetele ja tahab pühendada kogu oma jöu ja vöimed nende eesmärkide saavutamiseks.

Selles teadmises allohvitseride keskkogu juhatus pöördub oma liikmete poole söjaväes, söjaministeeriumis ja piirivalves ning kutsub köiki oma liikmeid ühinema Eesti Töötava Rahva Liidu platvormi ümber ja sajaprotsendiliselt hääletama nende kanidaatide poolt".[9]

Taolise üleskutsega esines ka ohvitseride keskkogu juhatuse nimel kogu esimees kindralmajor H. Brede.

Tartus toimus 14. juulil väeosadele poliitiline selgituskoosolek, kus rääkisid reserv-lendur E. Inti ja kol. P. Villemi. Vastuvöetud resolutsioonis märgitakse: „Tartu söjaväelased oma koosolekul 14. juulil s.a. arutades Eesti Töötava Rahva Liidu poolt käesolevateks Riigivolikogu valimisteks ülessäetud nöudmisi, ühineb nendega täiel määral ja avaldab kahetsust, et söduritel puudub vöimalus kaasa

---

8) „Riigi Teataja" 1940 nr.67 art.648. Vaata lisa nr.11

9) „Postimees" nr.188 13 juulil 1940

hääletada töötavale rahvale nii tähtsas küsimuses.[10] 11.)

Taolisi koosolekuid peeti ja umbes taolisi resolutsioone võeti neil päevil vastu paljudes väeosades.

16. juulil toimus Tallinnas Kadrioru pargis suur sõjaväelaste miiting, kus Eesti-sõjaväe poliitilise peajuhi P. Keerdo ettekande alusel võeti vastu resolutsioon[12], kus märgiti ära ühiskondliku korra demokratiseerimise teed sõjaväes.

Riigivolikogu II koosseisu I istungjärgu poolt võeti 21 - 23. juulini vastu rida tähtsaid otsuseid: Eesti kuulutati Eesti Nõukogude Sotsialistlikuks Vabariigiks,[13] võeti vastu „Deklaratsioon Eesti astumisest Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu",[14] „Deklaratsioon kuulutamisest kogu rahva omanduseks"[15] ja „Deklaratsioon pankade ja suurtööstuse natsionaliseerimise kohta"[16] ning moodustati komisjon uue konstitutsiooni projekti väljatöötamiseks.

Vastuvõetud otsused jätsid sügava jälje ka sõjaväe ellu. Juuli lõpupäevadel kogunesid Tallinna Eesti sõjaväe ahvitserkonna esindajad ja arutasid nende ees seisvaid ülesan-

---

10) „Postimees" nr.188 15.juulil 1940.

11) Riigivolikogu valimise seaduse järgi(vt.„Riigi Teataja" 1937, nr.71,art.592) ei saanud valimistest osa võtta sõjaväes ajateenistuses olevad isikud. Et 1940.aasta 14.-15.juuli Riigivolikogu valimistel kasutati sama valimisseadust, siis ei saanud sõjaväes aega teenivad ka seekord kasutada ei aktiivset ega passivset valimisõigust.

12) Vaata lisa nr.12.

13) „Deklaratsioon riigivõimust Eestis". Riigi Teataja 1940, nr.74, art.733, „Kommunist" nr.19,22.juulil 1940.

14) Riigi Teataja 1940,nr.76, art.743,„Kommunist nr.20, 23.juulil 1940.

15) Riigi Teataja 1940, nr.77, art.744,„Kommunist" nr.21,24. juulil 1940.

16) Riigi Teataja 1940, nr.77, art.745, „Kommunist" nr.21 24.juulil 1940.

deid. Koosolek saatis tervitused söjaväe poliitilisele peajuhile P. Keerdole kui uue sotsialistliku vaimu kehastusele meie söjaväes. Samuti saadeti tervitused ka söjavägede juhatajale kindralmajor G.Jonsonile ja söjaministrile kindralmajor T. Rotbergile. Söjavägede juhatajale saadetud tervituses räägitakse: „Eesti NSV söjaväe ohvitserkond, kokku tulnud erakorraliseks üldkoosolekuks, tervitab Teid - meie kõrgemat juhti.

Uus aeg nõuab uut sisu. Heledaks eeskujuks uue sisu andmiseks meie söjaväele on kuulsusrikas ja võitmatu Punaarmee. Meie oleme uhked, et võime seista tema kõrval truu liitlasena. Meie imetleme tema söjaväelist korda, võimsust ja vaimu ja tahame kõik teha, et olla väärilised seisma temaga ühistes ridades. Eesti söjaväe ohvitserkond palub Teid edasi anda Punaarmeele meie vennalikud tervitused ja kinnitab, et igas olukorras seisame meie vankumatult tema kõrval!"[17])

Seega olid söjaväe demokratiseerimise liikumisega haaratud kõik kihid söjaväes. Küllalt oli muidugi kõrvalseisjaid ja isegi varjatud vastutöötajaid, kuid üldist pilti see ei muutnud. Laviin, mis pidi endaga kaasa viima kõik vana ja roiskunu, oli hakanud liikuma. Eesti söjaväest p i d i k u j u n e m a t ö e l i n e r a h v a v ä g i.

Selle üksikasjaline loetelu, mida demokratiseerimise käigus oli vaja teha ja lahendada, läheks liiga pikale. Söjaväelastele poliitiliste vabaduste andmine oli vaid küsimuse lahendamise üheks küljeks, mis aitas olemasolevad mädapaised avastada ja võimaluste piirides lahendada. Teha oli

---

17) „Postimees" nr.202, 29.juulil 1940.

aga väga palju. Küsimusi, mis puudutasid Eesti söjaväe materjaal-tehnilist varustatust ja poliitilist öigusetust oleme eelpool juba pögusalt vaadelnud, peatuksime nüüd natuke pikemalt söjaväelaste ja rahva omavahelistel suhetel.

Iseloomustades neid pahesid, mis on söjaväe alalise kaadri teinud vööraks töötava rahva laiadele hulkadele, kirjutas 9.üksiku jalaväepataljoni söjaväelaste komitee liige major J. Ein kokkuvötlikult järgmist:

1. Endiste vaadete kohaselt ja körgemate söjaväejuhtide poolt peeti ebasoovitavaks läbikäimine väljaspool teenistust laialdasemate rahvahulkadega. Läbikäimine oli lubatud ainult „teatud seltskonnaga".

2. Ohvitser ei tohtinud abielluda vastava loata. Ohvitseri väljavalitu vöis ju olla igati väärtuslik inimene, kuid kui ta kuulus „alamasse" kihti, siis abielu oli keelatud.

3. Omavahelistel läbikäimistel ja koosviibimistel oli juhtkond alati söduritest eraldatud.

4. Ükski alluv ei tohtinud kunagi ülemusele oma vaateid ega töekspidamisi avaldada ning viimase vaadetega vastuollu minna. Ja kui keegi seda julgeski, siis loeti ta söjaväeliselt distsiplineerimatuks.

5. Kui möni ohvitseridest tahtis oma söduritega lähemaid vaimseid sidemeid luua, tahtis oma södureid vabal ajal kultuurselt arendada, nendega kontakti luua, siis vaadati sellele kui „odava populaarsuse" otsimisele, millist asjaolu isegi ohvitseri atestatsiooni koostamisel valjult arvestati.

6. Meie praegune söjaväe vormiriietus, milline tundub köigile liiga hiilgavana, söjaolukorras täiesti vastuvötmatuna ning riviteenistuseks ebapraktilisena ja juhti södurist

liiga eraldavana, on kõrgemalt poolt meile, rivimeestele peale surutud. Vormiriietuse ja eraldusmärkide väljatöötamisel ei arvestatud vähemalgi määral rivikaadri soove.

Allohvitserid ja ohvitserid on pidanud endise režiimi pahedega leppima, sest nende protest ei oleks olukorda parandanud, vaid neid ja nende perekondi oleks ähvardanud teenistusest väljaheitmine, töötaolek ja häbi.[18)]

Selleks, et näidata kui kaugele see „söjaväeline" vaim oli juurdunud, anname sõna veel söjaväelaste naistele. Ratsarügemendi söjaväelased esitasid oma üldkoosolekutel terve rea soove ja nõudmisi, sealhulgas ka: lõpetada ohvitseride abikaasade üleolev vaade allohvitseride abikaasadele ja kaotada nende eesõigustatud olukord. Milles siis asi seisnes?

„Söjaväelaste auastmete liigitamine ja nende tunnustamine ei leia küll kusagil mujal nii tugevat allakriipsutamist kui nende eneste perekondades, eriti aga nende endi naiste poolt. Kõrgema aukraadi austav seisukoht ei jää seega püsima mitte ainult mundrikandjate meeste ringis, vaid sellele alistuvad samuti ka söjaväelaste kogude naisliikmed, andes enda keskel samuti väärilise aukoha kõrgema söjaväelase abikaasale, olgu see siis aastatelt nii noor kui tahes, hariduslikult aga samuti mitte kõrgemalseisev, kui seda nõuti tavaliselt ohvitseri naiselt, kellega abielluti Kogu loal.

Kuna kõigil teistel riigiteenijatel on olnud ja jäänud abiellumine südameasjaks, siis seda ei saanud enda kohta öelda ohvitser, kelle tulevase naise kohta oli oma kõva

18) Kommunist nr.42, 14.augustist 1940.

söna kaasa rääkida Ohvitseride Kogul. Ohvitser esitas oma väljavalitu kohta täpsed andmed Kogule, see hankis omakorda kinnitavaid töendusi tulevase kogu liikme kohta, kellelt nõuti küllaltki esmaklassilisi „omadusi": ohvitseri naine pidi omama laitmatud elukombed, vähemalt gümnaasiumi hariduse, varandusliku kindlustuse, millega püüti ära hoida völgade tekkimist ohvitserkonnas, ja lõpuks oli soovitav, et ohvitseri naine kuuluks ka nimekasse perekonda. Selle eest, muide püüdsid aga hoolitseda noored abiellujad ise, kuna mõjuka äia töttu võis üllatavalt kiiresti edasi jõuda teenistusredelil. Olgu näitena toodud Tartu seltskonnale üldtuntud kuju, leitnant Teder, Kaarel Eenpalu tütre mees, kelle abiellumise suursündmus käis käsikäes leitnandi ülendamisega kapteniks ja tagatipuks otsese üleviimisega tavalise patarei noorema ohvitseri kohalt Vabariigi endise presidendi K. Pätsu adjudandi kohale.

Allohvitseri abiellumise kohta ei olnud aga maksvad mingid erilised kitsendavad määrused. Et selles suletud ringis mängis esimest viiulit körgemal redelipulgal istuv „proua kindral" või „proua kolonel", siis võib juba arvata kui tillukese täppena tundis ennast väike „proua leitnant", kes asus alles aukraadi redeli alumisele pulgale, oodates kannatlikult oma aukraadi töusu - muidugi mehe edasijõudmise näol...

Kui juba ohvitserkonna oma suletud ringis vaadati leitnandi naise peale teatud ülekolekuga, siis on arusaadav, et köne allagi ei saanud tulla kontakt allohvitseri naisega ja halvustavalt vaadati seda ohvitseri naist, kes vast erandina

söbrustas mönega neist „alamast kihist!" [19]

Usun, et näidetest aitab. Vaatleme, milliseid konkreetseid samme võeti ette kodanliku söjaväe ümberkujundamisel Eesti rahvaväeks.

Poliitiliste juhtide institutsiooni loomisest ja söjaväelastele öiguse andmisest valida oma komiteesid me mööda minnes juba rääkisime ja nende tegevuse juurde tuleme hiljem. Nüüd vaatleme lähemalt milliseid täiendavaid samme rakendas vabariigi valitsus ja söjavägede juhataja.

Põllutööministri A. Jöeääre ettepanekul andis söjavägede juhataja mitmele tuhandele södurile pikema-ajalise puhkuse, et nad võiks koju põllutööle minna.[20] Puhkusele lubati ka rida körgemaid ohvitsere, kelle ei olnud momendil konkreetseid tööülesandeid.

Rahva ja söjaväelaste vaheliste suhete ja eriti Punaarmeega usalduslike sidemete väljakujunemise seisukohast oli vajalik, et ajaloo prügikasti heidetaks köik eesöigused, mälestusmärgid ja soodustused, mis olid seotud 1918-1920. aasta klassisöjaga. Sel eesmärgil likvideeriti president K. Pätsi dekreediga 17. juulil Vabaduse Risti Kavaleride Kodu.[21] 27. juulil tunnistati kehtetuks ka vabadussöja invaliidide ja vabaduse risti kavaleride soodustamise seadused,[22] millega nad ja nende lapsed olid kas täielikult või osaliselt vabastatud kooliraha tasumisest kuni körgema kooli lõpetamiseni, omasid soodustusi köigi üldkasutata-

---

19) „Postimees" nr.218, 14.augustil 1940.
20) „Kommunist" nr.11 14. juulil 1940.
21) Riigi Teataja 1940, nr.70, art.686.
22) Riigi Teataja 1940, nr. 86, art.818 ja 819; nr.93,art.915.

vate liiklusvahendite kasutamisel, olid eesõigustatud olukorras riiklikel teenistuskohtadel jne.

staabi ringkirjaga 26. juulist käskisid sõjavägede juhataja

Sõjavägede ja sõjaministri käskkirjades ja kirjavahetuses vastavate isikute nimede juures VR (Vabaduse Risti - K.M.) märkimisest loobuda ja samuti VR kandmisest hoiduda.[23]

Asuti ka sõjaväelaste majandusliku olukorra parandamise küsimuste lahendamisele. 29. juulil avaldati Vabariigi Presidendi poolt seadlustena „Piirivalve ohvitseride, sõjaväeametnikkude, kaadriohvitseride - ja sõdurite kraamiga varustamise seadluse muutmise seadlus" ja „Sõjaväelaste toidu - ja seebinormide muutmise seadlus".[24] Viimase seadluse alusel tõsteti sõduri toiduraha normi 8 sendi võrra päevas, mis võimaldas suurendada veiseliha normi 200 grammilt 250 grammile, rasvainete normi 45 grammilt 50 grammile, võinormi 15 grammilt 20 grammile, täispiima normi 250 grammilt 500 grammile ja suhkrunormi 25grammilt 30 grammile.[25] Osaliselt muudeti sõjaväelaste palgaseadust[26] ning kehtestati kord, mille alusel sõjaväes vähemalt 6 kuud või rohkem teeninud riigi kuu- ja päevatöölistel oli õigus kütet osta väeosa laost.[27]

Kõigis sõjaväes kehtivates määrustikes ja eeskirjades leidus iganenud seisukohti ja paragrahve, mis olid vastuolus riigis ja sõjaväes kujunenud uue olukorra ja Eesti NSV huvidega. Sõjavägede staabis alustati kohe tööd nende kõrvaldamiseks. Kuni uute määrustikkude ja eeskirjade ilmu-

23) ENSV ORRKA, fond 521, nim.1, s.-ü. 506, l.170
24) Riigi Teataja 1940, nr.87, art.836,837
25) „Kommunist" nr.27, 30. juulil 1940.
26) Riigi Teataja 1940, nr.89, art.880 ja nr.99, art.988.
27) Riigi Teataja 1940, nr.99, art.989.

miseni käskis sõjavägede juhataja kõigil ametastmeil teenivatel juhtidel ja samuti ka sõduritel oma töö ja teenistuslik ülesannete täitmisel aluseks võtta vanu määrustikke, kuid mitte pimesi ja kirjatähest kinni hoides, vaid arukalt ja täielikus kooskõlas riigis ja sõjaväes aset leidnud põhiliste muutustega.[28] 1.augustist asendati sõjaväelaste ametlikus kui ka omavahelises läbikäimises ettenähtud „härra" sõnaga „seltsimees".[29]

Vabariigi Presidendi seadlusega 2. augustist nimetati sõduritekodud ümber sõjaväelastekodudeks.[30]

Seadluse juurde lisatud seletuskirjas märgitakse, et Eesti riigi Nõukogude Sotsialistlikuks vabariigiks kuulutamisega on Sõjaministeeriumis ja sõjaväes teenivad sõdurid, allohvitserid ja ohvitserid õigustes ühtlustatud ja seepärast osutuvad senised sõjaväelaste eriorganisatsioonid ja kodud liigseteks ja tekib vajadus ühtsete sõjaväelaste kodude järele, et arendada kõigi sõjaväelaste omavahelist läbikäimist. 21.augustil likvideeriti ka ohvitseride- ja allohvitseride kogu ja nende varandus anti põhiliselt üle sõjaväelastekodudele.[31]

Vabariigi Presidendi dekreetidega likvideeriti ka igasugused sõjalise iseloomuga sihtkapitalid (allveelaevastiku-, omakaitse-)[32] ja laenu ning abistamise kapitalid.[33] Nende varad ja hoiusummad suunati põhimiselt majandusministri käsutusse rahvakorterite ehitamiseks.

---

28) ENSV ORRKA, fond 495, nim.6, s.-ü.21 l.61
29) Sealsamas, l.69
30) Riigi Teataja 1940, nr.90, art.903.
31) Riigi Teataja 1940, nr.107, art.1084, 1085
32) Riigi Teataja 1940, nr.89, art.875, 878
33) Riigi Teataja 1940, nr.89, art.874, 876, 879, 882, 883, nr.93, art.923

Köik tegelikus söjaväeteenistuses olevad ohvitseride ametkohtadel teenivad söjaväeametnikud nimetati Vabariigi Presidendi seadlusega 31. juulist administratiiv-ohvitseride ja omistati,neile ohvitseride auastmed.[34)]

Söjaväe demokratiseerimise protsess ei piirdu mitte ainult nende seadustandlike aktidega, teda ei ole võimalik läbi viia ainult käsu korras ja lühikese ajaga. Eesti rahvaväe eksisteerimise perioodil sellega ainult alustati, löpule viidi ta Nöukogude armee 22. laskurkorpuse moodustamise ja selle organisatsioonilise väljakujunemisega 1940. aasta sügisel ja talvel. Söjaväe demokratiseerimise laial foonil eralduvad möned tähtsamad löigud, sündmused js protsessid, mida on otstarbekohane vaadelda eraldi nende arenemises. Eraldi vaadeldavateks küsimusteks oleks: 1) poliitiliste juhtide institutsiooni loomine, 2) söjaväelaste komiteede loomine, 3) kommunistlike ja komnoorte rakukeste organiseerimine ja 4) söjaväe puhastamine rektsioonilistest elementidest.

---

34) Riigi Teataja 1940, nr.89, art.881.

A. POLIITILISTE JUHTIDE INSTITUTSIOONI LOOMINE

Esimeseks sammuks sõjaväe demokratiseerimise teel oli sõjaväes ja sõjaministeeriumis poliitilise peajuhi ja väekoondiste poliitjuhtide ametkohtade asutamise seadlus, mis avaldati 5. juulil 1940.a.[1] Esialgselt pandi valitsuse ettepanekul poliitilise kasvatus- ja selgitustöö tegemine Informatsiooni Keskuse peale, volitades lähemate juhtnööride andmise nendes küsimustes Informatsiooni Keskuse juhatajale kokkuleppel sõjaministri ja sõjavägede juhatajaga. Mõni päev hiljem, kui poliitilise peajuhi ametkoht täideti, esialgne otsus muudeti ja poliitilise ja kultuurilise selgitustöö juhtimine läks poliitilise peajuhi kätte.[2]

Seadluse alusel poliitiline peajuht allus sõjavägede juhatajale ja pidi täitma ka sõjaministri käske ja korraldusi. Ta pidi organiseerima sõjaväes ja sõjaministeeriumis poliitilist ja kultuurilist selgitustööd ja pidi sõjavägede juhatajale ja sõjaministrile ette kandma selle töö tulemustest ning tegema omapoolseid vajalikke ettepanekuid. Poliitiliseks peajuhiks määrati vana revo-

---

1) Riigi Teataja 1940, nr.63, art.592.Vaata lisa nr.10
2) „Kommunist" nr.6, 9. juulil 1940.

lutsionäär, põrandaaluse staažiga kommunist Harald-Paul Keerdo, kes asus oma ametkohuste täitmisele 8. juulist.

Väekoondiste poliitilised juhid allusid vahetult oma väekoondise ülemale, olid tema lähemaks kaastööliseks poliitilise ning kultuurilise selgituse- ning kasvatustöö alal, informeerisid teda ja poliitilist peajuhti selgituse- ja kasvatustöö käigust ja tegid omapoolseid ettepanekuid töö parandamiseks. Poliitilised juhid hakkasid kandma Eesti sõjaväe vormiriietust.

määrati
16. juulil 1.diviisi poliitiliseks juhiks Enn Kippel, 2. diviisi Paul Hubel ja õhukaitse väeosadesse sõjaväe reservlendur Eduard Inti. 19. juulil määrati täiendavalt 4.diviisi Reinhold Kolberg ja 24. juulil 3. diviisi Oskar Katt, sõjaväe ühendatud õppeasutustesse Rudolf Põder ja merejõududesse Voldemar Kin.

26. juunil nimetati sõjaväe ja sõjaministeeriumi keskasutuste poliitiliseks juhiks major Aleksander Veiderpass.

Sõjaväe demokratiseerimisel püstitasid valitsus ja partei sõjaväe poliitiliste juhtide ette suured ülesanded. Eesti sõjavägi pidi muutuma läbinisti demokraatlikuks, kes aktiivselt võtab osa uue, edasiareneva ühiskonna ülesehitamisest, rahva huvide kaitsmisest, tema julgeoleku kindlustamisest. Selleks oli vaja luua sõduritele ja madrustele tingimused ühiskondlik- poliitilisest elust osavõtmiseks, anda neile õigus osa võtta oma komiteede, samuti ka riigivõimuorganite valimistest nii valijana kui ka valitavana, lubada neil astuda Kommunistliku Partei ja Kommunistliku Noorsooühingu

ridadesse. Sõdurid, allohvitserid ja ohvitserid tuli ärata-
da poliitilisest varjusurmast ning virgutada aktiivsele te-
gevusele. Esialgselt poliitiliste juhtide töö seisneski
väeosades poliitiliste selgituskoosolekute ning sõjaväelas-
te komiteede valimiste läbiviimises. Hiljem lisandus komi-
teede töölerakendamine ja juhendamine.

Mida kaugemale arenes demokratiseerimise protsess süga-
vuti seda selgemaks muutus, et üks poliitiline juht väekoon-
dises (diviisis, õhukaitses jne) ei ole suuteline seda laia-
haardelist protsessi juhtima. Juba poliitiliste juhtide
ametkohtade asutamise seadlus nägi ette, et vajaduse korral
võib poliitiliste juhtide ametkohti luua rügementides ning üksi-
kutes pataljonides. 12. augustil kinnitati vabariigi presi-
dendi otsusega ka väeosadele poliitilised juhid.[3] Arvestades sellega,
et sõjaväes ohvitseride hulgas ei olnud küllaldaselt ette-
valmistatud kaadrit, lubati nendele ametkohtadele ohvitseri-
de asemel kinnitada ka riigiteenijaid. Lisaks varem kinni-
tatud 10 poliitilise juhi ametkohale lisandus selle otsuse
alusel veel 34. Töö muutus konkreetsemaks, haaras järjest
rohkem sõjaväelasi.

Tegelikult oli paljudes väeosades juba varem ajutised
poliitilised juhid määratud. Nii määrati merejõududes (ar-
vatavasti Nõukogude Sõjalaevastikus teeninud poliitilise
juhi V. Kini initsiatiivil - K.M.) juba 29. juulil ajuti-
sed poliitilised juhid laevadele ja kaldaväeosadesse: mii-
nilaevadele „Suurop", „Ristna" ja „Keri" määrati Eduard
Lemming, abilaevadele „Pärnu", „Kompass" ja sõjasadama moo-
torpaatidele Ants Pärn, torpeedopaadile „Sulev" Roland Laan,

---

3) ENSV ORRKA, fond 515, nim.l,s.-ü.972, l.241.

vahilaevale „Laine" Uno Etti, allveelaevade baaslaeva „Pikker" Ülo Taigro. Merejõudude staapi Erich Kadak ja Peipsi laevastiku divisjoni A. Uibo.[4)]

Kui vaadelda poliitiliste juhtide koosseisu, siis peab märkima tema väga erinevat ja mitmepalgelist koosseisu. Võtame näitena õhukaitse väeosad, kus poliitiline kasvatustöö seisis suhteliselt kõrgel tasemel. Selle väekoondise poliitiliseks juhiks oli reservlendur E. Inti. Väeosade poliitilisteks juhtideks olid: lennukoolis sm. Aio, õhukaitse suurtükiväegrupis seersant Rähni, 1. lennudivisjonis seersant Pakas, 2.lennudivisjonis noorem-seersant Põrk, 3-lennudivisjonis kapten Kriisk ja lennubaasis kapten Laasi. Sõjaväelisest seisukohast vaadates väga erineva ettevalmistusega inimesed ja kui rääkida poliitilisest ettevalmistusest, siis seda polnud vist küll kellelgi. Oli vaid aus tahe töötada.

Kui vaadelda lähemalt nende inimeste juhtimisel tehtud poliitilist kasvatustööd ja märkida arvuliselt peetud loengud, miitingud ja tunnid, saaksime järgmise pildi: kuni 22. augustini oli õhukaitse väeosades peetud 12 välkmiitingut, 8 harilikku kõnekoosolekut koos Nõukogude Liidu sõjaväelastega, 14 poliitilise sisuga loengut, 38 Internatsionaali laulutundi ja 48 vene keele tundi. 22 tundi on arutatud NSVL konstitutsiooni ja 16 tundi Riigivolikogu deklaratsiooni. On loodud 8 lauluringi, kus harjutatakse Internatsionaali ja töölislaule.[5)]

---

4) Vt. „Saabus päev", kogumik, Tallinn, 1960, lk.349
5) „Sõdur" 1940 nr.35/36 lk.789-791.

Taoline vilgas tegevus toimus ka paljudes teistes väeosades. See, mis võibolla sisuliselt jäi vajaka, täideti revolutsioonilise energia ja hulgaga.

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 29.augustist otsustati Eesti rahvavägi ümber kujundada territoriaalseks laskurkorpuseks. See otsus oli suure murrangu alguseks eesti sõjaväes. Laskurkorpuses olid poliitilised juhid ette nähtud igas roodus (= kompaniis - K.M.). Seega poliitiline kasvatustöö lähendati iga sõjaväelaseni. Kuna laskurkorpus loodi täiesti uue organisatsioonina siis Eesti rahvavägi praktiliselt likvideerus. Koos rahvaväega likvideerusid ka rahvaväe poliitiliste juhtide ametkohad. Selles keerulises olukorras tuli hoolitseda selle eest, et rahvaväe isikuline koosseis õieti mõistaks ümberkorraldusте sisu ja eesmärke, et vanadest asukohtadest lahkumine ja uutesse saabumine toimuks organiseeritult, et oma tegevust aktiviseeriv rahvavaenlane ei saaks sõjaväelasi kasutada oma kuritahtlike kavatsuste tööriistaks.

Seoses Harald -Paul Keerdo valimisega Rahanduse Rahvakomissariks vabastati ta 31. augustil Sõjaväe poliitilise peajuhi ametkohalt. Kuni 22. laskurkorpuse formeerimiseni pandi sõjaväe poliitilise töö juhtimine sõjaväe poliitilise peajuhi asetäitja Aleksander Veiderpassi peale.[6]

Eesti rahvaväe reorganiseerimine toimus kiiresti ja ilma märkimisväärsete vahejuhtumiteta.

Ainult Jõhvist ja Narvast lahkuvate väeosade ärasaatmist püüti mõningate ringkondade poolt muuta demonstrat-

---

6) ENSV ORRKA, fond 495, nim.6, s.-ü.21, l.172.

siooniks rahvaväe nõukogude armeeks muutmise vastu.[7] Sõjaväelaste meeleolu jäi aga ülevaks ja röömsate laulu-dega alustati söitu uude asukohta - Tapale.

Septembri esimesel poolel viidi ümberpaigutused lõpu-le ja ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe otsusega 19. septembrist vabastati teenistusest koosseisude vähendami-se tõttu arvates 20. septembrist sõjaväe ja sõjaministee-riumi ajutise poliitilise peajuht A. Veiderpass ja väe-koondiste poliitilised juhid.[8] Merejõudude poliitiline juht V. Kinn vabastati arvates 1. oktoobrist.[9] Väeosade poliitiliste juhtide ametkohad koondusid tegelikult isegi varem; isikulise koosseisu põhilise kontingendi lahkumisega endisest väeosast ja uue, formeeritava väeosa komandöri korraldusse saabumisega.

Poliitiliste juhtide institutsioon Eesti rahvaväes oli sotsialistliku revolutsiooni tööriistaks. Vaatamata oma lühikesele tegutsemisajale ja koosseisu poliitilisele eba-küpsusele, lahendas ta EKP juhtimisel ja suunamisel edukalt kodanliku sõjaväe demokratiseerimise protsessi.

B. SÕJAVÄELASTE KOMITEEDE LOOMINE.

Tegelikuks poliitilise selgitus- ja kasvatustöö orga-niseerijateks ja läbiviijateks väeosades demokratiseerimise algperioodil kujunesid sõjaväelaste komiteed. Ametliku elu-õiguse said nad vabariigi presidendi poolt 13. juulil an-

---

7) Eesti rahva kannatuste aasta I, Tallinn, 1943, lk.107,108
8) ENSV ORRKA, fond R-1, nim.1, s.-ü.209 l.17
9) Sealsamas, l.46.

tud „Väeosade komiteede seadlusega"[1] kus määrati komiteede ülesanded, valimise kord ja töötamise põhialused.

Seaduse alusel valitud sõjaväelaste komiteed olid loodud poliitilisele ja kultuurilisele selgitus- ja kasvatustööle kaasaaitamise, meelelahutuse korraldamisega seotud küsimuste läbitöötamise ja sõdurite, allohvitseride ja ohvitseride majandusliku olukorra parandamise küsimuste arutamise eesmärgil. Tegelikult sõjaväelaste komiteede tegevus laienes hoopis kaugemale nendest kaasaaitamise, läbitöötamise ja arutamise piiridest. Sõjaväe poliitiline paejuht Paul Keerdo oma könes sõjaväelaste koosolekul Kadrioru kontserdivälja-kul[2] töi komiteede ülesanded hoopis selgemini esile. Ta märkis, et komiteed peavad oma tööga abiks olema sõjaväe ja laevastiku puhastamisel Eesti töörahvasse ja Nõukogude Liitu vaenulikult suhtuvatest ohvitseridest; hoolitsema sõdurite ja madruste kultuurilise ja poliitilise taseme tõstmise eest; perioodiliselt korraldama sõdurite ja madruste koosolekuid, kus arutatakse rahvusvahelist olukorda ja riigi sisemist elu, samuti ka sõdurite õppe- ja igapäevase elu küsimusi; aidata sõdurite ajalehe ja seinalehtede väljaandmist; taotleda veelgi tihedamat rahva ja sõjaväe lähenemist jne.

Et poliitilisi juhte oli sõjaväes vähe, siis langes sõjaväe demokratiseerimise praktilise töö koorem peamiselt just sõjaväelaste komiteede õlgadele. Esinedes könega komiteede esimeeste kokkutulekul 26. juulil[3] toonitas polii-

---

1) Riigi Teataja 1940, nr. 67, art.648. Vaata lisa nr.11.
2) „Kommunist" nr.14, 17. juulil 1940.
3) „Kommunist" nr.24, 27. juulil 1940.

tiline peajuht veelgi selgemalt, et sõjaväe töeline demokratiseerimine võib toimuda ainult sõjaväelaste komiteede eneste abil. Sealjuures tuleb komiteedel üles näidata rohkem julgust ja energiat. Ta rääkis:„Komiteed peavad endid täielikult vabastama väeosa ülema ja rahvavaenuliste ohvitseride mõju alt. Nad peavad end ise maksma panema. Neile peavad alluma mitte ainult sõdurid, vaid ka ohvitserid.

Tuleb selge vahe teha teenistusliku ja vaba aja tegevuse vahel. Mis puutub sõjaväeteenistusse, siis siin tuleb ülemusele alluda, kuid seda ei tohi mingil tingimusel kanda väljaspool teenistust aset leidvale tegevusele. Isegi siis mitte, kui see peaks toimuma harilikul teenistuse ajal, näiteks meeleavaldused, rongikäigud, poliitilised koosolekud. Viimased peavad toimuma ainult komiteede juhtimisel.

Praegu aga näeme veel sagedasti nähtusi, et rongikäikuseisa
del, koosolekutel jne. ei ~~saa~~ eesotsas komiteed, vaid väeosa ülemad. Komiteed on nagu surutud tagaplaanile, nemad nagu alluksid ka väeosa ülemusele ja toimivad viimaste näpunäidetele järgi. Seesugune olukord peab kaduma,komiteed peavad endid maksma panema.

Kui leidub ohvitsere, allohvitsere, kes teisiti mõtlevad, kes püüavad endises vaimus edasi tegutseda, kes levitavad kuulujutte, et egas see asi nii ei jää, kes karistavad sõdureid selle eest, et ta on poliitilisest elust osa võtnud jne., siis tuleb neid halastamatult koosolekutel paljastada, tuleb teatada sellest poliitilistele juhtidele. Niisugustel ülemustel pole kohta Eesti demokraatlikus sõjaväes, niisugused tuleb meie sõjaväest välja rookida. Selleks peavad kaasa aitama komiteed ise, selleks aitavad kaasa

Eestimaa Kommunistliku Partei osakonnad, kuhu koonduvad köik ausad töölised, põllumehed ja haritlased!" 4)

Õhukaitse poliitiline juht E. Inti, rääkides samal koosolekul juba valitud söjaväelaste komiteedest, märkis, et „seal peavad ka olema mehed, kes töesti teostavad sääl sõdurite tahet. Meil on ellu kutsutud head komiteed, aga siiski nende koosseisus on vigu. Mis kasu oleks meil komiteedest, kui sääl istuvad isikud, kes silmakirjaks tunnustavad muutunud olukorda, kuid seesmiselt pooldavad endist tagurlikkust. Neid tagurlikke olluseid tuleb komiteedest välja heita. See on meie nõuanne ja nõudmine teile ja poliitilistele juhtidele.

Sõdurid tahavad, et nende küsimused toidu, palga, riietusaka ja poliitilise selgitustöö ning kultuuri arendamisel leiaksid komitee kaudu oma täieliku lahenduse. Selles suures asjas ei ole kellelgi öigust takistada või segada!" 5)

Organisatsiooniliselt nõuti sel nõupidamisel komiteedelt praktilist tööd väeosas, komiteede koosseisu tugevdamist seal, kus ta on nõrk ja tagurlike isikute väljaheitmist seal, kus nad takistavad tööd. Igalt komiteelt nõuti väeosa ülemaga kooskõlastatud konkreetset tööplaani, milles pidi olema ette nähtud tööülesanded, täitmise tähtajad, vastutavad isikud jne.

Olgugi, et söjaväelaste komiteede töö teravik oli suunatud tagurlike ohvitseride ja söjaväes valitseva ebateadliku distsipliini igandite vastu, ei tähendanud see sugugi seda, et sõdurid oma murede ja röömudega olid jäetud

---

4) „Kommunist" nr.24 27. juulil 1940.
5) Sealsamas.

üksi. Söjaväelaste komiteed olid siiski eelköige södurite komiteed ja just södurite laialdaste masside kasvatamisele pöörati pöhiline tähelepanu. Vähe on teadmisest, et meie södurid pölvnevad oma enamuses töötavast rahvast. Nad olid seda ka varem ja see ei takistanud neid enamikul juhtudel olla kuulekaks tööriistaks oma tagurliku juhtkonna käes. Võis arvata, et nad ka peale selle, kui juhtkond puhastatakse endise reaktsioonilise kliki käsikuist, jäävad ikkagi kuulekateks söduriteks. Kuid sellest oli ilmselt vähe. Södurist pidi saama teadlik ja aktiivne kodanik.

Parimaks ja köige efektiivsemaks teeks söjaväe ümberkasvatamisel oli tema kaasatömbamine töötava rahva organisatsioonidesse, millised revolutsiooni arengu käigus kasvasid enneolematu hooga nii hulgalt kui ka omadustelt. Kuid sellest on vähe, kui lubada söduritel osa võtta töötava rahva organisatsioonidest ja jääda ootama, millal ta sinna läheb. Oma tagasihoidlikkuses ja sissekasvanud kartusetundes võib ta sinna ka mitte minna. Seepärast tuleb poliitiline kasvatustöö viia söjaväe enda organisatsiooni. Söjavägi peab ise kujunema suureks kooliks, kus södurit ei ~~kasvata~~ öpetata ainult relvi käsitsema, vaid öpetatakse ka seda, milleks ja mille eest ta peab seda tegema. Söjavägi peab kujunema suureks poliitiliseks kooliks kogu rahvale, kust södur vabanedes kannab sealt saadud teadmised laialdasematesse rahvahulkadesse.

Selliseks organisatsioonivormiks, kes oli suuteline haarama söjaväelaste köiki kihte, olidki vastloodud söja-

väelaste komiteed. Kui partei- ja komsomoliorganisatsioonidega sidusid end ainult teadlikumad, siis komitee tegevusega olid haaratud kas otse või kaudselt (kui komitee valijad) köik söjaväelased. Et komitee tegeles igapäevase söjaväe-elu köigi mitmekesisemate, ja sealjuures köige valusamate, küsimustega, ei saanud keegi nende lahendamisel jääda ükskõikseks körvalseisjaks. Ei saa juttugi olla, et söduritele vabaduse andmine ja söjaväelaste olukorra parandamine saaks sündida ilma kontrollita, ilma juhtimiseta söduri enda poolt.

Söjaväelaste komiteede loomine ei sündinud kaugeltki mitte ilma vöitluseta. Juba 6. juulil töstis EKP häälekandja „Kommunist" oma juhtkirjas „Mis sünnib söjaväes?" selle küsimuse üles.[6] Seal näidati, et söödurite komiteede (Lehes on jutt söödurite komiteedest, hiljem loodi aga söjaväelaste s.o. köigi söjaväes teenijate komiteed - K.M.) vastu vöideldakse peamiselt kahest seisukohast: 1) see laostavat söjaväe distsipliini ja 2) pöhjendatakse, et Punaarmees ei olevat ka enam söödurite komiteesid ja miks peaksime meie sealt peale hakkama, kust teised on juba kümnete aastate eest löpetanud ja nüüd juba unustanud.

Nende pöhjenduste vastu vöis vaielda ainult meie Eesti söjaväe konkreetsetest tingimustest lähtudes.

Köigepealt, rektsioonilise söjaväe distsipliin on sootuks teine kui töelise rahvaväe distsipliin. Esimene pöhineb „mahvil" ja sageli sompolil,[7] teine aga teadlikul arusaamisel, vabal kohusetundel. Laostada väljakujunenud „kepidistsipliini" ja kasvatada uut vaimu ja arusaamist - see kujuneski rahvaväe loomisel eesmärgiks.

Vaata lk.116.

Teiseks. Sõdurite komiteed Punaarmeele on tõesti ajalugu, sest ta on juba võitnud sotsialismimaa armee. Kuid meie seisame alles sotsialistlike ümberkujunduste künnisel. Seepärast tulebki kaugemalt alustada. Ja lõppude lõpuks asi ei seisne nimetuses. Nii nagu olukord **juba** selline nagu kümmend aastaid tagasi, nii ka loodavad sõjaväelaste komiteed ei olnud täpselt need, mis kümneid aastatid tagasi. Väljakujunenud olukorras olid nad aga ainukesed organisatsioonid, mis aitasid sõjaväelaste masendavat olukorda parandada ja kõrget müüri rahva ja sõjaväe vahel kaotada.

Seadlus sõjaväelaste komiteede moodustamise kohta jõustus 15. juulil. Sõjavägede juhataja käskkirja kohaselt[8] pidid nad köikides väeosades olema moodustatud hiljemalt 20. juuliks. 17. kuni 20. juulini toimuski köikides väeosades selgituskoosolekud ja komiteede valimised. See toimus ühiskondliku aktiivsuse tõusu tingimustes sõdurite, suurema osa allohvitseride ja nooremate ohvitseride hulgas. Komiteedesse valiti põhiliselt aktiivsemaid, energilisemaid ja kaasteenijate hulgas suurema autoriteedi võitnud ajateenijaid ning sõdurite suhtes inimlikumalt suhtunud üleajateenijaid ja ohvitsere.

Üldised olid esimesed koosolekud trafaretsed: algasid sõjavägede juhataja käskkirja kohaselt[9] koosoleku avamisega väeosa ülema poolt. Peale koosoleku juhatuse valimist selgitati komitee ülesandeid ja tegutsemise aluseid ning asuti koosolijate poolt komitee liikmete kandidaatide esitamist.

---

6) „Kommunist" nr.3, 6.juulil 1940.
7) Sompol= püssipuhastamise varras
8) ENSV ORRKA fond 495, nim.6,s.-ü. 21, l. 27.
9) Sõjavägede juhataja käskkiri nr.28, 16.juulist 1940. ENSV ORRKA, fond 495, nim.6, s.ü.21, l.27.

Valimiste tulemuste selgudes (valimised olid kinnised - K.M.) kogunesid valitud komitee liikmed ja liikmekandidaadid koosoleku juhatuse laua juurde, kus neid valijatele esitati. Peale selle teostamist koosolek lõpetati. Võimaluste piirides võtsid nendest koosolekutest osa ka töötava rahva, peamiselt ametiühingute esindajad, kes ütlesid tervitusi. Kõik toimus rangelt käsu korras.

Hoopis erinevalt ja teistsugustes tingimustes toimusid aga esimesed komitee valimised Eesti sõjaväes. Need toimusid Tapal Soomusrongis rügemendi kasarmuis ajal, kui suurtel rahvakoosolekutel hakati nõudma meie sõjaväe demokratiseerimist ja sõdureile kärbitud kodanikuõiguste jaluleseadmist.

6. juulil muudeti vana, iganenud ja reaktsioonilise paragrahv sõjaväe sisemäärustikust, mis sõjaväelasi keelas osa võtmast poliitilistest rahvakoosolekutest. See vallandas söduritele tee rahvakoosolekutele ja miitingutele, kus esmakordselt kuuldi ja nähti meie elus sündinud pöördeliste muutuste suurust. 7. juulil esitasid sõdurkonna juhid - reamehed Kängsepp ja Lankots-rügemendiülemale sõdurkonna ühise soovi söödurite üldkoosoleku pidamiseks. See keelati põhjendusega, et selleks polevat mingeid direktiive kõrgemalt. Kuna söödurite juhid olid veendunud, et söödurite vaba, ennast organiseeriv liikumine ei või ega saa iialgi alata käskluse järgi, astusid nad kontakti Tapa töötava rahva organisatsioonidega, kes tundes usaldust ja sümpaatiat söödurite algatuse vastu, tegid kõik, et sõdurid saaksid avaldada oma tahte. 9. juulil lubas rügemendiülem kokku kutsuda söödurite üldkoosoleku, kes valis ajutise söödurite

komitee, kuhu kuulusid reamees Harry Kängsepp - esimehena, kapral Richard Lankots - abiesimehena ja reamees Hugo Kull - sekretärina.

See komitee, tösi küll, ajutine, oli siiski esimeseks vabal algatusel loodud sõdurite komiteeks Eesti söjaväes.

Komitee alustas energiliselt tegevust. Aktiivselt võeti osa suurtest rahvakoosolekutest ja miitingutest, kus esines ka komitee esindaja. Rms. Kängsepa sönavött suurel rahvakoosolekul 9. juulil tekitas otse vaimustustormi, kui ta söjaväe nimel Punaarmee esindajale major Novikovile kinnitas, et „tänasest päevast peale meie marsime teiega rindrinnaga koos köigi paremate inimpüüete heaks". Major Novikov suudles ja kaisutas liigutatult lihtsat reameest. Oli ülev hetk, mille kestel ei saadud hoiduda liigutuspisaraist. Sellest hetkest peale seisab sõdurite komitee selja taga kogu sõdurkond, olgugi, et teatud osas ohvitser- ja allohvitserkonnast leidub veel uueaja mittemöistmist ja reaktsioonilisi harjumusi. Sõdurite komitee võttis agarasti osa valimisvõitlusest 19. ringkonnas ning ta esindaja käis könelemas rahva koosolekutel ka väljaspool Tapat. Komisjoni esimeste suurte võitude hulka kuulub see, et on loodud tihe ja sõbralik koostöö köigi soomusronglaste vahel. Ta pingutab lakkamatult, et oma väeosa viia töelise rahvaarmee tasemele. Selgitustööd takistab suurel määral töölisajakirjanduse puudumine, missugune nähe peab viibimata kaduma. Kogu sõdurkonna soov on omada oma väeosas poliitilist juhti, kes tõstaks poliitilis-hariduslikku töö vastavale tasemele.[10]

10) Kommunist nr.15, 18. juulil 1940.

17. juulil käisid komitee esindajad söjaväe poliitilise peajuhi juures, kes tervitas soojalt komitee algatusi ja andis informatsiooni edaspidiseks tööks.

Peale komiteede valimist algas nende iseseisev töö. Asuti partei ja valitsuse ülesseatud ülesannete lahendamisele. Et küsimuste ring , millega väeosade söjaväelaste komiteedel tuli kokku puutuda, on väga erinev, siis käesoleva töö raamides pole võimalik neid köiki analüüsida. Komiteede koosolekute protokollidega tutvunemisel hakkab silma köigepealt nende suur asjalikkus.

Heidame pilgu 1. jalaväe rügemendi söjaväelaste komitee protokollidesse. Esimene koosolek toimus 20. juulil, ning seal otsustati:

1. Korraldada sõdurite koosolekud Narvas (23.07.) Orul (24.07.) ja Kurtnas (25.07).

2. Kreenholmi majandusdirektori abi A. Dultzi nõusolekul vastu võtta Kreenholmi kasarmu nr.31 krt. 3 ja 7 ruumid komitee ruumideks ja küsimus esitada rügemendi majandusülemale majandusliku külje korraldamises.

3. Otsustati kontakti astuda kohalike ametiühingutega Nõukogude Liidu hümni õpetamise asjus.

4. Igas allüksuses peaks olema: „Rahva Hääl", „Päevaleht" ja „Kommunist", kui soovijaid leidub siis ka üks venekeelne ajaleht.

5. Otsustati välja anda söjaväelaste seinaleht.

6. Suunata vabad söjaväelased võimalikult suuremal arvul Söjaväe väljakule 21.07. kell 11.00 toimuvale miitingule. Väljaminek lippudega ja rivikorras.

7. Otsustati pöörduda väeosa ülema poole nõudmisega,

et söduritele makstaks tasu vabal ajal väljaspool söjaväe majanduslikke huvisid tehtud töö eest, kui töö kestvus on 1 tund või enam.[11)]

Järgmisel koosolekul, mis toimus 30. juulil, selgitas komitee esimees n-seersant Neemre Tallinnas poliitiliste juhtide käest saadud juhtnööride põhjal komitee tegevuse edaspidist suunda. Võeti teadmiseks, et pataljoni komissar Kin lubas komitee liikmetele ja aktivistidele selgitada Nõukogude Liidu rahupoliitikat ja üldist rahvusvahelist olukorda. Otsustati:

1. Määrata komitee liikmetele selgitustöö rajoonid allüksustes.

2. Igal kolmapäeval tulla sm. Kin'i poolt juhitavale poliitilisele seminarile Narva ametiühingute ruumides.

3. Seni ilmunud seinaleht muuta paljutiraažiliseks leheks „Söduri Hääl".

9. Otsustati elukutseliste kaadrisöjaväelaste (üleajateenijad - K.M.) väljalubamist korraldada nii, et söjaväelane vabal ajal lahkudes pole kohustatud ennast registreerima väljalubatute raamatusse. Ta peab vaid teatama, kust teda võib kätte saada.

Ajateenijate väljalubamist peaks teostama kompanii vanem, esitades load kinnitamiseks kompanii ülemale.

10. Komitee otsustas nõuda, et Kurtnas 28.07.40 Illuka peol asetleidnud korrarikkumise kohta saaks toimetatud valju juurdlust ja asjale antud seaduslik käik, kuna sellised väärnähted heidavad halba varju meie rahvaväele ava-

---

11) ENSV ORRKA, fond 515, nim.l. s.-ü.984, l.19

likkuse ees ja takistavad meie rahvaväe ümberkasvatamist teadliku distsipliiniga punarmeeks.

11. Komitee otsustas ära keelata sõdurite tööjõu kasutamist käsu korras isiklikkudes majanduslikkudes huvides.[12)]

Üksikute sõjaväelaste ebaväärikalekäitumisele avalikkudes kohtades juhitakse tähelepanu ka 4. üksiku jalaväepataljoni sõjaväelaste komitee koosolekul ja nõutakse ranget võitlust sõjaväelise distsipliini säilitamiseks. Komitee tegi ettepanekud muuta päevakava selliselt, et sõdurile jääks õhtuti rohkem vaba aega, et laupäeviti korraldataks meelelahutusõhtuid, et võimaldataks sõduritele tasuta hambaravi, et öisetele valvuritele ja piiluritele lubataks hommikul toimkonnapuhkus ja muuta ohvitseride kasiino sõjaväelaste ühiseks koduks.[13)]

Soomusrongirügemendi rohkearvuliste ettepanekute hulgas pälvivad tähelepanu: pikendada ajateenijate sauna kasutamise aega 1 tunnini; kontrollida ja täpsustada allüksustes lauldavate laulude nimekirju; kirjutada komitee kroonika; kaotada rügemendi vaimulikkude ametkohad ning nendele makstav palk kasutada sõdurite meelelahutuste kuludeks; pöörduda vastavate ametiisikute poole ettepanekuga tõsta ajateenijate miinimumpalka kahelt kroonilt viie kroonile jne.[14)]

Sõjaväelaste komiteede poolt vastuvõetud otsused ja ettepanekud esitati väeosade ja väekoondiste ülematele seisu -

---

12) ENSV ORRKA fond 515, nim.l, s.-ü. 984, l. 21,22
13) Sealsamas l. 25.
14) Sealsamas l. 43, 44.

koha võtmiseks ja need leidsid rõhuvas enamuses positiivse lahenduse. Paljudele üldistele küsimustele andis vastuse sõjavägede juhataja oma käskkirjas,[15] kus puudutati juuste kandmise, puhtuse hoidmise, kasarmu piirkonnast väljalubamise, poliitilise selgitustöö, ajalehtedes artiklite avaldamise, meelelahutuste organiseerimise ja vaba aja sisukaveetmise üldisi küsimusi ning anti nende lahendamiseks põhilised seisukohad.

Põhiliseks relvaks sõjaväelaste komiteede igapäevases töös oli elav sõna. Kuid küllaltki mõjuvaks võitlusvahendiks kujunesid ka seinalehed. Seinalehtede artikleid on säilinud meie päevadeni vaid üksikuid ja selle tõttu nende sisu analüüsida on väga raske. Kuid meie käsutuses on 1. jalaväerügemendi sõjaväelaste komitee häälekandja „Sõduri Hääl" 5. number.[16] See 30. augustil ilmunud üheksa leheküljeline hektograafil paljundatud leht oli oma vaheda sõnaga kindlasti tugevaks relvaks komitee käes.

Sissejuhatavale artiklile „Noorsoopäevaks!" järgnevad kaks kommunistlike noorte tööd puudutavat kirjutist: „Milised õigused ja kohustused on komnoortel Punaarmees?" ja „Komnoortest meie ridades!"[17] Järgnevalt on majori auastmes sõjaväelase joonise kõrval alljärgnevad värsid:

„Pole sellest tagasi aastatki pool,

kui rusikas tal kerkis täiel hool:

---

15) Käskkiri nr.88, 10 augustist 1940. ENSV ORRKA, fond 495, nim. 6, s.-ü. 21, l. 94-96.
16) Vaata lk 120. ENSV ORRKA, fond 515, nim.1, s.-ü.984, l.5-13
17) Vaata lk 132

„Kuis küll saab üks major tulla
ja juhatuses lihtne liige olla,
kui kapten on selles abiesimees.
Auastmete vahed on ka WC-s"
Nüüd aga hoolega „vaheseinu" purustab
ja täie innuga demokraatiat kuulutab"
Seltsimehed, on see demokratiseerumine või simu-
leerimine?

Artikkel „Võörkehad söjaväe organisatsioonis" löpeb alljärgnevate lausetega: „Et kiiremini nendest võörkehadest vabaneda, on vaja kirurge, kes löikaksid osvalt, sügavalt ja avalikult. Seinalehed saagu löikuslauaks ja terav sulg vahedaks noaks,

Järgnevad karikatuurid kujutavad märatsevat kolneli ja kaht södurit alapealkirjadega:

1. Miks teil püksid ja kuud on segamini?
2. Ei ole segamini, „härra kolonel"
3. Ah ei ole segamini või?!
4. Just nii, on segamini „härra kolonel"
5. Veel rohkem segamini on möne „saksa" möistus.

Kritiseeriv veste „Kuidas viin reamees Maggos'ale elu magusaks tegi" löpeb ülekutsega: Suure armee södur! Ole aus, ole laitmatu, ole alati otsitav oma eeskujulikkuse poolest! Siis oled varandus meie suurele riigile.

P. Säreli luuletusele „Kurtna metsajärv" järgneb lugu sellest, kuidas n-seers. R. Sketschuss viis omanikule tagasi leitud rahakoti 600 krooni rahaga.

Ajaleht löpeb lühiteatega „Seinalehtedest"

„Mis puutub seinalehtedesse, siis on siin teatud edu märgata. Köigis allüksustes on juba seinalehed olemas, kuigi kompanid, mis koosnevad vanast kutsest, on jäänud passiivseks , seda enam on aga tööd tehtud mujal.

Kahtlemata on esimesel kohal tankitörje kompani seinaleht ja punane nurk, mida võib juba nimetada korralikuks punaseks nurgaks, tänu asp.seers. Leppiku ennastsalgavale tööle ja magamata öödele; „Söduri Häälelt" suurem tunnustus!

II pataljoni seinaleht väärib kiitust, kuna sääl on saadud kaastööle kaasa tömmata kaaderkonda eesotsas pataljoni ülema major Purgaga. Rms.Kippar valgustab väga objektiivselt sündmusi ja olukorda."

Esitasin vaid ükaikud momendikesed väeosade komiteede mitmepalgelisest tööst. Loodan, et need mingil määral aitavad luua pilti nendest päevadest.

Valitud väeosade komiteede töös on palju ühist, kuid samal ajal ka palju erinevat. Ühine nende töös on see, et nad köik olid revolutsiooni tööriistadeks söjaväes ja viisid ellu Eestimaa Kommunistliku Partei poolt suunatavat ja juhitavat poliitikat. Erinevad olid aga komiteede poolt valitud töömeetodid ja ka töö tagajärjed, Need olenesid peamiselt komiteesse valitud inimeste aktiivsusest ja oskusest endaga kaasa viia söjaväelaste laialdasi hulki. Komiteede eesotsas olid tihti lihtsad södurid, ja selle töttu tuli mönelgi korral puudus teadmistest ja otsustavusest. Vaatamata neist ja veel teistestki teguritest tingitud puu-

dujääkidele täitsid söjaväelaste komiteed neile pandud ülesanded ja laskurikorpusé formeerimisel ei olnud enam mingisugust tarvidust söjaväelaste komiteede järgi.

C. PARTEI JA KOMNOORTE RAKUKESTE LOOMINE VÄEOSADES.

Teatavasti oli Eestimaa Kommunistlik Partei 21. juuni revolutsiooniliste sündmuste ajal pöranda all. Tegelikult samast päevast partei tegutses küll avalikult, kuid ametlikult tühistati 1918. aasta käskkirjad Kommunistliku Partei ja tema keskhäälekandja - ajaleht „Kommunist" ärakeelamise kohta sisekaitseülema otsusega alles 4. juulil 1940.a.[1)]

Juba 28. juunil kutsus EKP Keskkomitee kohalike komiteede esindajad kokku juhiste saamiseks olemasolevate liikmete ümberregistreerimiseks.[2)] Kui ümberregistreerimine oli põhiliselt lõpule viidud, algas juuli keskpaiku ka uute liikmete vastuvötmine.[3)] Algul kehtestati parteisse vastuvötmisel lihtsustatud tingimused! partei liikmeks võeti vastu ilma kandidaadistaažita, nöuti vaid kahe partei liikme soovitust. Vastu võeti peamiselt eesrindlikke töölisi, töötavaid talupoegi ja intelligentsi esindajaid, keda partei tundis ja oli kontrollinud juba pörandaaluse töö tingimustes ja neid, kes partei juhtimisel tegid aktiivset revolutsioonilist tööd.

---

1) „Kommunist" nr.2, 5. juulil 1940.
2) „Rahva Hääl" nr.6, 28. juunil 1940.
3) „Kommunist" nr. 10, 13. juulil 1940.

16. augustist, kui partei poolt varem kontrollitud kaader oli põhiliselt juba vastu võetud, muudeti vastuvõtu tingimusi. Et tugevdada parteisse astujate kontrolli ja kindlustada partei ridade puhtust, kehtestati kandidaadistaaž. See tähendas seda, et parteisse astuda soovijaid ei võetud enam otse partei liikmeks, vaid liikmekandidaatideks, kusjuures tööstustöölistele ja põllutöölistele nähti ette kandidaadiaeg kuus kuud ja köigile teistele üks aasta.[4)]

„Seni ei olnud sõjaväes kompartei organisatsiooni ja partei tegevus sõjaväes oli seotud suurte raskustega. Praegu tuleb aga kompartei tegevust laiendada ja luua sõjaväeüksustesse organisatsioonid. Partei organisatsioonid väeosades hakkavad töötama poliitiliste juhtide juhatusel, samuti ka maakondade kompartei komiteede juhtimisel. Nad peavad tegutsema köige tihedas kontaktis sõdurite komiteedega.

Igaüks kes soovib astuda EKP liikmeks, peab esitama sellekohase avalduse väeosa parteiorganisatsioonile. Kui väeosas parteiorganisatsiooni ei ole, siis esitatakse avaldus partei maakonna komiteele, lisades avaldusele täpse elulookirjelduse ja kaks soovitust partei liikmete poolt. Kui soovituste saamine on mõnes väeosas raske, siis võidakse avaldus esitada maakonna komiteele ka ilma soovitusteta,"[5)] rääkis Tallinna Linnakomitee sekretär F. Okk sõjaväelaste-komiteede esimeeste koosolekul 28. juulil, mis piltlikult öeldes kujunes programmiliseks sõnavõtuks.

Eesti rahvaväe loomise perioodil Eesti sõjaväes omi

---

4) „Kommunist" nr.48, 20. augustil 1940.

5) „Kommunist nr.24, 27.juulil 1940.

parteiorganisatsioone ei loodud. Sel perioodil lahendati üldisi demokratiseerimise küsimusi ning puht~~x~~ söjaväelis-te parteiorganisatsioonide olemasolu ei olnud eriti vaja-lik. Peame arvestama kasellega, et laialdast sotsiaalset baasi parteiorganisatsioonide loomiseks söjaväes ei olnud. Selle eest olid hoolitsenud juba endised võimumehed.

Konkreetsed on andmed Tallinna Linnakomitee poolt EKP-sse vastuvõetud söjaväelaste kohta. [6] Esimese söjaväe-lasena võeti partei liikmeks 30. juulil söjaväelendur Alf-red Kriisk. Üldse võeti Tallinna Linnakomitee poolt aja-vahemikul 30. juulist kuni 9. septembrini EKP ridadesse vastu 28 söjaväelast, nende hulgas ohvitserid Aleksander Pais, Herman Pörk, Evald Laasi, Ülo Taigro; allohvitserid Richard Pakkas, Aleksander Mets, Villem Saral, mereväe öp-pekompanii reamees Uno Etti jt. Vastuvõetute hulgas oli ajateenijaid 2, avimotoriste 5, üleajateenijaid allohvitsere 10 ja ohvitsere 11. Sealjuures võeti partei liikmeteks vastu 3. lennudivisjonist ja lennukoolist 8, 6.suurtüki-väegrupist 3, teistest väeosadest 1-2 söjaväelast.[7] Hei-tes pilku neile arvudele paistab eredalt silma õhukaitse poliitilise juhi Eduard Inti tagajärjekas organiseerimis- ja selgitustöö - peaaegu üks kolmandik vastuvõetud kommu-nistidest kuulusid õhukaitsesse.

Teistes linnades ja maakondades EKP ridadesse vastu-võetud söjaväelaste kohta on andmed ebamäärased, sest vas-tuvõtu protokollides ei ole märgitud töökohti ja selle töt-

---

6) Vaata EKPA, fond 1, nim. 1, toim. 23, l. 23-51.
7) Sealsamas.

tu on raske kindlaks teha, kas on tegemist töölise, teenistuja või sõjaväelasega. Sm. Säremati seletuse järgi oli Tapal parteiliikmeks vastu võetud 2-3 sõjaväelast - üleajateenijat.[8)]

Teatud pildi EKP liikmeks vastuvõetud sõjaväelaste arvust annavad kaks dokumenti, mis on koostatud 22. ~~tennisel~~ laskurkorpuse poliitosakonna poolt. Korpusse üleviidud sõjaväelaste hulgas oli 27 sõjaväelast, kellele parteipiletid olid välja antud. Neist oli vastu võetud Tallinnas 13, Pärnus 5, Valgas 3, Tapal 2, Viljandis, Rakveres ja Narvas 1. Ühe parteiliikme vastuvõtukoht on märkimata. Teise nimekirja järgi oli korpuses EKP liikmeid 25 ja kandidaate 11, kelle hulgast 7 liiget ja 1 kandidaat on mitmesugustel põhjustel välja heidetud.[9)] 20. novembril pöördus korpuse poliitosakond EKP Keskkomitee poole kirjaga, milles paluti välja anda puhtaid parteipileti planke 26 liikmele ja 15 kandidaadile.[10]

On selge, et mitte kõik Eesti rahvaarmees vastuvõetud parteiliikmed ei läinud üle laskurkorpuse koosseisu. Osa neist demobliseeriti ja suunati väga mitmesugustesse töölõikudesse väljaspool sõjaväge, meremehed läksid punalaevastiku koosseisu jne.

Revolutsiooni alguspäevist peale hakkas Tallinnas töötle Eestimaa Kommunistliku Noorsooühingu organiseerimiskeskus, kelle eesmärgiks oli kommunistliku noorsooühingu taastamine.

---

8) EKPA, fond 1, nim. 1, toim. 49, l. 10
9) EKPA, fond 1, nim. 1, toim. 88,l.1,2.Dokumendid on dateerimata.Arvatavasti on nad koostatud 1940.a.oktoobirs-nov.
107 EKPA, fond 1, nim. 1, toim. 126, l. 6.

Partei saatis sinna järeleproovitud kommunistid, kes varem olid töötanud pörandaaluses kommunistlikus noorsooühingus. EKNÜ Keskkomitee sekretärideks 1940. aastal olid E. Tarkpea ja J. Telman. Koondades enda ümber aktiivseid noori, löid kommunistid lühikese ajaga komsomoliorganisatsioonid.

Üheks esimeseks EKNÜ massilisemaks ja aktiivsemaks organisatsiooniks kujunes Tartu linna organisatsioon, mis rajati söna otseses möttes teisel päeval pärast sotsialistliku revolutsiooni algust Eestis s.o. 22. juunil 1940. Noorte tegevust suunas siin EKP Tartu Komitee eesotsas vana kommunisti Voldemar Sassiga. Möne nädala jooksul astus organisatsiooni mitusada noort. Need noored vötsid osa miitingute ja demonstratsioonide korraldamisest, kodanluse kuulujuttude pöhjal Tartus tekkinud ostupalaviku likvideerimisest jne. [11]

Analoogiliselt tekkisid ka paljud teised legaalsed EKNÜ organisatsioonid. Juuli algul algas liikmete registreerimine EKNÜ Tallinna osakonnas[12] ja 26. juulil toimus esimene massiline ülelinnaline koosolek.[13] Juulis rajati EKNÜ organisatsioonid ka Haapsalus, Viljandis, Türil, Valgas ja mitmel pool mujal. Rakveres, Pärnus, Vörus ja möningates teistes keskustes loodi kommunistlike noorte organisatsioonid 1940. aasta augustis.[14]

11) Ülesmäge. Kilde Tartu noorsoo avangardist, Tallinn, 1958, lk 59, ~~ar.~~
12) „Kommunist" nr.5, 8. juulil 1940
13) „Kommunist" nr.24, 27. juulil 1940
14) „Kommunist" nr.20, 22.juulil 1940,nr.22,25.juulil,nr.28 31.juulil 1940,nr.31,3.aug.1940,nr.40, 12.aug.1940.

1940. aasta juunis ja juulis tekkisid kommunistlike noorte organisatsioonid tihti stiihiliselt, kohalike noorte eneste algatusel. Ühtlasi olid vastrajatud organisatsioonid territoriaalse iseloomuga - linna, asula või valla organisatsioonid, kuna algorganisatsioonide loomist ettevõtetes ja asutustes on esimesi teateid alles juuli lõpust.

EKNÜ esialgse organisatsioonilise tegevuse suund anti EKNÜ organiseerimiskeskuse poolt Eesti töötavale noorsoole 7. juulil avaldatud kirjas. Selles teatati, et igas linnas ja maakonnas luuakse EKP esindaja osavõtul organiseerimiskomiteed, kes teostavad noorte vastuvõttu EKNÜ-sse ja teevad muud organisatsioonilist tööd.[15] 18. juulil määrati kindlaks EKNÜ-sse kuulumise vanuselised piirid - 16 - 20 eluaastani.[16]

Linnadesse ja maakondadesse loodi organiseerimiskomiteed, kes teostasid noorte vastuvõttu EKNÜ-sse. Organisatsioonilisteküsimuste lahendamisel lähtuti põhiliselt ÜLKNÜ põhikirjast.

EKNÜ organiseerimiskomiteedest kujunesid välja EKNÜ linna ja maakonnakomiteed. See protsess kulges eriti aktiivselt augustis, jõudes lõpule 1940. aasta septembris. Selleks ajaks oli kõigis maakondades loodud EKNÜ maakondlikud organisatsioonid, milliseid 1940. aasta oktoobrini nimetati ka osakondadeks, eesotsas maakonnakomiteedega.[17] Eraldi linnaorganisatsioonid loodi Tallinnas ja Narvas.

Seoses kommunistlike organisatsioonide kiire kasvuga 1940. aasta suvel kerkis varsti päevakorda küsimus all-

---

15) *Трудовой путь* пр 117, 7. июля 1940.

16) „Kommunist" nr.15, 18. juuli 1940.

17) 18. oktoobril 1940 võeti EKNÜ ÜLKNÜ Keskkomitee otsuse alusel vastu ÜLKNÜ koosseisu. Sellest päevast alates Vaata muutus EKNÜ nimetuseks Eestimaa Leninlik Kommunistlik 1.13l

organisatsioonide loomisest asutustes ja ettevõtetes. Esimene teadaolev kommunistlik noorte organisatsioon moodustati Tallinnas 21. juulil 1940.a. Eesti Tarbijate Kooperatiivis.[18] 26. juulil toimus EKNÜ Tallinna linnaorganisatsiooni üldkoosolek, kus sm. Tarkpea ja Raesaare ettekannetele järgnevalt esinesid tervitustega ka söjaväelased A. Meri ja A. Klinberg. Viimased valiti ka EKNÜ Tallinna komitee liikmeteks. Veel samal päeval viidi läbi Tallinna ettevõtete töölisnoorte esindajate koosolek, kus arutati komsomoli algorganisatsioonide loomist ettevõtetes.[19]

EKNÜ organisatsioonid tekkisid ka söjaväes. EKNÜ Keskkomitee juurde moodustati kas juuli lõpus või augusti esimestel päevadel[20] sõdurite büroo, kuhu kuulusid kaks aktiivset kommunistlikku noort: ajateenijad Arnold Meri Autotanki rügemendist ja Gutkin 10. Üksikust Jalaväepataljonist. Sõdurite büroo tegi suurt poliitilist selgitus- ja organiseerimistööd söjaväes teenivate noorte hulgas. Väekoondiste poliitiliste juhtide ring väeosades valitud söjaväelaste komiteede aktiivsel kaasabil loodi õige pea köikides väeosades EKNÜ rakukesed.[21] Merejõududes loodi isegi mitte-koosseisuline poliitjuhi asetäitja ametkoht komsomoli töö alal. Sellele kohale nimetati madrus Leonid Mäting. Septembri algpäevadeks, mil algas punaarmee territoriaalse laskurkorpuse formeerimine, olid väikestest ra-

18) „Noorte Hääl" nr.4, 21. sept. 1940.
19) „Kommunist" nr.24, 27. juulil 1940.
20. Arnold Merilt suuliselt saadud andmed
21) A. Merilt suuliselt saadud andmed.

---

17) 130 lk järg -Noorsoo Ühing(ELKNÜ)ja tema tegevuse seaduslikuks aluseks ÜLKNÜ põhikiri.

ja isegi suuremad kukestest välja kujunenud juba 6-10 liikmelised organisatsioonid. Augusti lõpul anti sõdurite büroo kaudu välja ka liikmekaartid. Eriti aktiivselt töötasid komnoorte organisatsioonid õhukaitse suurtükiväegrupis/ Kihno ja Keskküla juhtimisel, Jägalas asuvas 6. Suurtükiväegrupis üleajateenija Kohveri juhtimisel. Viimases oli väeosa suhteliselt väikesearvulisele isikulisele koosseisule vaatamata üle 2o liikme.[21)]

Jalaväe rügemendi sõjaväelaste komitee häälekandjast „Söduri Hääl" nr.5, mille ilmumispäevaks on 30. august, võime lugeda: „Komnoorte organiseerimine oli meil „kivide" ja „kändude" taga kinni, kuid tänu sms.Kiislerile, Lõppule, Ploomile ja mõnele teisele sai asi hinge sisse ja nüüd on juba Narvas, Kurtnal ja Orul organiseerimine läbi viidud ja tegelik töö pataljoni büroodele üle antud, kes on ka tüki teed iseseisvalt ära käinud.

Nii on Kurtna laagris viibivad sõjaväelased valinud EKNÜ büroo, kuhu kuuluvad: asp. Leppik, rms. Lae, asp. Tarmo, n-seers.Kuldver, kapral Vorobjov, asp.Simakov ja n.seers.Mäelde. Nende hulgast valiti asp. Leppik büroo sekretäriks.

Tehti otsus pühitseda noorsoopäeva (1.september - K.M.) ka laagris väärikalt, milleks korraldatakse suur rahvapidu poliitilise, sportliku ja humoristliku eeskavaga. Samuti on Kurtna laagris loodud komnoorte poolt terve rida ringe, nagu muusika, kirjanduse, vaidlus (poliitkasvatuse)

---

21) A. Merilt suuliselt saadud andmed.

ja spordiringid. Peab mainima, et Kurtna komnoored omavad väga aktiivset meest, kes läheb läbi tule ja vee, kui aga see on heäle asjale kasuks. See mees on asp.n.seers. Leppik, kellele Kurtna komnoorsus on väga suurt tänu völgu.

Ka Narvas on tehtud olukorrale vastavat tööd. Valiti kaks bürood. Kui nimetada Kurtnal olevat bürood nr.1, Narvas olevaid nr.2 ja 3, siis büroo nr.2 liikmeteks on Tampere, Raidma, Kippar, Raudsepp, Oolma, Sults, Rubas, kelledest Tampere valiti sekretäriks. Büroo asub kultuuriliste ürituste läbiviimisele ja seinalehe toimetamisele, tehes ka eeltöid rakukeste loomiseks kompaniides.

Büroo n.3 koosseisus Lõpp, Ruuber, Sepp, Järvik, Pärn, Pensa (sekretär Lõpp) on pidanud 2 töökoosolekut, kust liikmed saades konkreetseid ülesandeid, rakendavad neid ellu. Otsustati,organiseerida igasse allüksusesse rakuke, kuna ootavale seisukohale jäädi nende allüksuste suhtes, kus vabanevad söjaväelased 1. sept. Otsustati oma hoole alla võtta seinalehtede toimetamine ja igasugused kultuurilised üritused. Määrati isikud, kes annavad aru büroole poliitkasvatuse edendamise kohta.

Ka Oru garnisonis on algus tehtud ja organiseerijateks on sääl asp. Luige ja rm. Lellep.[22)]

Mönel pool paremini, mönel pool halvemini, kuid kommunistlike noorte organiseerimine toimus koikides väeosades.

EKNÜ Keskkomitee juurde moodustatud sõdurite büroo kujunes noorte organiseerimistöö töeliseks staabiks. Siia

---

22) ENSV ORRKA, fond 515, nim. 1. s.-ü. 984, l.8.

tuli esindajaid juhendite saamiseks Võrust, Narvast, Tartust, Värskast ja teistest kohtadest, kus paiknesid eesti sõjaväeosad. Nõu küsiti ka kirja teel. Nii kirjutas södur K. Bašutski Kurtna laagrist:„ Palun saata juhtnööre Üle Eestimaalise Kommunistliku Noorsoo Ühingusse astumiseks. Olen södur, kuid tunnen kaasa miljonitele proletaarlastele, kes võitlevad töö ja vabaduse eest terves maailmas... Meie, sõdurid ei taha ja ei saa enam kannatada sellist olukorda" [23] Sellele ajajärgule nii omane isiklik initsiatiiv väljendus esimeste kommunistlike noorte juures eriti eredalt. Mõne väikese brošüüri või ainult hea nõuande järele tuldi isegi kümnete ja sadade kilomeetrite tagant.

Konkreetset dokumentaalset materjali komnoorte organisatsioonide arvulise koosseisu ja tegevuse kohta käesolevate ridade autoril ei ole piisavalt. Kuid kaasaegsete mälestuste järgi olid nad nagu kommunistidki sõjaväe demokraatliku ümberkujundamise esiridades. Paljud neist võtsid aktiivselt osa sõjaväelaste komiteede tegevusest, abistasid seinalehtede väljaandmist, töid oma noorusliku tule ja elava sõnaga värskendavat tuult kasarmuseinte vahele. Esimeste kommunistlike noorte osatähtsust partei ja valitsuse poliitika selgitamisel ning armee demokratiseerimisel me ei tohi alahinnata. Nende sisuline töö ei olnud muidugi vaba puudustest, kuid see oli tingitud piiratud teadmiste tasemest ja kogemuste puudumisest. Kuid juba see fakt, et neist väeosades räägiti ja nendega ar-

---

23) EKPA, fond 1, nim. 1, toim. 672, l. 4.

vestati, sisaldas endas palju positiivset. Söjaväe kommunistlike noorte organisatsioonide väljakujundamine viidi lõpule tegelikult hiljem - 22.laskurkorpuse ridades.

D. SÖJAVÄE PUHASTAMINE REKTSIOONILISTEST ELEMENTIDEST.

Juuli esimestel päevadel ilmuvad vabariiklike ajalehtede veergudele teated Leedu armee põhjalikust ümberkorraldamisest. 4. juuli „Rahva Häälest" võime lugeda, et edaspidi kannab Leedu söjavägi Leedu rahvaarmee nimetust. Armeesse seatakse sisse poliitilised juhid ja luuakse propagandasektsioonid. Söjaväelastel lubatakse vabal ajal ilma takistusteta osa võtta maa poliitilisest elust.[1] Järgmisel päeval ilmuma hakanud „Kommunistist" loeme, et toimub järjekindel Leedu söjaväe puhastamine reaktsioonilistest elementidest. On avaldatud uus kolonelide, majorite, kaptenite j.t. nimekiri, kes vabariigi presidendi otsusega on söjaväeteenistusest vabastatud.[2] Taolisi teateid saabus ka Lätist.

Kuidas siis toimus Eesti kodanliku söjaväe puhastamine reaktsioonilistest elementidest?

22. juunil, s.o. revolutsioonile järgmisel päeval, vabastati vabariigi presidendi käskkirjaga tegelikust teenistusest endine söjavägede ülemjuhataja kindral Johan Laidoner koosseisude vähendamise ja endine söjaminister kindralleitnant Nikolai Reek teenistuskäigus ettenähtud aja väljateenimise alusel.

---

1) „Rahva Hääl" nr.12, 4.juulil 1940
2) „Kommunist" nr.2, 5. juulil 1940.

~~aja väljateenimise alusel~~.

12. juulil vabastati tegelikust sõjaväeteenistuset aja väljateenimise tõttu ka sõjavägede staabiülem kindralmajor Aleksander Jaakson ning tema asemele määrati Tallinna Tehnikaülikooli riigikaitse õpetuse instituudi juhataja kolonel Mart Tuisk.[3)]

Mõned fašistlikud luureagendid, nagu kolonel V. Saarsen, major Kristjan, major Kurgvell jne. pögenesid välismaale koos kogutud luureandmete ja Eesti territooriumi salajaste topograafiliste kaartidega.[4)]

~~Vanaduse ülemäära ületamise tõttu vabastati Harju sõjaväeringkonna ülem J. Junkur~~.

Teenistuse huvides vabastati juuli alguses sõjavägede staabi II (luure) osakonnast kapteneid A. Kalmus ja O. Öun. Vanaduse ülemmäära ületamise tõttu vabastati Harju Sõjaväeringkonna ülem kolonel J.Junkur, 6.üksiku jalaväepataljoni ja ühtlasi ka Pärnu garnisoni ülem kolonelleitnant A. Kivi ja mõned teised vanemad ohvitserid.[5)]

Arvates 31. augustist vabastati tegevteenistusest endine kaitseliidu ülem kindralmajor A. Kurvits, 2.üksiku jalaväepataljoni ülem kolonel V. Kohal, kolonel Balder jne.

kindralmajor J. Orasmaa, endine sõjavägede nõukogu liige

Üldse kustutati juuni, juuli ja augusti kuu jooksul Eesti rahvaväest 45 ohvitseri. Neist 23 aja väljateenimise, 9 vanaduse ülemäära ületamise, 2 koosseisude vähendamise, ~~2 t teenistuse huvides~~, 2 teenistuse huvides, 2 enese soovil ja 3 surma tagajärjel. Köige rohkem oli lahkujaid sõjaministeeriumist (13) ja sõjavägede staabist (6). Väeosadest

---

3) „Rahva Hääl", nr.22, 14.juulil 1940.
4) D. Kiljako mälestustest.
5) ENSV ORRKA, fond 495, nim.55, s.-ü.224, l. 4

piirivalvest ja söjaväeringkonna staapidest oli lahkujaid ainult üksikuid.[6)]

Nagu näeme, ei olnud revolutsioonilistel kuudel massilist vana kaadri vallandamist. Leedulaste eeskuju meie revolutsiooni juhte ei nakatanud. Kuid see muidugi ei tähendanud seda, et Eesti söjavägi oleks kaadri osas kujunenud juba töeliseks rahvaarmeeks. Oli veel küllalt kindraleid ja ohvitsere, kes oma sönades või ka päevakäskudes manitsesid alluvaid lojaalsele suhtumisele Nõukogude Liiduga sõlmitud abistamispakti ja uuele valitsusele, kuid samal ajal kiusasid taga sõdureid, kes võtsid osa 21. juuni demonstratsioonist ja teistest rahvakogumistest, keelasid sõduritele läbikäimise punarmeelastega ja piirasid igati sõdurite kasarmutest väljalubamist. Oleks äärmine naiivsus arvata, et eesti söjaväe juhtiv koosseis kasvas ümber paari nädala või kuuga ja oli valmis täie innuga võitlema selle eest, mille vastu ta oma eluaeg oli töötanud.

Kuulame, mis räägivad selle kohta sõdurid ise. „Sõduri Hääles", millega me juba eespool tutvusime, kirjutatakse: „Palju on räägitud ja kirjutatud meie söjaväe demokratiseerimisest, kuid vähe on veel selles suunas ära tehtud. Esimesed nõudmised sellel alal viisid paljusid ülemaid „peakaotuseni". Paljud neist ei ole senigi veel toibunud ja hoiavad kõrvale söjaväe aktiivsest elust, kartes oma kõrge koha kaotamist. Ülejäänud osa on aga pärast pealiskaudse pilgu heitmist Söjavägede Juhataja käsk- ja ringkirjadesse ning NSVL söjaväe määrustikesse end jälle sirgu

---

6) ENSV ORRKA, fond 495, nim.5, s.-ü.224, l. 1-6

ajanud ja loovad alluvais üksusis „korda" vanade „proovitud" vahenditega: söim, ähvardused, karistused.

Näib, et neil „härradel" on üsna raske tulla alla endistest kõrgustest, aru saada ja tunnistada oma senise käitumise vigu ja näidata end meestena, kes tahavad kogu energiaga kaasa töötada sotsialistlikus ühiskonnas ja olla poliitiliseks kasvatajaks ja seltsimehelikuks juhiks sotsialistlikus söjaväes.

Sellised võörkehad söjaväe organisatsioonis pidurdavad meie sotsiaalset arengut püüdel järele jõuda Nõukogude Liidu Armeele."[7)]

Endise kodanliku söjaväe ohvitseride ja üleajateenijate allohvitseride lojaalsust ning tahet kaasa minna uue korraga kontrolliti areneva sotsialistliku revolutsiooni käigus. 22. laskurkorpuse formeerimisel sellega juba arvestati ja suurem osa „võörkehasid" jäid uues väekoondises ilma ametkohtadeta. Kuni 10. novembrini demobliseeriti Eesti rahvaväest 206 ohvitseri, nende hulgas 6 kindralit, 18 koloneli, 37 kolonelleitnanti, 58 majorit.[8)] Nagu näeme, olid lahkujateks rõhuvas enamuses vanemad ohvitserid. Suhteliselt suur oli lahkujate arv ka mereväes , kus 118 mereväe rannakindlustuste ohvitserist määrati 25 punalaevastikku, 31 suunati 22. laskurkorpusse ja ülejäänud vallandati mitmesugustel põhjustel.[9)]

Tuleb märkida, et Eesti rahvaväest lahkunud 206 oh-

---

7) ENSV ORRKA, fond 515, nim.l,s.-ü.984 l.9

8) EKPA, fond 1, toim.633, l.59-63

9) EKPA, fond 1, toim. 408, l. 1-49.

vitseri ei olnud köik kaugeltki mitte nöukogude korrale vööras element. Nende hulgas oli terve rida ohvitsere, kes suunati partei ja valitsuse soovil tööle mitmesugustesse mitte-söjavälistesse organisatsioonidesse (Leitnant J. Paul Rahva Omakaitsesse, kapten Lomp ja leitnant E. Kostabi ALMAVÜ-sse, leitnant E. Laasi Rahvakomissaride Nöukogusse jne).

Eeltoodust võib teha järelduse, et Eesti rahvaväe puhastamine rektsioonilistest elementidest ei olnud lihtne kampaania, vaid seadusepärane protsess, mida teostati suure põhjalikkusega kuid sealjuures küllaldase ettevaatlikkusega.

4. SÖPRUSSIDEMETE LOOMINE EESTI TERRITOORIUMIL ASUVATE NÖUKOGUDE ARMEE JA LAEVASTIKU VÄEOSADEGA

Eesti rahvaväe väljakujunemisele avaldas vaieldamatult suurt mõju söprussidemete loomine ja tihenemine Eesti territooriumil asuvate söjaväeosade vahel.

Kuni juunipäevadeni mingisugust otsest kontakti Eesti baasides asuvate Punaarmee väeosade ja eesti söjaväelaste vahel ei olnud. Öigemini püüti eesti söjaväe juhtkonna poolt sellise kontakti loomisest hoiduda. Pöörе toimus juunipäevadel, mil Punaarmee väeosad asusid suurematesse linnadesse ja kas või juhuslike kohtumiste võimalus muutus möödapääsematuks. Sellest sai aru ka uus söjavägede juhataja ja ühes oma esimestest käskkirjadest söjaväele ta kirjutas: „Meie suure idanaabri Nöukogude Liidu söjaväelastes näeb Eesti söjamees oma tugevat liitlast ja söpra, kes vastastikkuse abistamispakti alusel tahab möjuvalt kaasa aidata eesti rahva edasise käekäigu kindlustamiseks. Seda head tahet on Nöukogude Liidu söjaväelased Eesti territooriumil viibimise ajal köigiti töestanud ja seepärast on meie söjaväelaste aukohuseks pidada nendega usalduslikku ja heanaaberlikku vahekorda ning neid kohelda täie söbralikkuse ja vastutulelikkusega." [1]

---

1) Vaata lisa nr.8.

Kui Punaarmee võitlejad ja komandörid suhtusid eesti söjavöelastesse juba esimestest saabumispäevadest varjamatu sõbralikkusega, siis seda ei saa täiel määral öelda eesti söjaväelaste suhtes. Söjavägede juhataja oli suunitud isegi erilise käskkirjaga pöörduma söjavägede poole,[2] kus ta kohustas köiki Eesti söjaväelasi kohtumistel Nõukogude Liidu söjaväelaste ja söjaväemeeskondadega täitma nende suhtes köiki söjaväelise viisakuse reegleid, pidades kinni kehtivatest vastastikuse tervitamise ja muudest söjavälistest kommetest.

Nõukogude vägede korrektsest käitumisest rääkis ka peaministri asetäitja prof. H. Kruus oma 1. juuli raadiokõnes: „Punaarmee on oma sissetulekul meie maale, majutamisel ja kohalike vahekordade korraldamisel avaldanud kõrget, täiesti laitmatut distsipliini, suurt arusaamist meie oludest ja sõbralikkust.

Suurte väekoondiste paigutamine kitsendab enastmõistetavalt kodanikkude tavalisi mugavusi ja tekitab rea eriküsimusi ning mõnedele ka suuri raskusi - sellest saavad meie rahva liikmed aru nii nüüd kui ka edaspidi.[3]

Jää hakkas sulama, kui rääkima hakkasid muusad. 1. juulil toimus Tallinnas suur punaarmeelaste kontsert, mis leidis rahvahulkade poolt väga sooja vastuvõtu. Isetegevusliku kunsti kõrge tase Punaarmee väeosades oli köigile kuulajatele suureks üllatuseks. Peale väeosade ise-

---

2) Käskkiri nr.15, 2.juulist 1940. ENSV ORRKA, fond 495, nim. 6, s.-ü. 21, l. 13.

3) „Rahva Hääl" nr.10, 2.juulil 1940.

tegevuslike gruppide esinemise külastas Eestit 1940. aasta suvel Punaarmee laulu- ja tantsuansambel prof. A. Aleksandrovi juhatusel ja Leningradi söjaväeringkonna laulu- ja tantsuansambel A. Anissimovi juhatusel. Nende eluröömus külakost vallutas mitte ainult eesti töötajate, vaid ka sõdurite südamed.

Juuli alguses, kui Eesti söjavägi töörahva nõudmisel toodi välja kasarmuseinte vahelt ja hakkas koos töötava rahvaga käima koosolekutel ja miitingutel, sagenesid ka kohtumised Punaarmee väeosadega. Hakati läbi viima ühiseid üritusi, sõpruspidusid ja spordiüritusi. Päris harilikuks muutusid Punaarmee esindajate osavõtud valimiseelsetest ja söjaväelaste üldkoosolekutest, kus nad esinesid lühikeste tervituskõnedega. Nende sõnavõttude mõtte võib koondada ühte lausesse: „Punaarmee teeb kõik, et eesti rahvast eemale hoida söjast."

„16. juulil toimus Eesti ja Punaarmee sõdurite sõbralik koosviibimine Tartus endises Saksa teatri ruumides. Kõnedega esinesid eesti ja punaarmee sõdurid ning kindralid J. Kruus ja Rubtsov. Köikides esitatud sõnavõttudes rõhutati neid uusi olukordi, mis meile on saabunud, ja meie demokratiseerimist, ning eriti tiheda koostöö vajadust kahe liitlasriigi söjavägede vahel. Koosviibimine lõppes ühislauluga." Nii kirjutab ühte sellist koosviibimist „Postimees" [4]

Samal päeval toimus Tallinnas Kadrioru lauluväljakul

---

4) „Postimees" nr.191, 18. juulil 1940.

suur söjaväelaste koosolek eesti ja punaarmee sõdurite, söjaväejuhtide ja rahvahulkade osavõtul. Pikemate sõnavõttudega esinesid söjavägede juhataja kindralmajor G. Jonson ja söjavägede poliitiline peajuht P. Keerdo. Koosolijaid tervitasid ka 10. jalaväe pataljoni reamees Jürgenson ja punaarmeelane Tomaśevski.

Rohkearvuline oli osavõtt ka 19. juulil Narvas toimunud Eesti rahvaväe ja Punaarmee sõprusmiitingust. Miitingult saadeti tuline tervitus Punalipulisele Baltimere laevastikule, Nõukogudemaa võimsale merepiiride valvurile.

Koos Nõukogude väeosadega pühitseti nende relvastatud jõudude pidupäevi - lennuväe ja mere-sõjalaevastiku päeva.

Koosolekute, miitingute ja kultuuriliste ürituste kõrval hakati arendama ka sportlikke sidemeid. Eriti aktiivsed olid selles suhtes Tartus. Esimesele Tartu garnisoni punaarmee ja Eesti garnisoni kohtumisele jalgpallis ja võrkpallis kogunes Tamme staadionile üle 2000 pealtvaataja. Kordusmatsile samade meeskondade vahel 26. juulil kogunes pealtvaatajaid veelgi rohkem.

Eesti söjaväe demokratiseerimise perioodil kujunes pärisharilikuks nähteks Punaarmee komandöride ja poliittööliste kutsumine väeosadesse, kus nad esinesid selgitavate könedega. Tartu garnisonis korraldati söjaväelastele, kes valdasid vene keelt, augusti alguses kolme-nädalased poliitilised kursused, kus lektoritena esinesid Punaarmee esindajad. Vestlusi ja loenguid korraldati ka

Narvas, Tallinnas ja teistes kohtades, kus Punaarmee väeosad paiknesid koos Eesti rahvaväe osadega.

Üksteise mõistmisele ja sõprussidemete loomisele aitas tõhusalt kaasa ka ajakirjandus. Ikka tihedamalt ilmus artikelid, kus räägiti Nõukogude Liidu riiklikust ja ühiskondlikust korrast, rahvaste sõprusest, Punaarmeest ja tema lahingulisest võimsusest, poliitilisest kasvatustööst, kommunistlike noorte tegevusest jne. See äratas mõistetavat huvi riigi ja inimeste vastu, keda kogu aeg oli tembeldatud vaenlaseks number üks.

Sõprus ja üksteise mõistmine ei teki üle öö. Nende olemasolu eeldab vaadete ja eesmärkide ühtsust ja pikaajalist koostööd. Järelikult pandi 1940. aasta suvekuudel ainult alus tõelise sõpruse kujunemisele. See protsess oli küllaltki vaevaline, sest vähe oli Eesti sõjaväes võitlejaid, kes valdasid vene keelt, Punaarmees eesti keele valdajaid oli aga veelgi vähem. Kodanliku klikivõimu aastatel oli vene keel kõikidest koolidest kui õppeaine hoolikalt välja lülitatud. Sellepärast on täiesti mõistetav see huvi, mida sõdurid tundsid vene keele tundide ja kursuste vastu väeosades. Oli tekkinud tõsine tahtmine üksteist mõista ilma tõlgi abita, saada tõelisteks sõpradeks.

5. EESTI NSV RAHVAKOMISSARIDE NÖUKOGU 29. AUGUSTI 1940. AASTA OTSUS EESTI RAHVAVÄE ÜMBERFORMEERIMISE KOHTA PUNAARMEE TERRITORIAALSEKS LASKURKORPUSEKS

1940. aasta august oli rikas pöördeliste sündmuste poolest Eesti NSV elus. 6. augustil rahuldas NSV Liidu Ülemnõukogu eesti rahva palve ning võttis Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi kui võrdõigusliku liiduvabariigi vastu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Selle teate võttis eesti rahvas vastu suure rõõmuga.

25. augustil võttis Riigivolikogu pärast konstitutsioonikomisjoni esimehe J. Lauristini ettekande ärakuulamist vastu Eesti NSV Konstitutsiooni, otsustas ennast ümber nimetada Eesti NSV Ülemnõukoguks, valis Ülemnõukogu Presiidiumi eesotsas J. Varesega ning kujundas nõukogude valitsuse eesotsas J. Lauristiniga. Seega moodustati pärast sotsialistliku revolutsiooni võitu uue konstitutsiooni alusel Eesti NSV riigivõimu organid.

Silmas pidades, et Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitutsiooni alusel NSVL kaitse organiseerimine ja kõigi NSVL relvastatud jõudude juhtimine allub Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu korraldusse ja et NSVL Konstitutsiooni[1] järele üldine sõjaväeteenistuse kohustus on seaduseks ja isamaakaitsmine iga NSVL kodani-

---

1) Eesti NSV Konstitutsioon, § 104, 105

ku pühaks kohustuseks, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsustas 29. augustil Eesti Rahvaväe ümber kujundada Punaarmee territoriaalseks Laskurkorpuseks,[2] andes tema üle Balti-eri-sõjaväeringkonna vägede koosseisu.[3]

Sama otsuse alusel anti Eesti sõja-merejõud, sealhulgas ka rannakahurvägi Töölis-Talupoegade Mere-Sõjalaevastiku koosseisu. Eesti rahvaväe ühendatud sõjaväe-õppeasutuste baasil otsustati aga luua Punaarmee jalgväe kool. Väeteenistuskohuslikkude Eesti NSV kodanikkude arvele võtmise ja sundteenistuse sooritamise küsimuste lahendamiseks otsustati ümber kujundada sõjavägede staabi vastavad osakonnad ja sõjaväeringkonnad Sõjakomissariaatideks ja allutada nad Balti eri-sõjaväeringkonnale.

Loodavas laskurkorpuses otsustati säilitada senine Eesti rahvaväe vorm, kõrvaldades pagunid ja sisse viies Punaarmee komandeeriva koosseisu eraldusmärgid.[4]

Uue, formeeritava korpuse komandöriks määrati senine sõjavägede juhataja kindralmajor G. Jonson, sõjakomissariks brigaadikomissar A. Bagnjuk (ajutiselt täitis tema kohuseid praegune Gruusia Kommunistliku Partei esimene sekretär Vassili Mžavanadze - K.M.) ja staabiülemaks senine sõjavägede staabiülem kolonel M. Tuisk.[5]

Korpuses tuli moodustada kaks normaalkoosseisuga diviisi. Neist üks - 180. laskurdiviis majutati Põhja Eestisse. Selle diviisi komandöriks määrati kindralmajor R. Tomberg,

---

2) Tegelikult korpuse ametlikuks nimetuseks oli 22. Laskurkorpus.
3) „ENSV Teataja" 1940, nr. 1, art. 4. Vaata lisa nr. 13
4) Sealsamas
5) EmNSV ORRKA, fond 650, nim. 1, s.-ü. 709, l. 222.

komissariks polgukomissar J. Jevdokimov, komandöri asetäitjaks ~~r~~ivi alal polkovnik J. Missan ja staabiülemaks kindralmajor A. Kasekamp.

Teine, 182. laskurdiviis paiknes Löuna Eestis. Selle diviisi komandöriks määrati kindralmajor J. Kruus, komissariks polgukomissar Orlov, asetäitjaks rivi alal polkovnik J. Intjapin ja staabiülemaks kolonel J. Kurvits.

Korpuse, diviiside ja väeosade komandörid, nende staabiülemad ja muu juhtiv koosseis oli määratud kohtadele Eesti rahvaväe koosseisust. Asetäitjad rivi alal määrati Punaarmee ohvitseride hulgast, et nad võiksid ~~abiks~~Punaarmees kehtivate määrustikuliste nõuete kohaselt abiks olla lahingulise väljaõppe teostamisel.

Punaarmee koosseisust määrati ka poliitilised juhid - komissarid, - sest Eesti rahvaväes ei olnud vastava ettevalmistusega sõjaväelasi.

Korpuse väeosad ja eriüksused komplekteeriti kõik Eesti rahvaväe isikulise koosseisuga. Ajateenijad viidi kõik üle uuesti formeeritavatesse väeosadesse. Ohvitseridest ja üleajateenijatest võeti korpuse ridadesse poliitiliselt usaldusväärsem osa.

Korpuse praktilise formeerimisega alustati 4.septembril, mil sõjavägede staabist hakkasid väljuma telegrammid ohvitseridele ilmuda uute komandöride: kindralmajor Tombergi, kolonel Trossi jt. käsutusse.[6]

---

6) ENSV ORRKA fond 495, nim.5, s.-ü. 208, l. 85

6) Vaata lk. 148

Uute väeosade formeerimisega algas ühtlasi ka seniste väeosade likvideerimine. Formaalselt teostus see ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsusega 19. septembrist 1940. a. mil köik väekoondiste ja väeosade koosseisud kuulutati kehtetuks. Selleks ajaks oli isikuline koosseis oma endistest väeosadest lahkunud ja uutesse asukohtadesse saabunud. Likvideerimisele määratud söjaministeeriumi ja söjaväe osade ja asutuste likvideerimise juhtimiseks moodustati likvideerimise peakomisjon kindralmajor R. Reimaniga eesotsas. Väeosade ja asutuste likvideerimiseks määrati üks likvidaator ja vajaduse korral abi ning abi~~j~~ jõudu. Likvidaatorid pidid lahendama köik väeosade likvideerimisega seoses olevad küsimused eraisikute ja asutustega, üle andma varad ja lõpetama väeosade lepingulised vahekorrad.[7)]

Arvates 15. novembrist loeti kehtetuks ka söjavägede juhataja ja tema juures olevate ametiisikute koosseisud.[8)] Seega lakkas Eesti rahvaväägi olemast. Viimased likvideerimise aktid anti väeosade likvidaatorite poolt riikklikule arhiivile üle 15. detsembril 1940. aastal.

Riiklikku Arhiivi antud dokumentidest võime lugeda ainult kodanliku Eesti söjaväe ajalugu alates tema sünnist 1918. aasta klassilahingutes ja lõpetades tema täieliku purustamisega 1940. aasta klassilahingutes. Rahvaväest, kui mingisugusest erilisest söjaväe organisatsioonist, mida

---

7) ENSV ORRKA fond 495, nim.9, s.-ü. 886, l. 22-24; 31-33.

8) ENSV ORRKA fond 495, nim.9, s.-ü.886, l. 47,48

loodi ja mis reaalselt eksisteeris, seal juttu ei ole. Tagantjärele mõeldes tundub isegi diplomitöö teema „ Eesti rahvaväe loomine 1940. aastal " ebakohane. Sama hästi võiksime rääkida sulamispunkti loomisest või keemispunkti loomisest. Kuid teisest küljest, nii sulamispunkt kui ka keemispunkt on reaalselt olemas - järelikult oli ka Eesti rahvavägi reaalselt olemas.

Eesti Rahvaväe loomine 1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni käigus on osakene eesti rahva võitlusest oma parema tuleviku eest. Suure Oktoobrirevolutsiooni saavutused, mille eesti töörahvas oli kodusõja aastail välismaiste interventide ja kohaliku kontrevolutsiooni ülekaalukate jõudude survel sunnitud ajutiselt loobuma, võideti 1940. aastal uuesti kätte. Lühikese ajaga purustati vana sõja- sõjaväeline organisatsioon. Samal ajal kui toimus viimaste kodanliku sõjaväe jäänuste likvideerimine käis uue sotsialistliku riigi rahvuslikes väeosades juba pingeline õppe- kasvatustöö protsess. Millised kvalitatiivsed muudatused siin tekkisid, selle analüüsimine ei mahu käesoleva töö raamidesse. Võiks vaid märkida seda, et valmistuti täie teadlikkuse ja sihikindlusega oma sotsialistliku kodumaa kaitsmiseks. See töö kandis ka vilja. Suure Isamaasõja rasketes kaitselahingutes võitlesid 22. lakurkorpuse võitlejad mehiselt ja vapralt. Lahingutes silmapaistnud 180. laskurdiviis nimetati esimestel kuudel kaardiväediviisiks.

СОЗДАНИЕ НАРОДНОЙ АРМИИ В ЭСТОНИИ В 1940 ГОДУ.

К.Манг

Р е з ю м е

В данной дипломной работе сделан первый опыт дать обобщающую картину происходивших преобразований в эстонской национальной армии в ходе социалистической революции 1940 года.

Происшедший переворот рассматривается в работе как такая социалистическая революция, которая в кароткое время решила взаимосвязанные как демократические, так и социалистические задачи.

В вводной части автор даёт обзор точек зрений марксизма-ленинизма на войну и армию вообще, показывая, что армия является неотъемлимой частью политической надстройки государства и война продолжением политики вооружен - ной борьбой, а революция одним особым видом войны.

Революция в Эстонии произошла мирным путём. Это было обусловлено внешнеполитической изолированностью господствующей в Эстонии фашистской клики, узкой социальной базой, на которую она опиралась и пребыванием воинских частей Советского Союза на территории Эстонии. Характерной чертой рассматриваемого периода / от 21 июня до сентября 1940 года/ является демократизация армии, которая была осуществлена введением институ -

ции политических руководителей, созданием в воинских частях комитетов военнослужащих, чисткой армии от реакционных элементов и организацией коммунистических и комсомольских ячеек в воинских частях.

Преобразования, проведенные в ходе развития революции, были по своему содержанию революционными актами и создали реальную почву для создания территориального стрелкового корпуса красной армии в сентябре 1940 года.

OSUNDATUD JA KASUTATUD KIRJANDUS.

1. Marksismi-leninismi klassikute teosed.

Маркс К. Военный бюджет Англии, Соч.IO

Lenin V.I. Revolutsioonilised päevad. 8.kd.

Revolutsiooni armee ja revolutsiooni valitsus. 8.kd.

Söjavägi ja revolutsioon. 10.kd.

Söjavägi ja rahvas. 11.kd.

Söda ja revolutsioon. 24.kd.

Vene revolutsiooni välispoliitika. 25.kd.

Proletaarne revolutsioon ja renegaat Kautsky. 28.kd.

Aruanne VII Ülevenemaalisel Nöukogude Kongressil. 30 kd.

Ettekanne VK(b)P X kongressil: Toiduainete andmise kohustuse asendamisest naturaalmaksuga. 32.kd.

2. Arhiivid.

EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA)

Fond 1 - Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee

Fond 31 - Eestimaa Leninlik Kommunistlik Noorsoo Ühing

Fond 32 - Suure Isamaasöja Ajaloo komisjon

Fond 135 - Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei

Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitus-töö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORRKA)

Fond 84 - Riigivolikogu VI koosseis

Fond 495 - Kaitsevägede staap

Fond 515 - 1. Diviisi staap

Fond 521 - 3. Diviisi staap

Fond 524 - 4. Diviisi staap

Fond 526 - Öhukaitse staap

Fond 527 - Merejõudude staap

Fond 650 - Söjavägede õppeasutused

Fond2362 - Söjavägede likvitaator

3. Uurimused ja artiklid

A. Nõukogude autorid.

История Великой Отечественной войны Советского Союза I941-I945, T-I, Москва, I96I

Kutsar-Zaborotskaja, S. Eestimaa Kommunistlik Partei 1940. aasta sotsialistlikus revolutsioonis , Tallinn, 1960.

Liebman, A. Eestimaa Kommunistliku Partei loomise ajaloost, Tallinn, 1960.

Марксизм-ленинизм о войне и армии, Москва, I957

Pesti, M. Rahvuslik reetmine „rahvuslikkuse" sildi all, Tallinn 1960.

Saabus päev, 1940.aasta revolutsioonilistest sündmustest osavõtjad jutustavad, Tallinn, 1960.

Saarniit, H. Kodanlik Eesti söjajärgse revolutsioonilise kriisi aastail (1920-1924), Tallinn, 1958.

Suure võitluse algus. Mälestusi Suure Isamaasõja esimestest kuudest, Tallinn, 1965.

1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, Tallinn, 1960.

Töid EKP ajaloo alalt III, Tartu, 1965.

Ülesmäge, Kilde Tartu noorsoo avangardist, Tallinn, 1958.

Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost II, Tallinn 1963

B. Kodanlikud autorid ja teatmikud.

Eesti arvudes 1920 - 1935, Tallinn, 1937

Eesti 20 aastat iseseisvust, Tallinn, 1939

Eesti rahva kannatuste aasta I, Tallinn, 1943

Kaitseliidu põhikiri

Riigi Teataja 1932 - 1940

Tuisk, M. Ülemjuhataja kindral Laidoner, Tallinn, 1938.

4. Perioodika

„Kommunist" 1940

„Rahva Hääl" 1940

"Трудовой Путь" 1940

"Södur" 1938 - 1940

„Uus Eesti" 1936 - 1940

„Vabadussõja tähistel" 1936

Lisa nr. 1

Kokkuvõte

1. Diviisi väeosades ja asutustes koosseisus, nimekirjas ja alalolevate ohvitseride, kaadriallohvitseride ja -sõdurite ning ajateenijate kohta 1. detsembril 1939. aastal.

Väeosad ja allüksused	Ohvitserid			Kaadriallohv. ja sõdurid			Ajateenijad		
	k	n	a	k	n	a	k	n	a
1. Diviisi staap	9	8	7	8	8	8	23	18	18
Diviisi orkester	1	1	1	15	12	12	10	3	3
Suurtükiväe juhatus	2	2	2	-	-	-	3	-	-
Intentatuur	3	3	2	3	3	3	-	-	-
Div. laatsaret	4	4	3	6	6	6	-	-	-
Narva sv.ringk.juh.	5	4	4	4	4	4	-	-	-
Viru-Järva sv. -"-	6	6	5	6	6	6	-	-	-
1.tanki-tõrje komp.	6	6	4	41	12	11	59	92	83
1.jalaväe rügement	75	57	47	205	115	101	1425	1064	875
4.ü.jalaväe pataljon	22	19	16	38	29	26	175	227	197
5.ü.jalaväe pataljon	22	13	13	39	25	25	175	236	194
1.suurtükiväegrupp	25	25	16	54	42	38	316	322	284
2.suurtükiväegrupp	30	16	13	45	34	24	155	131	107
Soomusrongi rügement	44	37	30	96	81	69	401	440	405
Suurtükiväe spets.	3	3	1	8	6	5	27	23	21
Laskemoonaladu	1	1	1	1	1	1	-	-	-
Kokku	258	205	165	569	384	339	2769	2556	2187
				79,4%	63,9%	67,4%	59,5%		

Major
1.Diviisi Staabi II jaosk.ülem

ENSV ORRKA,fond 515,nim,5,s.-ü.968,l.87. Ärakiri.

Lisa nr. 2

Lisa Kamini ksk.1934.a.nr.50 juurde

A l l k i r i

Mina olen öelnud liikmeks olemisest igasugustes poliitilisse sihte taotlevates ühingutes või muudes säärastes koondistes, ei võta osa ega saa võtma osa nende tegevusest, samuti ei saa võtma osa mingisugustest poliitilistest miitingutest, - koosolekutest, - kihutustöös t või - meeleavaldustest kuni seisan tegelikus kaitseväeteenistuses.

Allkiri

Allkirja võttis:

ENSV ORRKA , fond nim. l.s.-ü.984 l 137

Lisa nr. 3

Söjavägede Ülemjuhataja ksk.nr.33
29.jaanuaril 1940.

Vabariigi Presidendi otsusega 16.jaanuarist s.a. on kinnitatud arvates 1.veebruarist 4. Diviisi Juhatuse koosseis ja määratud 4. Diviisi rajoon. Uue väekoondise ellukutsumine on teostunud nende ülesannete hõlpsamaks täitmiseks, mida nõuavad meie riigikaitse vajadused.

4. Diviisi ülemaks määratud kolonel J. Maide'l käsin asuda diviisi juhatuse moodustamisele ja diviisi asutamisega seosesolevate muude ülesannete täitmisele. Diviisi juhatuse moodustamine lõpetada hiljemalt 1. märtsiks s.a.

Silmas pidades kokkuhoiu vajadust tuleb diviisiülemal olla tagasihoidlik köigi kulutuste tegemisel ning nõuda keskasutistelt diviisi moodustamisel ainult neid summe ja esemeid, mis hädavajalikud.

4. Diviisi moodustamisel esilekerkivate küsimuste lahendamisel anda juhendeid ja selgitusi vastaval Söjaministri abil

ja Söjavägede Staabi ülemal.

4. Diviisi formeerimise algpäevaks lugeda 1. veebruar 1940.a.

J. Laidoner
kindral
Söjavägede Ülemjuhataja

ENSV ORRKA, fond 495 nim.6, s.-ü. 20 l 37. Originaal.

Lisa nr. 4

Vabariigi Presidendi käskkiri nr.57
Antud eriõigusel
22. juunil 1940.

Vabastan kindral Johan Laidoner'i VR I/1, III/1 Söjavägede Ülemjuhataja ametist ja tegelikust söjaväeteenistusest arvates 22. juunist 1940.

Alus: Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse § 19 p 2
O.T.S. §§ 101 p.2, 160 p.1.

K. Päts
Vabariigi President.

„Riigi Teataja" 1940, nr.55, art.499.

Lisa nr. 5

Vabariigi Presidendi käskkiri nr.58
Antud eriõigusel
22. juunil 1940

Võtan kindralmajor Gustav Jonsoni VR I/3, II/2 tegelikku söjaväeteenistusse ja nimetan tema Söjavägede Juhatajaks arvates 22. juunist 1940.

Alus: Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse § 19 p.1.

K. Päts
Vabariigi President

„Riigi Teataja" 194 0, nr.55, art.500.

Lisa nr. 6

Söjavägede Juhataja käskkiri nr.1
22.juunil 1940.
Söjavägede Staap

Vabariigi President on kutsunud mind Söjavägede Juhataja kohale. Asudes sellele vastutusrikkale kohale olen kindel, et meie söjavägi teeb köik, et säilitada oma senist väljaöppe taset ja moraali. Selleks on vajalik, et köik söjaväelased rahulikult jätkaks oma senist tööd.

Nöukogude Liiduga sölmitud vastastikune abistamise pakt kohustab meid parima tahtmisega täitma neid ülesandeid, mida meie seda pakti sölmides oleme enesele vötnud. Sölmitud pakt on meile aidanud seni eemale jääda söjast ja loodame, et seda pakti täites ka edaspidi suudame elada rahus.

Meie maale asunud Nöukogude Liidu söjaväelastega tuleb süvendada ja arendada usalduslikke ja söbralikke vahekordi parimaks koostööks ühiste eesmärkide saavutamiseks.

G. Jonson
kindralmajor
Söjavägede Juhataja

ENSV ORRKA, fond 495, nim.6,s.-ü.21, l.1. Originaal.

Lisa nr. 7

Söjavägede Juhataja käskkiri nr.2
26. juunil 1940

Arvesse vöttes uut olukorda ja väekoondiste ning väeosade uut dislokatsiooni, lugeda maksvusetuks seni kehtiv sisekaitsekava.

Söjavägede Staabil koos väekoondiste ülematega asuda uute sisekaitsekavade väljatöötamisele minu poolt antud juhtnööride järgi.

G. Jonson
kindralmajor
Söjavägede Juhataja

ENSV ORRKA, fond 495, nim.9,s.-ü. 886, l. 13. Ärakiri.

Lisa nr. 8

Sõjavägede Juhataja käskkiri nr.3
26. juunil 1940.
Sõjavägede Staap

Eesti sõjavägi koosneb meie rahva laiade hulkade poegadest. Seepärast on ta tihedalt seotud rahva rõõmude ja muredega, mõistab tema püüdeid oma elujärje parandamiseks ja suhtub heatahtlikult ning toetuvalt kõigisse üritusisse, mis teostuvad rahva laiade hulkade heaolu tõstmiseks.

Meie suure idanaabri Nõukogude Liidu sõjaväelastes näeb Eesti sõjamees oma tugevat liitlast ja sõpra, kes vastastikkuse abistamispakti alusel tahab mõjuvalt kaasa aidata eesti rahva edasise käekäigu kindlustamiseks. Seda head tahet on Nõukogude Liidu sõjaväelased Eesti territooriumil viibimise ajal kõigiti tõestanud ja seepärast on meie sõjaväelaste aukohuseks pidada nendega usalduslikku ja heanaaberlikku vahekorda ning neid kohelda täie sõbralikkuse ja vastutulelikkusega.

Eesti sõjavägi täidab vankumatult Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud vastastikkuse abistamispaktiga tema peale pandud ülesandeid.

G. Jonson
kindralmajor
Sõjavägede Juhataja

ENSV ORRKA fond 495, nim.6, s.-ü. 21, l. 2. Originaal

Lisa nr. 9

Kaitseliidu likvideerimise seadlus

Antud Vabariigi Presidendi poolt 27. juunil 1940.
Alus: Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse § 19 p3 ja §22

I

§ 1. Kaitseliidu põhikiri (RT 1931,48,371) kaotab kehtivuse ja kaitseliit ühes köigi allorganisatsioonidega lõpetab oma tegevuse 28. juunist 1940.

§ 2. Köik kaitseliidule ja tema allorganisatsioonidele kuuluv kinnis- ja vallasvara läheb üle riigile ja antakse Söjaministeeriumi valitsemisele ning nende rahasummad kantakse Söjaministeeriumi krediidi uendamise arvele, välja arvatud Kaitseliidu oma tuludest ja annetustest saadud summade (seltskondlike summade) ülejäägid, mis antakse Sotsiaalministeeriumi käsutusse toetuse andmiseks kultuurilistele ja hoolekandelistele asutistele ja organisatsioonidele.

§ 3. Kaitseliidu ja tema allorganisatsioonide poolt sölmitud lepingute järgi tekkinud öigused ja kohustused lähavad üle Kaitseliidult või tema allorganisatsioonidelt Söjaministeeriumile.

§ 4. Söjaministril on öigus Kaitseliidu varade üleandmiseks ja aruannete koostamiseks vajalikke ametiisikuid Kaitseliidu koosseisust jätta teenistusse Söjaministeeriumi üle koosseisu nende seniste teenistustasudega kuni nende ülesannete teostamiseni.

§ 5. Kaitseliidu likvideerimise lähema korra määrab Söjaminister kokkuleppel Siseministriga ja Söjavägede Juhatajaga. Aruannete koostamise ning nende revideerimise korra määrab Söjaminister kokkuleppel Riigikontrolliga.

II

Käesolev seadlus jöustub avaldamisega.

K. Päts
Vabariigi President

Joh. Vares
Peaminister

T. Rotberg
kindralmajor
Söjaminister

G. Jonsön
kindralmajor
Söjavägede Juhataja

Riigi Teataja 1940, nr.55,art.498

Lisa nr. 10

Söjaväes ja Söjaministeeriumis pollitiliste juhtide ametikohtade asutamise seadlus.

Antud Vabariigi Presidendi poolt 5. juulil 1940.
Alus: Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse § 19 p. 3.

I

§ 1. Söjaväes ja Söjaministeeriumis asutatakse järgmised poliitiliste juhtide ametikohad:

1) poliitiline peajuht;

2) väekoondiste ning söjaväe ja Söjaministeeriumi keskasutiste poliitilised juhid.

Vajaduse korral võib poliitiliste juhtide ametikohti asutada rügementides ning vastavates üksustes ja asutistes.

§ 2. Poliitiliste juhtide ametikohad määratakse koosseisudega.

§ 3. Poliitiline peajuht allub vahetult Söjavägede Juhatajale. Poliitiline peajuht täidab ka Söjaministri käske ja korraldusi.

§ 4. Poliitiline peajuht:

1) organiseerib ja juhib söjaväes ja Söjaministeeriumis poliitilist ja kultuurilist selgitustööd;

2) kannab ette Söjavägede Juhatajale ja Söjaministrile oma tähelepanekuist poliitilise ja kultuurilise selgitustöö tulemustest söjaväes ja Söjaministeeriumis ning teeb neile vajalikke ettepanekuid.

§ 5. Väekoondiste ning söjaväe ja Söjaministeeriumi keskasutiste poliitilised juhid alluvad vahetult vastava väekoondise või keskasutise ülemale. Ühtlasi nad täidavad ka poliitilise peajuhi käske ja korraldusi.

§ 6. Väekoondise või keskasutise poliitiline juht on lähem kaastööline väekoondise või keskasutise ülemale poliitilise ning kultuurilise selgituse- ja kasvatustöö alal.

§ 7. Väekoondise poliitiline juht:

1) organiseerib ja teostab vastava väekoondise väeosades ja asutistes poliitilist ning kultuurilist selgitus- ja kasvatustööd;

2) esitab vastava väekoondise või keskasutise ülemale ettekandeid ja ettepanekuid väekooddise või keskasutise poliitilise ning kultuurilise selgitus- ja kasvatustöö alal;

3) informeerib poliitilist peajuhti köigist oma tähtsamaist tähelepanekuist ja teeb temale vajalikke ettepanekuid, kandes sellest ette oma vahetule ülemale.

§ 8 Poliitilised juhid kannavad Söjaministri poolt kokkuleppel Söjavägede Juhatajaga määratud söjaväelist vormi.

§ 9. Juhtnööre käesoleva seadluse rakendamiseks ja elluviimiseks annab Söjavägede Juhataja kokkuleppel Söjaministriga.

II

Käesolev seadlus jöustub avaldamisega

Tallinnas, 5. juulil 1940.

K. Päts
Vabariigi President

Joh. Vares
Peaminister

T. Rotberg
kindralmajor
Söjaminister

G. Jonson
kindralmajor
Söjavägede Juhataja

„Riigi Teataja" 1940 nr. 63, art. 592.

Lisa nr. 11

Väeosade komiteede seadlus

Antud Vabariigi Presidendi poolt 13. juulil 1940.
Alus: Riigikaitse rahuaegse korralduse seaduse (SK IV 1940 1,2) § 19 p 3.

I

§ 1. Igas väeosas moodustatakse väeosas teenivatest sõjaväelastest komitee järgmiste ülesannete täitmiseks:

1) poliitilisele ja kultuurilisele selgitus- ja kasvatustööle kaasaaitamiseks;

2) meelelahutuse korraldamisega seotud küsimuste läbitöötamiseks;

3) sõdurite, allohvitseride ja ohvitseride majandusliku olukorra parandamise küsimuste arutamiseks.

§ 2. Väeosa komitee liikmed valitakse sõdurite, allohvitseride ja ohvitseride hulgast. Komitee liikmeteks ei või olla ega võtta valimistest osa isikud, kes on karistatud süütegude eest, mille tagajärjeks on hääleõiguse kaotus Riigivolikogu valimistel.

§ 3. Väeosa komitee valitakse:

1) väeosades, kus on koosseisu järgi ette nähtud 150-400 sõjaväelast - 5 liiget ja 2 kanditaati;

2) väeosades, kus on koosseisu järgi ette nähtud 401-700 sõjaväelast - 9 liiget ja 3 kanditaati;

3) väeosades, kus on koosseisu järgi ette nähtud üle 700 sõjaväelase - 11 liiget ja 4 kanditaati.

Väeosad, kus on koosseisu järgi ette nähtud vähem kui 150 sõjaväelast, valivad väekoondise ülema määramisel ühise komitee mõne suurema väeosaga.

§ 4. Komitee liikmete valimine toimub kinnisel hääletamisel väeosa sõjaväelaste ühisel koosolekul. Valituks loetakse need, kes on saanud rohkem hääli. Vähem hääli saanud loetakse kanditaatideks saadud häälte järjekorras. Võrdse häälte arvu juures otsustatakse küsimus liisu läbi.

Komitee valimiseks väeosa sõjaväelaste esimese ühise koosoleku kutsub kokku väeosa ülem. Järgnevad koosolekud kutsub kokku väeosa komitee väeosa ülema nõusolekul.

Juhul, kui väeosa asub mitmes garnisonis, valivad eraldi asuvad allüksused väeosa komiteesse liikmeid garnisonide kaupa proportsionaalselt eraldi asuvate allüksuste koosseisude arvulisele suurusele.

Valimiste tagajärjed avaldatakse väeosa ülema käskkirjas.

Lähemaid juhendeid valimiste korra kohta annab tarbekorral Söjavägede Juhataja.

§ 5. Komitee liikmed valitakse kuueks kuuks. Enne volituste lõppu komitee koosseisust lahkunud liikmete asemele astuvad kandidaadid saadud häälte arvu järjekorras.

§ 6. Väeosa komitee valib enda liikmete hulgast esimehe, abiesimehe ja sekretäri.

Komitee esimese koosoleku kokkuastumiseks teeb korralduse väeosa ülem hiljemalt kolme päeva jooksul pärast komitee valimist.

Järgnevad koosolekud kutsub kokku komitee esimees omal algatusel väeosa ülema teadmisel või viimase korraldusel.

§ 7. Komitee on otsusevõimeline, kui koosolekust osa võtab vähemalt kaks kolmandikku liikmetest. Koosolekut juhatab esimees või abiesimees.

Komitee otsused tehakse lihthäälteenamusega.

Komitee käib läbi väeosa poliitilise juhiga ja väeosa ülemaga esimehe kaudu.

§ 8. Komitee otsused esitatakse kinnitamiseks väeosa ülemale. Väeosades, kus on väeosa poliitiline juht, esitatakse otsused kinnitamiseks viimase kaudu. Komitee otsused jõustuvad väeosa ülema kinnitamisega, mis teostub väeosa poliitilise juhi ettepanekul või viimase puudumisel väekoondise poliitilise juhi nõusolekul.

§ 9. Komitee otsuse kinnitamata jätmise otsuse peale on komiteel õigus kaebusega esineda diviisi või vastava väekoondise ülemale ja diviisi poliitilisele juhile. Juhul, kui väeosa ülem otsuse tegi väeosa poliitilise juhi ettepanekul, otsustab kaebuse diviisi või vastava väekoondise ülem kokkuleppel diviisi või vastava väekoondise poliitilise juhiga. Juhul aga, kui väeosa ülem kaevatud otsuse tegi kokkuleppel väekoondise poliitilise juhiga, otsustab kaebuse diviisi või

vastava väekoondise ülem kokkuleppel poliitilise peajuhiga. Mõlemil juhul väekoondise ülema otsus on lõplik. Juhul kui eelpool tähendatud kokkulepet ei saavutata, otsustab küsimuse lõplikult Söjavägede Juhataja kokkuleppel poliitilise peajuhiga.

§ 10. Ruumid väeosa komitee koosolekuteks määrab väeosa ülem ning komitee kantseleilise asjaajamisega seoses olevad kulud kaetakse väeosa vastavatest krediitidest.

§ 11. Käesoleva seadluse rakendamiseks ja elluviimiseks annab juhendeid Söjavägede Juhataja.

II

Käesolev seadlus jõustub avaldamisega.

Tallinnas 13. juulil 1940.

K. Päts
Vabariigi President

Joh. Vares
Peaminister

T. Rotberg
kindralmajor
Söjaminister

G. Jonson
kindralmajor
Söjavägede Juhataja

„Riigi Teataja" 1940 nr. 67, art. 648.

Lisa nr. 12

Söjaväe demokratiseerimisest

Tallinna garnisoni söjaväelaste koosoleku resolutsioon

16. juuli 1940

Meie riigi ühiskondliku korra demokratiseerimine ja Vabariigi töeliku rahvaesinduse valimine seab söjaväe ülesande ette viibimata riigi poliitilisest elust osa võtta.

Söjavägi ei ei või enam jääda körvale töötavatest hulkadest ja olla tööriistaks elanikkonna tagurlisema osa käes, kelle huvid on otse vastupidised töötava rahva ja södurite huvidele.

Eesti vabariigi söjavägi samuti nagu kogu Eesti töötav rahvas tervitab kangelaslikku Punaarmeed ning väljendab oma üksmeelset soovi, rajada temaga töeliselt söbralikke vahekordi.

Meie, Tallinna garnisoni södurid, nöuame:

1. Anda söduritele ja madrustele öigus valida ning ennast ise valida lasta riigi ja omavalitsuse esinduskogudesse.

2. Körvuti söjalise väljaöppega korraldada södurite ja madruste poliitiline kasvatus.

3. Lubada söduritel ja madrustel vabalt valida komiteesid.

4. Puhastada söjaväge ohvitseridest, kes suhtuvad vaenulikult Eesti töötavasse rahvasse ja Nöukogude Liitu.

5. Lubada söduritel ja madrustel lugeda köiki ajalehti ja raamatuid nii eesti- kui ka venekeelseid, muretseda söjaväge lugemistubadesse küllaldaselt ajalehti ja raamatuid.

6. Lubada söduritel ja madrustel teenistusest vaba aega pühendada kultuurilis-hariduslikele organisatsioonidele, koosolekuile ja ühiskondlikele ettevötetele.

7. Organiseerida södurite ja madruste ajaleht ja seinalehti.

8. Parandada sõdurite ja madruste ainelist seisukorda.

9. Meie avaldame täit usaldust uuele valitsusele ja kutsume kõiki Eesti sõdureid ühinema meie resolutsiooniga.

Elagu Eesti vabariigi töelik rahvavägi!

Elagu tihedada ja sõbralikud suhted Eesti sõjaväe ja Punaarmee vahel!

Elagu Eesti sõjaväe aktiivne poliitiline elu!

Elagu suur Stalin!

ENSV ORRKA, f.1093, nim.1,s.-ü.144,l.271.Masinakirjaeksemplar.

Lisa nr. 13

Kodanliku Armee likvideerimine ja Eesti territoriaalkorpuse moodustamine Punaarmee koosseisus

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu otsus

29.august 1940.

Silmas pidades, et Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide (Liidu) Konstitutsiooni (Põhiseaduse) §§ 14,132,133 alusel NSVL kaitse organiseerimine ja kõigi NSVL relvastatud jõudude juhtimine allub Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu korraldusse tema kõrgemate riigivõimu organite ja riigivalitsemise organite näol ja et NSVL Konstitutsiooni ja ENSV Konstitutsiooni järele üldine sõjaväeteenistuse kohustus on seaduseks ja isamaakaitsmine - iga NSVL kodaniku pühaks kohuseks.

ENSV Rahvakomissaride Nõukogu otsustas:

1. Eesti Rahvaväägi ümber kujundada Punaarmee territoriaalseks Laskurkorpuseks, andes tema üle Baltimaa eri-sõjaväeringkonna vägede koosseisu.

2. Anda üle Eesti mere-sõjajõud, sealhulgas ka rannakahurväe Töölis-Talupoegade Mere-Sõjalaevastiku koosseisu.

3, Ümber organiseerida olemasolevad Eesti Rahvaväe sõjalised õppeasutused Punaarmee jalgväe normaal kooliks.

4. Väeteenistuskohuslikkude Eesti NSV kodanikkude arvele võtmise ja sundteenistuse sooritamise küsimuse lahendamiseks ümber kujundada kohalikud söjaväevalitsusasutused Söjakomissariaatideks, alluvusega Balti erilisele söjaväeringkonnale.

5. Säilitada laskurkorpuses senine Eesti Rahvaväe vorm, körvaldades pagunid ning viies sisse Punaarmee komandeeriva koosseisu eraldusmärgid.

6. Võtta korpuse, söjakooli ja merejöudude isiklikult koosseisult Söjaväeline Vanne kahe kuu jooksul vastavalt NSVL Ülemnöukogu Presiidiumi 3. jaanuari 1939.a. seadluse kohaselt.

7. Köik relvastus, varandus, hooned, ehitised jne. samuti endise ENSV Söjaministeeriumi ja Eesti Rahvaväe toimikud ja arhiivid, ühes neid teenivate asutistega, anda üle Balti eri söjaringkonnale.

Köik mere-söjajöudude rannakaitse relvastus, varandus, hooned ja ehitused anda üle Punalipu Baltimere laevastikule.

Käesolev otsus jöustub kuulutamise päevast.

J. Lauristin
Rahvakomissaride Nöukogu Esimees

L. Ojamaa
Rahvakomissaride Nöukogu Asjadevalitseja k.t.

„ENSV Teataja" 1940, nr. 1, art. 4.

Lisa nr. 14

Territoriaalse Laskurkorpuse ülema käskkiri nr.1
31.augustil 1940.a. Tallinn

ENSV Rahvakomissaride Nöukogu otsusel 29.augustist s.a. Eesti rahvaväägi kujundatakse ümber territoriaalseks laskurkorpuseks.

Korpuse formeerimine ja juhtimine on pandud minu peale.

Olen tänasest päevast asunud korpuse formeerimisele.

Alus: Balti Eri-Söjaväeringkonna Söjanöukogu käsud 29.09.40.nr.01/29840 ja nr.02/29841.

G. Jonson
korpuse ülem
kindralmajor

Mžavanadze
Korpuse aj. komissar

M. Tuisk
Korpuse staabi ülema eest
kolonel

ENSV ORRKA fond 650, nim.1, s.-ü.-709, l.222.

S I S U K O R D

Eessõna 1

I ptk. Lühidalt sõjast ja armeest üldse 5

1. Sõda, kui poliitika jätkamine vägivaldse, relvastatud võitluse meetoditega 6

2. Armee, kui riigi poliitilise pealisehituse lahutamatu osa 12

II ptk. Kodanlik Eesti ja tema relvastatud jõud -

1. Eesti kodanliku armee algaastatest 20

2. Eesti valitsuse rahvavaenulik sise- ja välispoliitika Teise maailmasõja eel 30

3. Eesti kodanliku sõjaväe organisatsioon ja klassikoosseis 43

4. Kaitseliit kui relvastatud jõudude koostisosa 58

III ptk. Eesti rahvaväe loomine 1940. aastal -

1. Eesti kodanlik sõjavägi 1940. aasta juunipäevadel 62

2. Vabariigi valitsuse deklaratsioon ja sellest tulenevad muutused sõjaväes 81

A. Sõjavägede ülemjuhataja asendamine sõjavägede juhatajaga 83

B. Isamaaliidu ja Kaitseliidu likvideerimine 87

3. Sõjaväe demokratiseerimine 90

A. Poliitiliste juhtide institutsiooniloomine 105

B. Sõjaväelaste komiteede loomine 110

C. Partei ja komnoorte rakukeste loomine väeosades 125

D. Sõjaväe puhastamine reaktsioonilistest elementidest 135

4. Sõprussidemete loomine Eesti territooriumil asuvate Nõukogude armee ja laevastiku väeosadega 140

5. Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu 29. augusti 1940. aasta otsus Eesti Rahvaväe ümberformeerimise kohta Punaarmee territoriaalseks Laskurkorpuseks 145

Создание народной армии Эстонии в 1940. году

Резюме 150

Osundatud ja kasutatud kirjandus 152

Lisad 1 - 14 155